

Andersdenkende verset:
Afrikaner kulturele standpunt teen apartheid en Afrikaner kontak
met die ANC in die 1980's

Herman Kitshoff

Tesis ingelewer ter voldoening aan die vereistes vir die graad Magister in die Lettere en Wysbegeerte (Gesiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch.

Studieleier: Prof. Albert Grundlingh

Datum: April 2003

Verklaring

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat my eie oorspronklike werk is, en dat ek dit nie van tevore, in die geheel of gedeeltelik, by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

.....

Geteken

.....

Datum

Opsomming

Gedurende die tagtigerjare het 'n hernieude en unieke gees van verzet teen apartheid oor Suid-Afrika gespoel. Dit het onder meer gemanifesteer in die swart opstande tussen 1984 en 1986, asook in die beleidsformulerings van geweld as middel tot emansipasie soos deur die ANC voorgedra. Die Soweto-opstande van 1976, asook die Botha-regering se pogings tot hervorming, was veral sentraal as aansporing vir die opstande van die tagtigs. Die grondwet van 1983, wat in die daaropvolgende jaar van krag gekom het, het in baie opsigte die opstande as direkte resultaat gehad, aangesien dit veral die swart jeug was wat die magteloosheid van uitsluiting besef het. Die ANC se werksaamhede, hoewel die organisasie in ballingskap verkeer het, het verder bygedra tot die rewolusionêre gees onder die massas. Die hervormings het dus 'n onverwagse resultaat gehad, terwyl internasionale sanksies die regering in 'n knyptang situasie vasgevang het.

Bogenoemde gebeure het gelei tot 'n aanwakking onder 'n deel van die Afrikaner bevolking wat as die "andersdenkendes" bekend gestaan het. Hoewel daar sedert die sestigerjare reeds tweespalt in blanke gelede oor apartheid se toepassing en wesenlikheid bestaan het, was die verzet teen apartheid onder blankes in die tagtigs uniek, veral vanweë die daadwerklikheid daarvan. Dit het verder ooreengestem met 'n globale gees van weersin in die misdrywe van apartheid, en is in 'n groot mate aangevuur deur die bestaande gees van swart verzet in die land, asook die regering se militante optrede daarteen. Liberale Afrikaners het hul eie identiteit krities bevraagteken, asook die rede vir hul oënskynlike bevoorregte posisie ten koste van nie-blanke Suid-Afrikaners. Hierdie self-ondersoek het verskeie individue en organisasies aangespoor om hulle tot gesprekvoering met die ANC te wend, veral met die oog op 'n toekomstige demokratiese Suid-Afrika, asook in passiewe opstand teen die regering en apartheid.

Hierdie tesis poog om die werksaamhede van die liberaal-gesinde Afrikaners teen die agtergrond van die troebele tagtigerjare te ondersoek, hul gees uit te beeld, en hul dade te dokumenteer.

Abstract

A renewed and unique spirit of resistance to apartheid spread across South Africa during the 1980's. This manifested as the black revolt between 1984 and 1986, as well as in the ANC's policies supporting the use of violence as a means to emancipation from the restrictions imposed by the apartheid government. The legacy of the Soweto uprising of 1976, coupled with P.W. Botha's efforts to reform, to a great extent fuelled these revolts which spread across the country during the 1980's; while the constitution of 1983 led the militant young, predominantly ANC followers to again conclude that their future was doomed under apartheid. The ANC's policy of aggression towards the government was a further impetus for violent behaviour amongst the masses. International sanctions against apartheid increasingly crippled the National Party government during the 1980's.

This revolutionary situation in the country, together with the obvious logjam the government found itself in, led to the psychological awakening of a group of Afrikaners known as the "dissidents". Although doubts about apartheid had existed amongst white South Africans since the sixties, the resistance in Afrikaner-circles during the 1980's was unique especially for its active nature. It agreed furthermore with a zealous global sense of apathy towards apartheid, and was to a great degree fuelled by the black revolts and the government's aggressive way of containing these uprisings. This caused liberal-minded Afrikaners not only to question their own identity and privileged position within South Africa, but urged several individuals, groups and organisations to make contact with the ANC. The reason for this was to engage in discussions with the ANC concerning the future of the country, and served as a form of passive resistance against the government.

This thesis examines the work of these liberal Afrikaners against the backdrop of the troublesome eighties, and tries furthermore to capture their spirit of resistance.

Bedankings

Ek bedank graag my studieleier, prof. Albert Grundlingh, vir sy opregte belangstelling in die onderwerp, asook in my hantering daarvan.

Ek bedank die individue wat persoonlike onderhoude aan my toegestaan het.

My innige respek en dank aan die verskeie Afrikaners wat hierdie tesis inspireer het. Hul aansteeklike gees en onwrikbare geloof in die moontlikheid van regverdigheid in hierdie land was 'n daad van blindelingse brawade en onselfsugtigheid.

Inhoud

1. Hoofstuk 1: Inleiding.....	1
1.1. Sentrale problematiek.....	1
1.2. Bestaande kennis aangaande die tema.....	8
1.3. Metodologie.....	10
1.3.1. <i>Die gebruik van mondelinge bronne in navorsing</i>	11
1.3.2. <i>Die insameling, doel, en betekenis van mondelinge geskiedenis en die onderskeid met mondelinge tradisie</i>	13
 2. Hoofstuk 2: Die Nasionale Party regering van die tagtigerjare.....	18
2.1. Die politieke toestand in Suid-Afrika in die vroeë- en middel-tagtigerjare.....	18
2.2. Die regering se pogings tot hervorming.....	23
 3. Hoofstuk 3: Apartheid in die spervuur.....	30
3.1. Die swart opstande as manifestasie van ontevredenheid en uitsluiting.....	30
3.1.1. <i>Redes vir die opstande</i>	30
3.1.2. <i>Bronne van swart mobilisasie</i>	34
3.1.3. <i>Die impak van die swart opstande</i>	37
3.2. Internasionale sanksies en interne twyfel oor apartheid.....	40
3.3. Die <i>African National Congress</i> in die tagtigerjare.....	43
 4. Hoofstuk 4: Die gordyn lig.....	47

4.1. Inleiding.....	47
4.2. Suid-Afrikaanse sakebedryf buig die knie.....	49
4.3. Die regering nader die ANC.....	54
4.4. Gesprekke in London.....	58
 5. Hoofstuk 5: Die andersdenkendes: Kulturele Politieke uitdrukkinge.....	65
5.1. Inleiding.....	65
5.2. Ontwaking van Afrikaanse studente.....	66
5.3. Verset in vernaamste koerant- en tydskrifpublikasies.....	72
5.4. Kulturele mobilisasie teen apartheid.....	76
5.5. Afrikaanse alternatiewe musiek as simbool van die gees van verset.....	80
 6. Hoofstuk 6: Die andersdenkendes: Dakar.....	88
6.1. Inleiding.....	88
6.2. IDASA en die agtergrond van die missie na Dakar.....	89
6.3. Die verloop en vernaamste strydpunte.....	94
6.4. Reaksie op Dakar.....	102
6.5. Die betekenis van die Dakar konferensie.....	106
 7. Hoofstuk 7: Slotbeskouing.....	113
 Bronnelys.....	119

Hoofstuk 1

Inleiding

We Afrikaners were always from the bottom of the barrel. We realise that many of the country's problems over the last 40 years must be laid at the door of the National Party and us Afrikaners. But we are angry about this. We are furious because our parents have fucked up everything. P. De Vos in 'n artikel in "Die Suid-Afrikaan", Junie/Julie 1989.

1.1. Sentrale problematiek

Historici, skrywers en politieke kommentators het reeds sedert die magsoorname van die Nasionale Party met die 1948 verkiesing oor die mite van die Afrikaner se aanspraak op die Goddelike rasionaal vir apartheid en minderheidsdominansie gedebatteer. Daar is reeds talle vergelykings tussen hierdie siening en die Duitse fundamentalistiese beroep op "volksnasionalisme" gemaak, aangesien laasgenoemde in die Duitse kultuur en taal gesetel is, en op baie vlakke soortgelyk aan die Afrikaner se verbintenis tot die Afrikaanse taal as mobiliserende mag van nasionalisme is.¹

Die Afrikaner se identiteit is en was nog altyd ten sterkste met sy taal verbind. Apartheid was egter in effek eerder op etnisiteit gerig, aangesien baie bruin Suid-Afrikaners Afrikaans as "eerste taal" inspan het, maar wel grotendeels deur apartheid benadeel is. Die blanke Afrikaner se Calvinistiese beroep op rasse-, godsdienstige- en kulturele outoriteit is veral op hernieuwe en intense wyse in die tagtigerjare bevraagteken en deur onder meer liberale Afrikaners gekritiseer.

Teen die 1980's het etlike outonome burgerlike organisasies deel gehad in die stryd teen apartheid en die skepping van 'n demokratiese alternatief tot die minderheidsbestel van die Nasionale Party regering. In die meeste gevalle het hierdie groepe en organisasies onafhanklik van die ander funksioneer, en het verskil in terme van hul aanslag tot die

¹ A. Du Toit. "Misapprehensions of the future and illusions of hindsight: Some reflections on the significance of intra-Afrikaner debates to the 1980's." *A South African conversation on Israel and Palestine*. September 2002, p. 1.

anti-apartheidstryd. Op dergelike wyse het die vernaamste antagonis van die regering, die African National Congress (ANC) in ballingskap, ook onder sy lede verskil in terme van die metodiek en intensiteit van die gewapende stryd teen apartheid. Die verskeie pogings om apartheid teen te staan was egter gemeenskaplik in die sin dat daar op implisiete of eksplisiete wyse gevra is vir sosiale verandering in die breë, 'n demokratiese regeringsbestel, asook gelykheid van alle bevolkingsgroepe binne Suid-Afrika. Uit die aard van die saak het die verskillende groepe ook verskil in terme van taktiek ter bereiking van bogenoemde stand van sake.

Hoewel baie van hierdie groepe (kerkgroepe, kultuurgroepe, individue, ensomeer) nie direk tot die politiek verbind was of 'n politieke beleid per se gehuldig het nie, is hulle in die meeste gevalle onafwendbaar die politieke sfeer ingedwing, juis vanweë die aard van hul eise en aanslag.² In baie gevalle is hierdie groepe dan ook op amptelike en politieke gronde deur die regering teengestaan, en is individue en groepe verban of bloot op een of ander punt deur die Nasionale Intelligensiediens genader. In die meeste gevalle is hulle dus deur die regering van politieke verteenwoordiging ontnem, juis vanweë hul verbintenis tot die stryd teen apartheid en hul verset teen die regering.

Die regering van die tagtigs het uit die aard van die saak geen toleransie vir sulke bewegings gehad nie, en is anti-apartheidsgroepe en individue wat openlik die regering onvriendelik was in die meeste gevalle as samesweerders van die ANC en die Suid-Afrikaanse Kommunistiese Party (SAKP) gesien. Dit het gelei tot die "verburgerliking" van die meeste van hierdie groepe.³ Hierdie versetbewegings teen apartheid in die tagtigerjare kan onderskei word van vroeëre pogings, deurdat dit in die meeste gevalle 'n doelbewuste en egte strewe na 'n demokratiese alternatief gehuldig het. Gepaardgaande

² M. Neocosmos. "From people's politics to state politics: Aspects of national liberation in South Africa, 1984-1994." *Politeia*, Vol. 15, no. 3, 1996. p. 76.

³ "Verburgerliking" impliseer dat hierdie groepe se invloedssfeer vernou is tot hul eie belangegroepe, aangesien hulle 'n politieke "stem" ontnem is. Hierdie verskynsel kan as deel van die regering se poging gesien word om anti-apartheidsgroepe en individue wat krities tot apartheid gestaan het die demobiliseer, en is veral in die tagtigerjare waargeneem.

hiermee was debatte rondom die aard en wenslikheid van nie-rassigheid, asook die voorkeur van 'n toekomstige nie-rassige staat teenoor 'n blote multi-rassige staat.⁴

Versetbewegings het dus nou 'n duidelik geformuleerde doel gehad om na te streef. Die stryd om demokrasie het verder impliseer dat hierdie groepe in essensie die regering teengestaan het, aangesien laasgenoemde die vernaamste struikelblok op weg na ware demokrasie was. Afgesien van die grotendeels nie-blanke verset teen apartheid, wat gemaklikheidshalwe en met die oog op propaganda en versekering van die blanke Afrikaner se voortbestaan en magskonsolidasie deur die Botha-regering onder die vaandel van die ANC geklassifiseer is, was daar verskeie pogings vanuit die Afrikaner-oord om apartheid in wisselende intensiteit, hoedanigheid, en frekwensie te diskrediteer. Hierdie bewegings en individue was grotendeels nuwe rolspelers in die stryd teen apartheid, hoewel hul aard nie nuut was binne die liberaal-gesinde Afrikaner konteks nie.

Die vraag ontstaan waarom juis hierdie pogings van verset so duidelik en populêr teen die begin van die tagtigerjare manifesteer het? Daar bestaan verskeie redes vir hierdie verskynsel, waarvan die vernaamste vertrekpunt die Soweto-opstand van 1976 was. Hierdie gebeurtenis word deur baie historici gesien as die mees kritiese waterskeiding in terme van die interne verset teen apartheid. Dit was onder meer die moment waarop die regering besef het dat bepaalde hervormings oorweeg moet word ten bate van die behoud van blanke minderheidsdominansie in Suid-Afrika.

Gevolglik is die hervormings aan die kabinet voorgelê en het veral gedurende die vroeë- en middel-tagtigerjare tot uiting gekom in amptelike wetgewing. Die juiste hervormings sou uiteindelik met groot verset deur veral die swart bevolking van die land ontvang word, asook in die buiteland. Dit is deur baie gesien as die laaste wanhopige poging deur die apartheids-regering om kredietwaardigheid in die buiteland te behou, aangesien veral ekonomiese sanksies Suid-Afrika swaar getref het gedurende die tagtigs. Die hervormings was dan ook veral op die ekonomiese toestand van die land gerig.

⁴ Multi-rassigheid impliseer, in streng Sosiologiese terme, die bestaan van meer as een rasse-groep, elk met 'n eie identiteit, terwyl nie-rassigheid 'n sogenaamde "kleurblindheid" impliseer.

Die Soweto-opstande van 1976 het ook 'n psigiese verandering onder swart Suid-Afrikaners veroorsaak. Vir die eerste keer het die ANC in ballingskap daadwerklik tot aggressiewe verset teen apartheid oorgegaan. 'n Nuwe era van massaverset het dus in die tagtigs manifesteer, en is gekenmerk deur onder meer bomaanvalle en onluste in swart woonbuurte regoor die land. Hierdie voorvalle het die regering gedwing om buitengewone magte aan onder meer die Polisie en die Suid-Afrikaanse Weermag te gee om dergelike gebeure hok te slaan. Hierdie besonderse dwingende maatreëls het weer tot groter weersin in die regering se pogings tot hervorming gelei. Die regering se uiteindelijke onvermoeë om die hervormings suksesvol deur te voer het die Botha-regime se kredietwaardigheid om in die behoeftes van die blanke Suid-Afrikaner te voldoen in twyfel getrek.

Die reaksie van die blanke Suid-Afrikaner het in die breë op drie strominge uitgeloop. Ten eerste het daar 'n onderskeid ontstaan tussen die sogenaamde “Verligtes” en “Oorbeligtes”.⁵ Hierdie onderskeid was veral duidelik onder die intellektuele Afrikaners aan die Universiteit van Stellenbosch in die tagtigerjare. Die mees definieerbare verskil tussen hierdie twee groepe was naamlik in die wyse waarop die Afrikaner se behoud in die land verseker kon word te midde van die vloeibare en soms rewolusionêre klimaat van die tagtigerjare.

Die Verligtes wou in die hoofsaak binne die Nasionalistiese raamwerk van die regering werk, en het die hervormingspogings van P.W. Botha voorgestaan. Die Oorbeligtes, daarenteen, was van mening dat die regering se soeke na die behoud van Afrikaner eenheid sterker as hul verbintenis tot egte en substansiële hervorming was. Die Oorbeligtes het dus reeds teen die begin van die tagtigs die regering se legitimititeit in sake die hantering van die ekonomiese krisis van die land bevraagteken. Die Oorbeligtes het verder die identiteit van die Afrikaner bevraagteken, wat daartoe gelei het dat hulle

⁵ Hierdie terme moet nie gekoppel word aan vroeëre splitsings binne ander Suid-Afrikaanse regimes nie. Die Verligte/Oorbeligte debatte onder Afrikaners in die tagtigs het plaasgevind in die besonderse konteks van die strewe na die behoud van Afrikaner Nasionalisme te midde van die agtergrond van akute bevraagtekening van die aard en identiteit van die Afrikaner en apartheid. Tydens vroeëre debatte in veral die sestigerjare is die wese van die Afrikaner se geregtigheid op dominansie nooit tot so 'n mate bevraagteken nie.

noodwendig aandag aan die gedagte van 'n post-apartheids bestel in oënskou geneem het, en veral die rol van die Afrikaner te midde van dergelike toestand. Hul definisie van die wese van die Afrikaner is dus in 'n sekere sin uit vooruitskouing geput.

Die derde groepering wat in die vroeë-tagtigerjare ontstaan het was naamlik die “Verkrampes”. Hierdie groepering het 'n weersin in die regering se hervormings gekry, maar vir ander redes as dié van die Oorbeligtes. Volgens hulle het die regering nie meer die belange van die Afrikaner genoegsaam op die hart gedra nie, veral nie soos voorgegee is met die hervormings nie. Die Verkrampes het nie die verregse gedagte van 'n onafhanklike volksstaat vir die Afrikaner voorgestaan nie, maar het eerder die ganse Suid-Afrika (uitgesluit die swart tuislande) as die tuiste van die Afrikaner gesien. Die gevolg van die gedeeltelike versplintering van die Nasionale Party was die ontstaan van die Konserwatiewe Party (KP) in 1982. Die groepe wat tydens die tagtigs aan die politieke regterkant van die regering uitkristalliseer het, het dus ook die identiteit van die Afrikaner bevraagteken. Hul definisie is egter, in teenstelling met die Oorbeligtes, grotendeels vanuit die verlede van die Afrikaner gevorm, en was hulle daarom van mening dat die land aan die Afrikaner behoort.

Die toenemende teenstand jeens apartheid wat vanuit die buiteland weerklink het, en veral in die vorm van amptelike sanksies van diverse aard, het verder tot interne twyfel oor apartheid en die rol van die Afrikaner aanleiding gegee. Die land se ekonomiese krisis is deur sanksies rakende invoere verskerp, terwyl die Botha-regering se beoogde hervormings nie die verwagte ekonomiese antwoorde kon bied nie. Die regering is stelselmatig gedurende die tagtigerjare gedwing om sy aandag na die veiligheid en stabiliteit van die land te wend, terwyl die hervormings as gevolg hiervan agterweë gebly het. Gevolglik het onder meer buitelandse sanksies teen Suid-Afrika die erns van die afskaffing van apartheid onder Liberaal-gesinde Afrikaners gedurende die tagtigerjare laat verwesenlik.

Die ekonomiese sanksies teen Suid-Afrika, gekoppel aan die onvermoeë van die beoogde Botha-hervormings, het verder die aandag op die langtermyn implikasies van bepaalde

apartheidspraktyke geplaas. Werkreservering ten koste van nie-blanke Suid-Afrikaners het tot 'n stremmende arbeidstekort in verskeie primêre sektore, onder meer mynbou, gelei. Dit het reaksie uit verskeie oorde tot gevolg gehad, en het onder meer gelei tot die besoek van vooraanstaande Suid-Afrikaanse sakelui aan die ANC se Uitvoerende Komitee, wat op daardie stadium in ballingskap in Lusaka was, in 1985. Die doel van die besoek was dan ook om onder meer die ANC se beleid jeens die nasionalisering van multi-nasionale ondernemings te peil.

Die onafhanklikwording van die res van Afrika was 'n verdere impetus vir die geïntensifiseerde strewe na die afskaffing van apartheid in Suid-Afrika gedurende die tagtigerjare. Swart verset gedurende die tagtigerjare het hom in baie gevalle nouliks met die rewolusionêre pogings tot onafhanklikwording in die res van Afrika identifiseer, hoewel Suid-Afrika nooit 'n rewolusie in die ware sin van die woord soos in byvoorbeeld Algerië aanskou het nie. Die feit dat Suid-Afrika teen die tagtigerjare die enigste Afrika-land was wat steeds onder “neo-kolonialisme” gebuk gestaan het, het daartoe gelei dat die res van Afrika steun aan byvoorbeeld die ANC verleen het.⁶ Hierdie hulp het wapenverskaffing en veiligheid vir verbanne groepe en individue ingesluit. So byvoorbeeld kon die ANC vanuit Lusaka funksioneer.

Soos reeds gesê, was daar verskeie faktore wat tot die swart onluste van die tagtigs gelei het, onder meer die gees van bevryding wat oor die kontinent van Afrika gespoel het. Ander redes sluit in die ANC se steun van aktiewe verset, die regering se dwingende maatreëls, die grondwet van 1983, wat eerder tot groter ontevredenheid onder swart Suid-Afrikaners gelei het, en die onvermoeë van die hervormings om die lot van nie-blanke Suid-Afrikaners te verlig.

Die swart opstande van die tagtigerjare het tegelykertyd as voorbeeld en waarskuwing gedien. Dit het Liberale Afrikaners, onder meer studente, aangespoor om ook teen apartheid en die regering standpunt in te neem, hoewel in minimale frekwensie en getal.

⁶ Namibië het eers op 21 Maart 1990 onafhanklik van die Republiek van Suid-Afrika geword, waarna Sam Nujoma die Namibiese presidentskap sou verkry. Namibië het voor 1990 as Suid-Wes Afrika bekend gestaan.

Dit het verder as waarskuwing vir die regering gedien dat die hervormings onsuksesvol was. Die regering se antwoord hierop was die verskerping van sekuriteit en die intensifisering van optrede teen diegene wat die regering teengestaan het.

Die kombinasie van bogenoemde gebeure en strominge binne en buite Suid-Afrika gedurende die tagtigerjare het gevolglik tot die hernieude ontwaking van die debat rondom die rol en identiteit van die Afrikaner gelei, en het in baie gevalle daadwerklike standpunt en optrede teen die regering tot gevolg gehad, hetsy in amptelike hoedanigheid of andersins. Die doel van dié verhandeling is vervolgens om hierdie anti-apartheidstrominge onder Afrikaners gedurende die tagtigerjare te ondersoek en te ontleed. Daar sal ter agtergrond na die politieke situasie in die land teen die begin van die tagtigerjare gekyk word, asook die regering se pogings tot hervorming. Daar sal verder aandag aan die sogenaamde knyptang situasie, waarin die Botha-regime hom in die tagtigs bevind het, gekyk word. Uiteindelik sal die rol van Afrikaners ter beëindiging van apartheid in verskeie sferes van die samelewing in die tagtigs ontleed word teen die voorafgestelde agtergrond, hetsy op kulturele gebied of deur middel van amptelike besoeke aan die ANC in ballingskap.

Anti-apartheidstrominge onder Afrikaners het geen vaste aanvang en doodloop gehad nie, en was divers van aard en onafhanklik in uitvoering. Die benadering van baie Afrikaners was filosofies en self-ondersoekend van aard, en was ten nouste aan die bestaande holistiese tydsgees van die tagtigs gekoppel. Dit is daarom moeilik om te bepaal of die betrokke rolspelers as die argitekte van die tydsgees van verset gesien behoort te word, en of die tydsgees eerder hul optrede bepaal en gelei het. Verset teen apartheid in Suid-Afrika het uit die aard van die saak sy ontstaan in swart geledere gehad, juis aangesien die wetgewing hul menswaardigheid, vryheid en bestaanreg as inwoners van die land aangetas het. Hul openlike en meer militante verset in die tagtigerjare het beslis 'n invloed op die verset in Afrikaner geledere gehad, maar was nietemin gesetel in 'n ander oord van ontevredenheid. Blanke Afrikaners kon in 'n nuwe sin net uit apartheid baat, terwyl nie-blanke Suid-Afrikaners slegs uit die afskaffing van apartheid kon baat.

Dit is daarom dat die tema 'n onderskatte en fundamenteel belangrike een is in die konteks van verset in die tagtigs. Dit het gelei tot die herwaardering van die juiste identiteit van die Afrikaner, asook sy veronderstelde rol in die toekoms van die land. Dit het hom genoop om minstens 40 jaar se aanvaarde denke en handel teenoor die ANC en swartmense te bevraagteken en om te keer. Andersdenkendes het in hul pogings verwerping uit die orde van die Afrikaner in die gesig gestaar, asook potensiële regeringsoptrede. Hul dade het geen onmiddellike resultaat gebied nie, en kon eers jare later evalueer word.

1.2. Bestaande kennis aangaande die tema

Daar is min oorkoepelende werke oor die rol van Afrikaners in die verset teen apartheid in die tagtigerjare. Die meeste van die inligting is gedeeltelik uit sekondêre bronne verkry, waarvan die fokus eerder op die algehele beëindiging van apartheid val, verkry. In hierdie verband was Dan O'Meara se *Forty lost years* (1996), H.W. van der Merwe se *Peacemaking in South Africa* (2000), A Sparks se *Tomorrow is another country* (1994) en J. Louw-Potgieter se *Afrikaner Dissidents*, veral van groot nut ter agtergrond. Laasgenoemde fokus veral op die identiteit van die Afrikaner, en bied 'n insiggewende bespreking oor die faktore wat tot andersdenkendheid onder Afrikaners gelei aan. Die meeste van die ander bronne is verkry uit versamelwerke waarvan die redakteurs direk by die anti-apartheidsbeweging betrokke was, of 'n groot aandeel daarin gelewer het.

Die meeste van die inligting in hoofstukke twee en drie is geredelik beskikbaar in sekondêre bronne wat handel oor die kontemporêre geskiedenis van Suid-Afrika, onder meer B.J. Liebenberg en S.B. Spies se *South Africa in the twentieth century* (1993). Inligting oor die Botha-regime in die tagtigs is verder in oorvloed beskikbaar, asook die regering se hervormingspogings en hantering van die swart opstande van die tagtigs. Daan Prinsloo se *Stem uit die Wilderness* het veral bruikbare eerstehandse inligting rakende Botha opgelewer.

Daar moes egter taamlik van koerantberigte en onderhoude gebruik gemaak word ter voltooiing van hoofstukke vier, vyf en ses. Daar is ook van internet bronne gebruik gemaak, en was laasgenoemde veral nuttig ter verkryging van inligting aangaande IDASA se stigting en werksaamhede. Die onderhoud met prof. Willie Esterhuysen het inligting opgelewer wat tot op hede nog nie gepubliseer is nie, so ook inligting wat tydens die onderhoud met dr. Carel Anthonissen aan die lig gekom het. Die aktualiteit en individualiteit waarmee publikasies soos *Die Suid-Afrikaan* verslag gedoen het, was verder nuttig, aangesien baie van die destydse artikels deur individue geskryf is wat direk by onder meer die Dakar konferensie betrokke was, asook die artikels wat in tydskrifte publiseer is deur dieselfde of persone van soortgelyke statuur.

Die sterk karakter van die onderskeie koerante wat nagevors is was veral treffend, hetsy ten gunste van die regering, of andersins. *Die Burger* het veral ongenaak krities tot gesprekke met die ANC gestaan, en het hierdie publikasie grootliks die opinie van die regering gedra. Die Engelse publikasies soos die *Cape Times* en *Weekly Mail* was meer positief in terme van beriggewing, terwyl laasgenoemde 'n beslisde optimisme tot kontak met die ANC gehuldig het. Min hoef oor *Die Afrikaner* se eensydige en afkeurenswaardige verslae oor gesprekvoering met die ANC gesê te word, maar het wel 'n beslisde uiterste perspektief opgehaal. Die verskeidenheid publikasies wat ondersoek is, is veral gedoen met die oog op 'n gebalanseerde uitspraak oor die gebeure gedurende die tagtigerjare. Die subjektiewe aard van verslaggewing wat in sommige van die publikasies tegekom is, was inderwaarheid nuttig ter verkryging van die bestaande tydsges as waarin die vernaamste gebeure en verskuiwings van die tagtigs plaasgevind het. Baie leeswerk is dus bloot ter verkryging van agtergrond gedoen.

Ten slotte kan genoem word dat daar geen werklik omvattende werk bestaan wat die multi-sferige pogings van Liberale Afrikaners gedurende die tagtigs as geheel uitsonder nie. Hoewel die verskeie pogings van Afrikaners om apartheid te verwerp onafhanklik van mekaar plaasgevind het, is daar tog 'n gemene doel nagestreef, naamlik die aftakeling van apartheid.

1.3. Metodologie

I did not think I could get so much profit from the contents of books as from the utterances of a living and abiding voice. Eusebius Pamphilii

Vir die westerling, en in die besonder die kontemporêre westerling, was dit nog nooit nodig om ag te slaan op die waarde van mondelinge oorlewering as verbintenis tot die verlede nie. Daar bestaan volop geskrewe inligting oor die ontstaan van sy kultuur, en in die besonder oor die herkoms van elke betrokke individu. Maar die belangrikste van alles is dat die meeste inligting, indien nie alles in verband met die verlede van die westerse mens nie, gefundeer is op feitelike, nagevorsde, maar wel beredeneerbare inligting. Dieselfde kan nie vir die tradisionele inwoner van byvoorbeeld Afrika gesê word nie.

Gevolglik sal dit onregverdig wees om die geskiedenis as dissipline te veroordeel vir die feit dat daar tot min of meer die middel van die twintigste eeu betreklik min, selfs geen aandag aan die ware geskiedenis van byvoorbeeld Afrika gegee is nie. Mondelinge oorvertelling is 'n tradisie, 'n tradisie wat nie deel vorm van die waardes waarop geskiedenis nagevors word volgens Westerse metodiek nie. Die einde van die Tweede Wêreldoorlog het die fase van dekolonisasie ingelui, en dus is ook die wyse waarop daar na Afrika gekyk word verander. Gevolglik het dit nodig geword vir historici om die wyse waarop Afrika geskiedenis bestudeer is ook te verander. Die mondelinge tradisie en ook mondelinge geskiedenis het gevolglik in populariteit toegeneem sedert veral die middel van die 20ste eeu.

Benewens die ooglopende nut en noodsaak van mondelinge bronne in die bestudering van die geskiedenis van Afrika, moet die rol wat dit in die vaslegging van die verlede van Westerse geskiedenis kan speel geensins onderskat word nie. In hierdie verband verskil die funksie daarvan ietwat met die gebruikswaarde wat dit in die pre-literêre bestudering van die verlede het. Dit behoort ook duidelik gemaak te word dat mondelinge geskiedenis

nie as 'n afgebakende veld van die geskiedenis as dissipline gesien moet word nie, maar eerder as 'n wyse waarop inligting op objektiewe en onpartydige wyse ingesamel behoort te word.⁷ Dit vorm dus deel van die proses waarvolgens die historikus poog om sin te maak van die verlede, en dus eerstehandse kennis van persone en gebeure in die verlede in te win. Gevolglik behoort mondelinge metodiek as 'n bykomstige vorm van historiese navorsing gesien te word. Daar sal vervolgens gekyk word na die gebruik van mondelinge bronne in die Westerse konteks as deel van historiese navorsing.

1.3.1. Die gebruik van mondelinge bronne in navorsing

Soos genoem, het die gebruik van mondelinge bronne eers teen die einde van kolonialisme tot sy reg gekom as deel van wetenskaplike navorsing oor die aard van pre-literêre samelewings, en in die besonder in terme van die bestudering van die verlede van die samelewings van Afrika, asook in die bestudering van alle ander temas in die geskiedenis. Daar bestaan egter riglyne wat in ag geneem moet word wanneer mondelinge bronne aangewend word vir historiese ondersoek.⁸ Die belangrikste hiervan is die rol van sogenaamde hulp-dissiplines. Hierdie hulp-dissiplines is veral relevant waar van mondelinge geskiedenis gebruik gemaak word in navorsing, en word daarom bespreek.

Dit is vir die historikus wat 'n studie van veral die Afrika samelewings wil maak nodig om van hulp-wetenskappe gebruik te maak. Hulle is onder meer die linguistiek, antropologie, sosiologie, politieke wetenskap, argeologie, geologie en plantkunde en geografie.⁹ Elk van hierdie wetenskappe of dissiplines kan 'n unieke bydrae maak, sodat die historikus uiteindelik tot 'n vollediger gevolgtrekking met betrekking tot die bepaalde groep mense wat bestudeer word kan kom. Vir die doel van hierdie studie gaan daar van 'n verdere akademiese dissipline gebruik gemaak word, naamlik die joernalistiek. Vanweë die aktuele aard van die onderwerp bestaan daar taamlik breedvoerige media-dekking daaroor, en gevolglik sal hierdie inligting ingespan word om veral met die

⁷ S. Caunce. *Oral history*. p. 11.

⁸ A.P.J. van Rensburg: *Die nuwe Afrika*. p. 56.

⁹ *Ibid.* p. 56.

relevante tydsgees te identifiseer. Daar sal vervolgens vir 'n oomblik stilgestaan word by die waarde van koerante as hulpmiddel in die geskiedenis.

Uit die aard van die saak het koerante nie van altyd af bestaan nie, en dek vervolgens nie naastenby die volle strekking van die historikus se veld nie. Koerante is egter van onteenseglike waarde in die bestudering van die kontemporêre geskiedenis. Volgens Tosh (1989), is die waarde van koerante driërlei.¹⁰ In die eerste plek gee koerante die politieke en sosiale standpunte en gees van die betrokke tyd waaroor die studie handel weer.¹¹ Om hierdie rede is dit belangrik om van opponerende publikasies gebruik te maak ten einde 'n gebalanseerde blik op die verlede te verkry. Ten spyte van die meer holistiese beeld wat koerante van die verlede gee, hou dit uit die aard van die saak rekord van daaglikse verwickelinge, veral met betrekking tot 'n vername gebeurtenis.¹² Dit vervul die rol van 'n uitsaaier van 'n sportwedstryd waarvan die kommentaar vasgelê word.

Koerantverslaggewers gee 'n oorspronklike verhaling van die gebeurtenis, vry van bestaande inligting oor die gebeurtenis, juis omdat elke publikasie hom tot 'n anderse vertolking van die gebeurtenis wil verbind. Hierdie stelling sluit aan by Tosh se derde vername rol van koerante, naamlik die diepte waartoe daar nagevors is oor 'n gebeurtenis.¹³ Alle gegewens in 'n betrokke artikel behoort, waar daar van feitelike inligting gebruik gemaak word, staaftbaar te wees. Gevolglik is koerante 'n nuttige bron van eerstehandse, nagevorsde inligting vir die historikus. Koerante se potensiële intrinsieke vooroordeel en partydigheid moet egter deur die historikus in gedagte gehou word.

Met die insameling van mondelinge verhaling bestaan soortgelyke gevare waarvan die historikus bewus behoort te wees. Vir die doel van hierdie studie is onderhoude met individue gevoer wat persoonlik betrokke was by die gebeure waaroor hulle ondervra is.

¹⁰ J. Tosh. *The pursuit of history*. p. 37.

¹¹ *Ibid.* p. 37.

¹² *Ibid.* p. 38.

¹³ *Ibid.* p. 38.

Uit die aard van die saak bied dergelike onderhoude potensieël die mees insiggewende inligting, maar kan subjektief van aard wees, juis vanweë die onderwerpe se persoonlike betrokkenheid en aandeel in die bepaalde gebeure. Dit is dus moontlik dat die onderwerp 'n verdraaide weergawe van die werklike gebeure kan gee om op hierdie wyse sy eie saak te steun. Geheue speel in hierdie verband ook 'n rol, veral waar gebeure nie meer so reserant is nie. Gevolglik behoort die historikus van ander bestaande bronne gebruik te maak ter staving van mondelinge inligting, asook inligting wat uit koerante verkry is en dus konflikterend daar kan uitsien. Ter illustrasie van hierdie punt kan die voorbeeld van die getal van die binnelandse groep wat in 1987 na Dakar gegaan het om met die ANC in gesprek te tree genoem word. Hierdie getal het, na gelang van die bronne wat bestudeer is, noemenswaardig gewissel. Daar moes dus in hierdie verband na etlike bronne gekyk word om die korrekte inligting te verkry.

Ter opsomming kan gesê word dat die historikus bewus moet wees van die potensieel subjektiewe aard van mondelinge geskiedenis, asook van inligting wat uit koerante verkry is.

1.3.2. Die insameling, doel, en betekenis van mondelinge geskiedenis en die onderskeid met mondelinge tradisie

Dit behoort vir die mondelinge historikus onnodig te wees om die bestaande waarhede en kennis oor 'n betrokke onderwerp radikaal te verander. Die primêre doel van mondelinge getuienis behoort bloot as 'n aanvullende poging gesien te word, hoewel dit potensieel 'n nuwe lig op die onderwerp kan gooi.¹⁴ Op hierdie wyse het voortdurende onderhoude navorsers in die VSA in staat gestel om 'n breër begrip van die moord op John F. Kennedy te kry, en is hulle op hierdie wyse voortdurend tot vollediger gevolgtrekkings gebring.¹⁵ Weereens kan die nut van die mondelinge benadering in gebeure van die verlede gesien word.

¹⁴ S. Caunce. *Oral history*. p. 10.

¹⁵ *Ibid.* p. 10.

Mondelinge geskiedenis beskik boonop oor die vermoë om die historikus tot 'n menslike insig van gebeure en rolspelers te lei.¹⁶ In hierdie verband moet daar egter gewaak word teen oormatige emotiewe verhalings van die verlede, soos wat die geval met biografieë mag wees. Die taak van die historikus is egter steeds om alle ingesamelde feite sorgvuldig en in die regte konteks te bevraagteken. Die historikus moet dus ten alle tye bewus wees van die intrinsieke feilbaarheid van die menslike geheue. Dit is dus belangrik dat alle inligting wat met onderhoude ingesamel word teen die agtergrond van bestaande bronne opgewees word.¹⁷ Dit is moontlik juis die arbitrêre aard van mondelinge getuienis wat historici van hierdie vorm van navorsing vervreem. Bandopnemers en diktofone het egter die betroubaarheid van mondelinge bronne aangehelp, aangesien dit ten minste die betroubaarheid van die navorser meetbaar maak.¹⁸

Die aard van insameling van feite op die mondelinge wyse onderskei dit juis van ander metodes van navorsing. Die metodiek van onderhoude betrek juis die navorser op 'n direkte wyse.¹⁹ Op hierdie wyse rus daar dus 'n geweldige verantwoordelikheid op die navorser om nie die inligting te manipuleer ten tye van die onderhoud nie. Dit word veral 'n gevaar wanneer sogenaamde leidende vrae gevra word. Mondelinge historici is egter meteens dat die historikus om dus eerder moet laat lei deur die informant se respons as andersom.²⁰ Die navorser moet 'n passiewe rol speel sodat die informant ongehinderd inligting kan weergee. Dit verlig ook moontlike druk wat deur die informant ervaar kan word. Caunce noem selfs dat die historikus se onkunde oor 'n betrokke onderwerp 'n verskuilde bate kan wees vir die doel van die navorsing, aangesien die informant moontlik afgeskrik of geïntimideerd kan wees as die navorser oor té veel kennis van die onderwerp beskik. Dit kan die informant laat voel dat hy/sy slegs in 'n aanvullende kapasiteit benodig word.²¹

¹⁶ S. Caunce. *Oral history*. p. 16.

¹⁷ *Ibid.* p. 16.

¹⁸ *Ibid.* p. 17.

¹⁹ *Ibid.* p. 19.

²⁰ *Ibid.* p. 25.

²¹ *Ibid.* p. 101.

Ten slotte kan die rol en identiteit van die mondelinge historikus dus met die ontdekking van Afrika vergelyk word. Dit het vele ekspedisies geneem om Afrika te exploreer en te karteer. Pioniers het van talle vorme van inligting gebruik gemaak om die aard van Afrika vas te stel. Daar is tot die besef gekom dat die historikus ook in sy vaslegging van die geskiedenis van Afrika van talle hulp-dissiplines gebruik moet maak, onder meer die linguistiek en die argeologie. Op hierdie wyse moet die kontemporêre historikus wat van mondelinge bronne gebruik maak ook hierdie bronne in samewerking met bestaande gegewens gebruik, om op hierdie wyse die mondelinge verhaling van die verlede te staaf, maar ook tot sy volle reg te laat kom.

Mondelinge geskiedenis verskil van mondelinge tradisie vanweë die feit dat eersgenoemde hom tot die kontemporêre hou. Die bronne van die mondelinge historikus is hoorsê, ooggetuie en herroeping van geheue, en bepaal dus juis dat die betrokke gebeurtenis tydens die informant se leeftyd sou plaasvind.²² 'n Verdere verskil is te vinde in die staving van inligting wat deur mondelinge bronne vasgelê word, of eerder in die feit dat mondelinge geskiedenis wel staafbaar is. Vir hierdie doel word ander, bestaande bronne ingespan wat oor 'n soortgelyke onderwerp handel.²³ Dit behoort duidelik te wees dat mondelinge tradisie nie hierdie voorreg inhou nie, aangesien baie van die werk wat deur die metodes van mondelinge tradisie vasgelê word, oorspronklike werk is. Hieruit volg 'n verdere verskil tussen die tipes mondelinge ondersoek, naamlik dat bestaande bronne vir die historikus 'n idee kan gee van die vernaamste persone wat genader behoort te word met inbegrip mondelinge geskiedenis.²⁴ Mondelinge tradisie hou daarenteen nie hierdie betrokke voordeel in nie.

Onderhoude wat deur die historikus gevoer word is dus meetbaar aan ander bronne, byvoorbeeld die media. Daarom maak hierdie studie van 'n verskeidenheid bronne gebruik ter staving van inligting wat met onderhoude ingesamel is, asook in die aanvanklike proses van onderhoud seleksie. In hierdie verband is koerantartikels en sekondêre bronne behulpsaam. Hoewel koerantartikels emotief en partydig van aard kan

²² S. Counce. *Oral History and the local historian*. p. 16.

²³ J. Vansina. *Oral tradition as history*. p. 5.

²⁴ *Ibid.* p. 13.

wees, word dit nie as tekortkoming of hindernis gesien nie, maar eerder as hulpmiddel om 'n outentieke en korrekte atmosfeer van die relevante tydsgleuf te peil. Om te kompenseer vir die potensiële partydige aard van betrokke koerantpublikasies, sal daar na 'n wye spektrum van bepaalde koerante gekyk word.

Die strewe van hierdie studie is dus soortgelyk aan die meeste werke wat gebruik maak van mondelinge bronne, naamlik om tot 'n sogenaamde eerste en oorspronklike besef van die onderwerp te kom. Die studie poog bowenal om objektiwiteit na te streef, en maak in hierdie opsig van elke moontlike voorsorgmaatreël gebruik.

'n Verdere verskil en uitdaging vir die historikus wat van mondelinge bronne gebruik maak, is die onoorkombare en dubbelkansige mes van die betrokkenheid van informante by 'n gebeurtenis.²⁵ Daar bestaan in hierdie verband verskillende grade van betrokkenheid. Indien byvoorbeeld 'n studie van 'n treinongeluk gemaak word, behoort dit duidelik te wees dat die verhaal van oorlewenes deurdrenk sal wees van emosionele kommentaar oor die gebeurtenis. Op hierdie wyse sal die verhaling van 'n bystander, wat argumentshalwe net die slag gehoor het, radikaal verskil van dié van die bovermelde passasier. Die toeskouer sal geneig wees om 'n halwe storie op te maak, aangesien hy net die slag gehoor het, en daarnaas by die toneel opgedaag het.

Dit is daarom dat die objektiwiteit van mondelinge geskiedenis in twyfel getrek word, aangesien dit staatmaak op inligting van informante wat op verskillende en soms ongewenste vlakke by die betrokke gebeurtenis betrokke was. Hierin is egter 'n verdere paradoks in die mondelinge geskiedenis te vinde, aangesien die betrokkenheid van informante juis 'n meer gedetailleerde en positief emotiewe rol kan speel, en sodoende die historikus tot 'n dieper bewustheid van die onderwerp of voorval kan bring.²⁶

²⁵ J. Vansina. *Oral tradition as history*. p. 4.

²⁶ *Ibid.* p. 4.

Mondelinge bronne het die verdere voordeel van betekenis, wat beteken dat hierdie bronne sogenaamde betekenis skep terwyl dit ingesamel word.²⁷ Sekondêre bronne verwys bloot na die tyd wanneer dit opgestel is, of waarom dit handel, en skep nie voortdurende betekenis vir die historikus nie. Elke onderhoud met 'n informant beskik intrinsiek oor die potensiaal om die historikus dus tot 'n nuwe of anderse gevolgtrekking te bring, maar is nie noodwendig die geval nie.²⁸

Dit behoort dus duidelik te wees dat mondelinge tradisie nie verwar behoort te word met mondelinge geskiedenis nie. Die vernaamste akademiese verskil lê opgesluit in die feit dat laasgenoemde staafbaar is deur ander bronne in te span. Tegnieke van mondelinge geskiedenis kan verder uiters behulpsaam wees ter verkryging van 'n oorspronklike insig oor veral gebeure in die resente verlede. Onderhoude behoort dus gesien te word as 'n aanvullende vorm van primêre navorsing oor 'n betrokke onderwerp, en nie as die liggaam van argumentasie nie. Dit is dus nuttig en sinvol in samewerking met ander, bestaande bronne.

²⁷ J. Vansina. *Oral tradition as history*. p. 195.

²⁸ *Ibid.* p. 195.

Hoofstuk 2

Die Nasionale Party regering van die tagtigerjare

In the reign of Louis XVI the most trivial pinpricks of arbitrary power caused more resentment than the thoroughgoing despotism of Louis XIV. Alexis de Tocqueville

2.1. Die politieke toestand in Suid-Afrika in die vroeë- en middel-tagtigerjare

Aangesien die Nasionale regering, enersyds, en die ANC, andersyds, teen die begin van die tagtigerjare in twee onbetwisbaar teenoorgestelde pole ten opsigte van doelstelling beweeg het, is dit van belang om breedvoerig na die situasie in Suid-Afrika te kyk soos dit teen die tagtigerjare daar uitgesien het. In hierdie verband is daar twee terme wat van deurgaans belang in die behandeling van Suid-Afrikaanse geskiedenis in die tagtigerjare sal blyk; by name die “totale strategie”, en die “totale aanslag”.¹ Met die *Second National Consultative Conference* van die ANC in Lusaka in Junie 1985, het die denkwyse en strategie van die ANC duideliker as ooit geword.² Teen 1985 het die ANC hom openlik verbind tot ‘n strategie van geweld om die onderdrukkende wetgewing van die Nasionale regering teen te werk.³ Die ANC kon hiervoor uitdruklike historiese rasionaal gee, aangesien sy vroeëre verbintenis tot passiewe weerstand ongeslaagd was.⁴ Die stryd tussen die ANC en die regering het die kenmerkende ondertone van vuur-teen-vuur vergelding laat uitkristalliseer.

Daar was egter uit die aard van die saak nie eenstemmigheid onder die opposisie oor die presiese aard van die voorgestelde Suid-Afrikaanse demokrasie en die sosio-ekonomiese struktuur daarvan nie, maar wel oor die essensie van die doelstelling; naamlik

¹ Hierdie twee terme word bykans sonder uitsondering in elke bron gevind. Dit dien so te sê as kollektiewe sinonieme vir die houding van die regering, enersyds, (totale strategie) en die houding van die ANC (totale aanslag) en ander opposisiegroepe wat hulle by die ANC geskaar het, andersyds.

² F.v.Z. Slabbert. “Reform and revolt: 1983-1988.” In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 76.

³ *Ibid.* p. 76.

⁴ *Ibid.* p. 76.

demokrasie.⁵ Die opposisie van die tagtigerjare wou dus 'n einde aan die blanke minderheidsbewind bring, en wou hom uiteindelik tot samespreking verbind. Uit die aard van die saak het bogenoemde doelstellinge dus 'n herstrukturering van die Suid-Afrikaanse staatstrukture ingehou wat, indien suksesvol deurgevoer, sou uitloop op 'n nie-rassige regering soos deur die ANC in die vooruitsig gestel is.⁶

Ten opsigte hiervan is dit egter belangrik om te let op die verskille tussen die weerstand en die hervorming. Laasgenoemde wou dit van taak maak om blanke dominasie bloot aan te pas, om Suid-Afrika 'n multi-rassige kompleksiteit te gee, en wou bloot staatstrukture van binne hervorm sonder om dit noodwendig te verander.⁷ Die uiteindelijke doelstelling van hervorming was die absolute behoud van 'n outokratiese blanke regering, maar met die inkorporasie van ander rassegroepe. Daar was uit die aard van die saak ook nie eenstemmigheid onder die aanhangers van die hervorming oor die presiese aard en strekking van dergelike hervormings nie, en sou uiteindelik skeuring in die NP geledere bring.

P.W. Botha is in September 1979 as die nuwe eerste minister van Suid-Afrika ingewy.⁸ Die feit dat Botha die hervormings van sy voorganger voortgesit het, het daarop gedui dat apartheid se ideale nie meer verwesenlik kon word nie. Soos reeds gesê het hy hervormings beoog, maar was steeds nie bereid om die staatsmag uit blanke hande te laat glip nie. Botha het die poging van die ANC, en nou ook van die internasionale wêreld, om die Nasionale Party regering te onttroon gesien as 'n 'totale aanslag.'⁹ Teen hierdie aanslag het Botha sy 'totale strategie' van stapel gestuur wat politieke- en ekonomiese hervormings sou beteken, maar ook aanvalle op ANC basisse in die buiteland en dus die

⁵ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 76.

⁶ Teen die laat-tagtigerjare wou dit egter voorkom of die ANC elite hom eerder tot die behoud van die daargestelde staatstrukture verbind het. Die akute radikalisering van die massaverset in die land het waarskynlik die ANC se sentrale bestuur tot groter gematigtheid laat beweeg. Hierdie klemverskuiwing het verder gepaardgegaan met die elite se groeiende aanhang van 'n "Westerse demokrasie".

⁷ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 77.

⁸ N. Worden. *The making of modern south Africa*. p. 78. Met die aanvaarding van die 1983 grondwet het die amp van P.W. Botha dié van "staatspresident" geword.

⁹ N. Worden. *The making of modern south Africa*. p. 78.

beveiliging van Suid-Afrika.¹⁰ Die weermag sou dus 'n sentrale rol in Botha se totale strategie speel.¹¹ Beide die ANC se poging tot totale aanslag en die regering se totale strategie het dus politieke sowel as meer daadwerklike kenmerke gehad. Deur die ANC as primêre opposisie te identifiseer het die Regering dus op direkte wyse alle ander groepe as teenstanders beskou, en is dergelike groepe en bewegings almal as kriminele uitgekersten. Op hierdie wyse is die totale strategie van die staat, wat as die *National Security Management System* gerealiseer het, teen alle opposisiegroepe ingespan, terwyl die ANC sy totale aanslag teen die staat gemik het, met die uiteindelijke wedersydse doel om die ander se magsentrum tot 'n val te bring.¹³

Die effektiewe propaganda van die regering het deels staatgemaak op hopelose veralgemenings oor die aard van hierdie opposisie. Dit kan onder meer beskou word as die resultaat van blote onkunde oor die aard van die teenstand, wat waarskynlik gewortel is in die oud-regering se arrogansie as produk van die apartheidsbestel, maar is ook vererger deur die destyds heersende globale vrees vir Kommunisme. Die ANC en ander opposisiegroepe is dus beskou as gewelddadige terroriste en kommuniste.¹⁴ Hierdie aannames was egter nie 'n uitgangspunt wat hoegenaamd sy oorsprong in die tagtigerjare gehad het nie, maar was 'n blote voortvloeiende van 'n reeks oningeligte opinies met betrekking tot die ANC, sy alliansies en simpate. Dit was die manifestasie van 'n ondeurdagte vrees vir die gesiglose "swart- en kommunistiese gevaar".¹⁵ Daar is van die standpunt uitgegaan dat daar onder geen omstandighede met hierdie kollektiewe vyand omgegaan behoort te word in gesprek nie.¹⁶ Volgens F.v.Z. Slabbert (1989) is die oorsaak van hierdie houding van die regering van die vroeë- en middel-tagtigerjare te vinde in laasgenoemde se onvermoeë om kredietwaardigheid met sy hervormings te verkry.¹⁷ Gevolglik het die regering hom tot die marginalisering van dergelike teenstand tot sy

¹⁰ N. Worden. *The making of modern south Africa*. p. 78.

¹¹ *Ibid.* p. 78.

¹³ *Ibid.* p. 76.

¹⁴ *Ibid.* p. 77.

¹⁵ Die term "swart gevaar" word in verskeie bronne gevind. Dit verwys na 'n stoere beskouing van die ANC en affiliate se poging om die Nasionale Regering omver te werp. Die "swart gevaar" word beskou as kommunisties in strewe en radikaal in aard.

¹⁶ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 77.

¹⁷ *Ibid.* p. 77.

hervormings gewend, en op hierdie wyse is alle onderhandelars met die ANC as kommunisties-gesind beskou.¹⁸

Botha het met die totale strategie verder beoog om 'n herhaling van die gewelddadige gebeure van die 70's te voorkom, asook om politieke en ekonomiese stabiliteit tot die land te bring. Swart armoede en frustrasie is egter bloot vererger, en die verslapping van die paswet-sisteem het 'n onverwagse toevloei van swartmense na die stede veroorsaak.¹⁹ Laasgenoemde het die ontstaan van vakbonde tot gevolg gehad, 'n nuwe bron van weerstand teen die Nasionale regering. So is die *Congress of South African Trade Unions* (COSATU) in 1985 gevorm, en sou 'n Charteristiese beleid volg, terwyl die *United Workers Union of South Africa* (UWUSA) onder die vlerk van Inkatha sou ontstaan, en dus meer Afrikanisties van aard.²⁰ Ander organisasies van verset was die *National Forum* (NF) en die *United Democratic Front* (UDF). Laasgenoemde het 'n beroep op die regering gedoen om van die apartheidstaat afstand te doen, en het sy volgelinge oorreed om die driekamerparlement te boikot en om, in dieselfde asem, die beginsels van die Vryheidsmanifes te aanvaar.²¹ Die NF het in lyn met die basiese beginsels van die Swart Bewussyn gehandel, en was dus meer Afrikanisties.²²

Deels as gevolg van die UDF se pogings om die driekamerparlement teen te staan, het hy daarin geslaag om die krisis van die regering se legitimiteit bloot te lê, en 'n wesenlike alternatief vir blankes wat die regering opponeer daar te stel.²³ Die UDF word daarom in baie oorde as die mees oorspronklike organisasie gesien wat in die tagtigs deel aan openbare verset teen die regering gehad het. Die UDF kon verder daarin slaag om die wortel van die driekamerparlement se probleem te ontbloot, naamlik die effektiewe uitsluiting van swartmense uit sentrale besluitneming wat deur hierdie hervormings-

¹⁸ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 77.

¹⁹ C. Venter. (1996) *Gister en Vandag*. p. 35.

²⁰ Charteriste is voorstanders van die beginsels van die Vryheidsmanifes, en gaan van die standpunt uit dat alle etniese groepe van Suid-Afrika gelyke verblyfreg het, terwyl Afrikaniste glo dat die land aan swartmense alleen moet behoort.

²¹ Venter. (1996) *Gister en Vandag*. p. 25.

²² *Ibid.* p. 25.

²³ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 75.

maatreël teweeggebring is.²⁴ Op hierdie wyse is die relevansie en betekenis van enige deelname hoegenaamd aan hierdie struktuur bevraagteken.

Die UDF was ten gunste van nie-aggressiewe opposisie, maar het wel die ontbanning van alle politieke organisasies en die vrylating van politieke gevangenes gesteun.²⁶ Dit is dus duidelik dat, hoewel partye soos die UDF simpatiek tot die saak van die ANC was, daar wel onenigheid oor die aard van opposisie bestaan het. Laasgenoemde kan beskou word as die vernaamste struikelblok in die geskiedenis van Suid-Afrikaanse reaksionêre politiek. Die UDF het siviele organisasies, studente organisasies, vakbonde, vrouegroepe, sportklubs, kerkgroepe en ander organisasies onder sy vaandel verenig.

Weereens was daar dus 'n ideologiese geskil in die geledere van die versetbewegings in Suid Afrika. Die nuwe bewegings van die tagtigerjare was blote groeperings van kerke, vakbonde en gemeenskappe, en het gevolglik geen ware politieke bedingingsmag gehad nie. Geskille tussen COSATU en UWUSA sou ook die krag van vakbonde as bedingings- en verenigende mag in die nabye toekoms groot skade doen. Die vrees vir Kommunisme was daarby 'n magtige mobiliserende faktor in die stryd teen die ANC. In die tussentyd het die Botha-regering voortgegaan met sy hervormings, wat met gemengde gemoedere aanvaar is, en in die geval van die opposisie met groter weersin as ooit afgekeur is.

Die oorkoepelende strategie van die tagtigs kan dus as *consociationalism* beskryf word, 'n term wat vir die eerste keer deur die Nederlandse politieke wetenskaplike, Arendt Lijphart, gebruik is.²⁷ Hierdie term verwys na 'n bepaalde federale organisasie van die staat, en lê die klem op groepsbelange eerder as op die individu. Dit impliseer dus gesegmenteerde, of streeksoutonomie. Die uiteindelijke besluitneming lê steeds by 'n sentrale mag wat uit verteenwoordigers van die onderskeie segmente saamgestel is.²⁸

²⁴ F.v.Z. Slabbert. Reform and revolt: 1983-1988. In H. Giliomee & L. Schlemmer (ed.) *Negotiating South Africa's future*. p. 75.

²⁶ *Ibid.* p. 75.

²⁷ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 135.

²⁸ *Ibid.* p. 136.

Dit behoort duidelik te wees dat hierdie vorm van staatsbestel vir die NP-regering van die tagtigs besonders aanneemlik was, aangesien dit 'n "aanvaarbare" alternatief tot die segregasie-beleid van vroeëre jare gebied het. Die vernaamste kwaal van die Botha-regering was juis om die stelsel van blanke heerskappy ten alle koste te behou, maar om hiermee saam internasionale aanvaarding te bekom.²⁹

2.2. Die regering se pogings tot hervorming

Teen die vroeë 1980's het die stryd tussen die verligtes en die verkrampes ten opsigte van die toekoms van die land in intensiteit toegeneem. Die vernaamste rede hiervoor was die hervormings wat deur P.W. Botha sedert sy intrede as eerste minister beoog is.³² Die verkrampes het Botha se hervormings teengestaan, en wel uit vrees vir die verlies van blanke outoriteit in Suid-Afrika, terwyl die verligtes in die Nasionale Party hulle by die eerste minister en sy beleid van hervorming en aanpassing geskaar het.³³ Hierdie stryd in NP geledere sou uiteindelik tot die ontstaan van die Konserwatiewe Party (KP) in 1982 lei, toe A.P. Treunicht en 16 ander Nasionale van die NP weggebreek het.

Die KP het hom ten doel gestaan om staatsmag in te span ter bevordering van die Afrikaner se identiteit en belange. Die KP het met sy eerste verkiesing in 1987 daarin geslaag om 45 persent van Afrikaner stemme te werf, en was dus 'n formidabele teenstaander vir die NP en vir die legitimiteit en populariteit van Botha en sy regering.³⁴ Botha se hervormings was egter steeds bloot gemik op potensiële gedeelde mag, en het onder geen omstandighede die prysgawe daarvan ten bate van die land se meerderheidsgroepe ingesluit nie.

Dit was veral drie vername punte van kommer wat die Botha-regime tot hervorming gedwing het. In die eerste plek is daar gevrees dat die opstande van die 1970's hulself

²⁹ R.M. Price, *The apartheid state in crises*. p. 136.

³² *Ibid.* p. 85.

³³ *Ibid.* p. 85.

³⁴ *Ibid.* p. 85.

weer sou herhaal.³⁵ Die Soweto-opstand van 16 Junie 1976, het die land tot in sy fundamente geskud. Die regering is deur hierdie insident vir die eerste keer gedwing om noukeurig aandag te gee aan die ontevredenheid van die land se swart bevolking.³⁶ Hoewel die Soweto-opstand primêr gewortel was in hierdie ontevredenheid oor die land se onderwysbestel, is daar gevrees dat dergelike ongelukkigheid sal uitkring om ook ander sfere en sektore in te sluit.³⁷

Dit was egter nie net die regering wat deur Soweto sprakeloos gelaat is nie. Die gebeure van Junie 1976 het die wêreld se aandag op hernude wyse na Suid-Afrika laat keer. Apartheid is van nuuts af bevraagteken weens die onderdrukkende impak wat dit op die land se nie-blanke bevolking gehad het.³⁸ Die internasionale gemeenskap het stelselmatig meer kritiek teenoor apartheid uitgespreek wat veral in die vorm van sport- en wapenboikotte gematerialiseer het.³⁹ Soos wat druk in die vyftigerjare op Frankryk geplaas is om sy Algerynse kolonie te laat vaar, so is druk ook op Suid Afrika uitgeoefen om van sy beleid van apartheid afstand te doen.

Die kommer wat in die regering ontstaan het dat die swart bevolking in 'n vorm van massa-opstand die land sou oorneem, veral weens die aanhang van Marxistiese doktrines wat 'n rewolusie voorgestaan het, gekoppel aan die toenemende internasionale afkeur van apartheid, het die regering dus gedwing om daadwerklik op te tree.⁴⁰ Werkreservering ten gunste van die blanke segment van die Suid-Afrikaanse bevolking het ook 'n tekort aan geskoolde arbeid tot gevolg gehad, en het 'n negatiewe en voelbare impak op die land se

³⁵ W. Cobbett, D. Glaser, D. Hindson, M. Swilling. A critical analysis of the South African state's Reform strategies in the 1980's. In P. Frankel, N. Pines, M. Swilling (ed.) *State, Resistance and change in South Africa*. p. 19.

³⁶ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 464.

³⁷ *Ibid.* p. 464.

³⁸ *Ibid.* p. 464.

³⁹ C. Venter. *Gister en Vandag*. p. 36.

⁴⁰ *Ibid.* p. 36.

ekonomie gehad.⁴¹ Toenemende sanksies en belegger-vervreemding het verder tot die uitvloei van kapitaal uit die land gelei.⁴²

Die fatale kombinasie van kommer oor swart opstand, internasionale druk, en die agteruitgang van die ekonomie, het die regering van die 80's dus gedwing om hervormings aan te wend en 'n alternatiewe ontwerp daar te stel om blanke heerskappy te verseker. Botha het die bykans onvermybare politieke assimilasië van die nie-blankes in die gesig gestaar. Daar moes bowenal 'n alternatiewe ekonomiese ontwerp verkry word om die negatiewe impak van die geskeide streekseconomie wat teen die laat 70's nog in die land aanwesig was.⁴³

Die konsep van totale strategie, waarvan daar vroeër reeds melding gemaak is, is reeds in 1975 deur P.W. Botha, wat op daardie stadium minister van verdediging was, ontwikkel.⁴⁴ Botha was op hierdie stadium (nog voor die Soweto-onluste) reeds bewus van die potensieel dramatiese impak wat die bevrydingsbewegings in die naburige voormalige Portugese kolonies op die Nasionale regering mag hê deurdat die swart versetbewegings binne Suid-Afrika se grense deur bogenoemde gebeure aangevuur kon word tot rewolusionêre aksie.⁴⁵ Botha het gevolglik sy "totale strategie" in die 1977 konsepwet vir verdediging voorgelê, en wel teen die agtergrond van Suid-Afrika se intrede in Angola, Mosambiek se onafhanklikwording onder 'n Marxistiese regime, asook die gebeure in Soweto van die vorige jaar.⁴⁶ Die totale strategie was dus vanaf meet ingestel op 'n teen-strategie vir potensieële rewolusionêre aksie deur radikale elemente wat die regering wou omvêrwerp. Die sentrale rasionaal van die totale strategie was gesetel in die aanname dat blanke Suid-Afrikaners 'n gegewe reg tot self-regering gehad het, en dat hierdie reg hom nie ontnem kon word nie.⁴⁷

⁴¹ C. Venter. *Gister en Vandag*. p. 36.

⁴² B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 481.

⁴³ W. Cobbett, D. Glaser, D. Hindson, M. Swilling. A critical analysis of the South African state's Reform strategies in the 1980's. In P. Frankel, N. Pines, M. Swilling (ed.) *State, Resistance and change in South Africa*. p. 19.

⁴⁴ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 85.

⁴⁵ *Ibid.* p. 85.

⁴⁶ *Ibid.* p. 85.

⁴⁷ *Ibid.* p. 86.

Gevolgtlik is die *State Security Council* (SSC) getransformeer tot 'n beleids-formulerings liggaam met Botha se inhuldiging as eerste minister in 1978. Botha self was aan die stuur van hierdie liggaam, terwyl die bestuur lede van verskeie sfere van die land ingesluit het.⁴⁸ Om uiting aan die formulering van beleid te gee, is die National Security Management System (NSMS) op die been gebring. Die grondlegging van die totale strategie is dus reeds in 1975 gedoen. Hierdie feit toon dat Botha welbeplande stappe geneem het as eerste minister en nie soveel *ad hoc* besluite geneem het soos hy in die verlede van beskuldig is nie.⁴⁹ Die konsepwetgewing wat reeds in 1975 die lig gesien het, toon verder dat die NP regering berekende stappe geneem het om die behoud van blanke heerskappy te verseker.⁵⁰

Die uiteindelijke beleid van totale strategie kan in drie vername komponente verdeel word. Elk van die komponente gee aandag aan die vernaamste kwelpunte van die regering van die tagtigs, naamlik die kommer oor swart weerstand; internasionale weersin in apartheid; en die verval van die land se ekonomie. Die drie komponente was hervorming, onderdrukking en streeksheerskappy.⁵¹ In terme van hervorming het die regering beoog om 'n swart sosio-ekonomiese klas te skep waarvan die materiële toestand so gunstig sou wees dat hulle radikale transformasie van die land se bedeling sou teenstaan.⁵² Die regering wou verder die ekonomie "bevry" deur geleenthede vir swart ontwikkeling in hul woonbuurte te bied. In die derde plek moes die land se sosio-politiese bedeling aanvaarbaar vir die internasionale wêreld gemaak word.⁵³ Die regering het dus stabiliteit in alle sfere hoog op prys gestel.

Volgens Albert Hirschman (1963) impliseer hervorming dat die toestand van voorheen onbevoordeelde groepe in 'n gemeenskap verhef sal word, en dat die verdeling tussen ryk en arm, bemagtig en onbemagtig, afgeplat sal word.⁵⁴ Hervorming word verder beskou as 'n langsame proses, wat dit naamlik onderskei van die dramatiese verandering wat deur

⁴⁸ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 86.

⁴⁹ *Ibid.* p. 87.

⁵⁰ *Ibid.* p. 87.

⁵¹ *Ibid.* p. 87.

⁵² *Ibid.* p. 88.

⁵³ *Ibid.* p. 88.

⁵⁴ A.O. Hirschman. *Journeys toward progress*. p. 267.

‘n rewolusie teweeggebring word. In hierdie verband voer Samuel Huntington die argument dat hervorming en onderdrukking in werklikheid twee kante van dieselfde munt is, en dat hervorming as’t ware onderdrukking impliseer en tot gevolg het, aangesien dit in baie gevalle as alternatief tot rewolusie gesien word.⁵⁵ Daar is reeds gepostuleer dat die NP regering ‘n volskaalse swart rewolusie gevrees het, en dat hierdie vrees hervorming genoodsaak het. Aangesien die mag steeds in die hande van die blanke minderheid was, en aangesien hervorming dus as alternatief tot rewolusie beskou is, en omdat die Botha hervormings juis berekend was, kan dergelike hervormings as onderdrukkend vanuit ‘n swart oogpunt beskou word. Onderdrukte groepe het geen seggenskap daarin gehad nie.

‘n Verdere element van die totale strategie was gemik op streeksheerskappy, ‘n kenmerkende verskynsel van die 80’s. In hierdie verband dien die Suid-Afrikaanse Weermag se betrokkenheid in Angola as voorbeeld van die regering se beleid om hom oor sy grense in die res van Suider-Afrika te laat geld. Op soortgelyke wyse was Suid-Afrika ook betrokke in Botswana, Lesotho, Mosambiek, Zambië en Zimbabwe, en het boonop ekstensiewe hulp vir versetbewegings in hierdie streke gebied.⁵⁷ So is RENAMO(Mosambiek) en UNITA(Angola) bygestaan. Laasgenoemde bewegings was gekant teen die nuutgeskepte Marxitiese bewind in hul onderskeie lande, en wou hul regerings omvêrwerp.⁵⁸ Aangesien die ander lande van Suider-Afrika tot ‘n groot mate op die land se hawens staatgemaak het vir hul invoere, het die NP regering die hef in die hand gehad met betrekking tot hierdie lande se ekonomieë.⁵⁹

Die rede vir Suid-Afrika se betrokkenheid oor sy grense was tweërlei. In die eerste plek is die oorspoel van die Kommunistiese element die land in gevrees. Die regering het gevoel dat dergelike bewegings hulp, militant of andersins, aan die ANC kon verleen ten einde ‘n rewolusie binne Suid-Afrika van stapel te stuur. In die tweede plek sou Suid-Afrika se insae by ander Afrika-lande die stigma rondom die land se onbetrokkenheid afbreek, ten

⁵⁵ S.P. Huntington. Reform and stability in South Africa. In *International security*, vol. 6, no. 4, p. 9.

⁵⁷ *Ibid.* p. 93.

⁵⁸ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 447.

⁵⁹ *Ibid.* p. 448.

minste so is daar gehoop. Die land se Afrika-beleid in die tagtigs kan as volg opgesom word: “...*Pretoria sought to create a ‘neutral’ cordon of African states to its north.*”⁶⁰

Ander voorbeelde van die regering se verbintenis tot sogenaamde koöptiewe dominansie is die Nkomati ooreenkoms van Maart 1984, asook die Angola/Namibië ooreenkoms van 1988. Eersgenoemde het Suid-Afrika en Mosambiek tot nie-inmenging in die sake van die ander verbind, terwyl laasgenoemde ‘n soortgelyke ooreenkoms vir die betrokke partye ingehou het.⁶¹ Ten spyte van die regering se buitelandse fokus, was die meerderheid hervormings op die land self gemik, en wel ter verbetering van die problematiese ekonomiese posisie waarin die land hom vanaf die laat 70’s bevind het.

Veral as gevolg van die ontevredenheid met die bestaande arbeidswetgewing, is daar in 1977 twee kommissies aangestel om dergelike wetgewing te ondersoek, en om moontlike aanbevelings te maak waar van toepassing. Op hierdie wyse is die Wiehahn Kommissie aangestel om spesifiek wetgewing te ondersoek wat deur die Departement Arbeid en Mynbou opgestel is.⁶² Die Riekert kommissie, die ander vername kommissie wat in hierdie tyd aangestel is om bepaalde ekonomiese bedrywe te ondersoek, was van taak om die negatiewe effek van ander apartheidsmaatreëls op die swart arbeidsmag te ondersoek.⁶³ Teen 1979 kon die Wiehahn Kommissie sy eerste aanbevelings maak, en het onder meer genoem dat swart vakbonde as amptelike vakbonde moes kon registreer; dat werk-reservering afgeskaf behoort te word; en dat lone op grond van arbeid verrig aan beide swart en wit betaal moet word.⁶⁴ In verband met swart vakbonde is daar redeneer dat meer mag oor hulle uitgeoefen kon word indien hulle amptelik geregistreer was. Die meeste van hierdie kommissie se aanbevelings is aanvaar, maar op so ‘n wyse in amptelike wetgewing verdraai dat apartheidsbeginsels steeds in die vakbond wetgewing aanwesig was.⁶⁵

⁶⁰ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 94.

⁶¹ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 448.

⁶² *Ibid.* p. 469.

⁶³ *Ibid.* p. 469.

⁶⁴ *Ibid.* p. 472.

⁶⁵ *Ibid.* p. 470.

Die Riekert Kommissie se verslag is ook in 1979 deur die regering bekend gemaak. Die vernaamste gevolgtrekking waartoe die kommissie gekom het, was dat instromings-beheer wel nodig was, en gevolglik het die kommissie in hierdie verband 'n onderskeid tussen “stedelike swartes” en “tuisland swartes” gemaak.⁶⁶ Die toepassing van instromings-beheer het eers in 1986 met amptelike wetgewing tot 'n einde gekom. Dit behoort dus duidelik te wees dat die regering se aanstelling van ondersoekkommissies vrugtelos was in terme van die aanpassing van wetgewing. Die vernaamste onderdrukkende apartheidswette is onveranderd gelaat.

Die regering het in die 80's pogings aangewend om nie-blankes polities te akkomodeer. Die vernaamste poging was die lompe grondwet van 1983 waarin die konsep vir die driekamerparlement vervat is. Die grondwet van 1983 was die gevolg van die bevindinge van die Erika Theron-kommissie wat in 1973 aangestel is, en deur 'n referendum in November 1983 aanvaar is.⁶⁸ Dit het groter magte aan die staatspresident gegee, die samestelling van die wetgewende en uitvoerende magte verander, en die instelling van 'n Presidentsraad tot gevolg gehad.⁶⁹ Daar is, in gevolg die driekamerparlement, groter verteenwoordiging aan Kleurlinge en Indiërs gegee, en wel in die vorm van 'n Huis van Verteenwoordigers vir eersgenoemde, en 'n Huis van Afgevaardigdes vir laasgenoemde.⁷⁰ Die driekamerparlement was 'n blote voortsetting van Botha se verbintenis tot koöptiewe regering, en het op geen punt verteenwoordiging vir swartmense beteken nie. Die grondwet is in September 1984 in werking gestel ten spyte van grootskaalse pogings tot protes en ontwrigting. Ander pogings om swartmense te akkomodeer was onder meer die stigting van Streeksdiensterade in 1985.⁷² Daar is ook aan swartmense wat hulself binne die grense van die land bevind het die status van “permanente inwoners” van Suid-Afrika gegee.⁷³ Hierdie hervormings was egter minimaal en het boonop te laat gekom om die gesindheid van swartmense jeens die regering te verander.

⁶⁶ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 470.

⁶⁸ *Ibid.* p. 472.

⁶⁹ C. Venter. *Gister en Vandag*. p. 39.

⁷⁰ *Ibid.* p. 40.

⁷² *Ibid.* p. 40.

⁷³ *Ibid.* p. 40.

Hoofstuk 3

Apartheid in die spervuur

*We as oppressed and struggling masses have power and we can use it the way we like...
We have power in our hands... that can bring the machinery of this country to a
standstill. Voorsitter van die "Transvaal regional stayaway committee"*

3.1. Die swart opstande as manifestasie van ontevredenheid en uitsluiting

3.1.1. Redes vir die opstande

In September 1984 het onluste in die Vaaldriehoek uitgebreek en gou oor die hele land versprei. Daar was etlike redes vir die uitbreek van die onluste, onder meer die toestand van ekonomiese wanhoop wat deur die resessie van die middel-tagtigerjare veroorsaak is.¹ Die ongewildheid van die swart stadsrade, 'n instelling wat in die grondwet van 1983 vervat is, was 'n verdere bydraende faktor tot die uitbreek van die onluste, asook die verhoging van huurgeld te midde van die resessie.² Daar was verder grootskaalse ontevredenheid na die instelling van die 1983 grondwet in September 1984, wat weereens nie politieke verteenwoordiging aan swartmense gegee het nie.³ Laastens het die aktiewe pogings van die ANC om die land onregeerbaar te maak 'n rol gespeel in die uitbreek van die onluste.⁴

Soos wat die geval in tye van rewolusie, onderdrukking of ontevredenheid met 'n regering is, was daar ook in die tagtigerjare ontevredenheid onder swartmense aangaande hul ekonomiese posisie, en is hierdie psigiese persepsie van hulpeloosheid vererger te midde van die onbemagtigde posisie waarin swartmense hulself bevind het. Die voelbare

¹ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 499.

² *Ibid.* p. 499.

³ *Ibid.* p. 499.

⁴ *Ibid.* p. 499.

impak van die ekonomiese resessie op swartmense was verder aansienlik erger as wat die impak daarvan op die deursnit blanke Suid-Afrikaner van die tyd was.⁵ Die chroniese ontevredenheid van swartmense teen die middel-tagtigerjare is 'n direkte aanduiding van die regering se onsuksesvolle pogings tot hervorming, veral in terme van die ekonomie van die land.

'n Vername doel van die regering se hervormingspogings was om veral die swart stedelike bevolking uit 'n ekonomies-ondergeskikte posisie op te hef, sodat daar juis 'n groter mate van tevredenheid met die regering kon bestaan.⁶ Indien hervorming, enersyds, en ontevredenheid, andersyds, dus as twee reglynige funksies van die swart bevolking gesien word, is daar van die veronderstelling uitgegaan dat die voordele verbonde aan hervorming die toestand van ontevredenheid sou inhaal. Ontevredenheid sou nie verdwyn nie, maar sou bloot oorskadu word deur 'n aanvaarbare ekonomiese toestand. Die regering wou dus bloot die vlak van "relatiewe weerhouding" verlig.⁷ Pretoria se hervormings kon eenvoudig net nie tred hou met die toenemende sin van ontevredenheid onder swartmense nie. Hulle is te lank reeds uitgehonger gelaat, en hierin het die vakbonde in koalisie met die ondergrondse aktiwiteite van die ANC 'n vername rol gespeel in die psigiese mobilisasie van swartmense jeens die regering.⁸

Volgens opnames wat onder swartmense tussen 1977 en 1985 gedoen is aangaande hul mate van tevredenheid met die lewe in Suid-Afrika, was daar 'n toename van 39% (1977) tot 66% (1984) in die relatiewe ontevredenheid van swartmense met hul toestand, ekonomies of andersins.⁹ Die ironie wat deur hierdie inligting uitgelig word, is die feit dat die ontevredenheid toegeneem het te midde van die regering se tydperk van sogenaamde hervorming. "Relatiewe weerhouding" onder swartmense het dus toegeneem, aangesien

⁵ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 499.

⁶ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 153.

⁷ Relatiewe weerhouding is 'n term wat veral in die literatuur van Karl Marx aanwesig is. Hiervolgens sal die gaping tussen verwagtinge van wat 'n betrokke instelling die groep of individu kan bied, en die ware voordele wat deur dergelike instelling gebied word lei tot politieke vervreemding, eerder as die absolute vlak van die groep se ontevredenheid of weerhouding.

⁸ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 153.

⁹ L. Schlemmer. *Black attitudes, capitalism and investment in South Africa*. p. 10.

die vlak van verwagtings van wat die regering kon bied nie by die vlak van werklike ontevredenheid kon uitkom nie.¹⁰

Die regering se onvermoeë om die ekonomiese toestand van swartmense te verlig was dus 'n vernane rede vir die onluste van die middel-tagtigerjare. Die verwagtinge van swartmense is verhoog deur die regering se verbintenis tot hervorming. Dit het gelei daartoe dat swartmense begin fokus het op juis dit wat hulle nog ontnem is, eerder as op potensiële positiewe gevolge van die hervormingsproses. Die regering se hervorming was 'n doodsteek wat homself toegedien is. Alexis de Tocqueville som hierdie oorsaak vir die Franse Rewolusie as volg op:

*"... the most perilous moment for a bad government is one when it seeks to mend it's ways."*¹¹

Waarom kon die regering nie die gaping tussen swart verwagtinge en werklike hervorming suksesvol aanspreek nie? Volgens Robert Price (1991) bestaan daar drie vernane redes vir hierdie onvermoeë van die regering.¹² In die eerste plek was die verligte element van die NP wat hervormings wou deurvoer nie ten volle verbind tot die absolute beëindiging van apartheid nie.¹³ Die implikasies van die driekamerparlement spreek in hierdie sin vanself. Gekleurde groepe is steeds effektief uit sentrale besluitneming gelaat, en die volgehoue ontevredenheid van swartmense getuig van dergelike uitsluiting en volgehoue diskriminasie. Tweedens het die konserwatiwiteit van die blanke kiesers die regering se pogings tot hervorming gekniehalter.¹⁴ Die effektiewe beëindiging van apartheid sou tegelyke tyd 'n einde aan werksreservering ten gunste van blankes bring. Kiesers was bewus van hierdie implikasie wat deur die hervormings teweeggebring is. Die NP-regering wou boonop ten alle koste nie hul kiesers vervreem nie, en het gevolglik katsuets omgegaan met betrekking tot grootskaalse hervorming. Die vorming van die KP het verder die noodsaak van 'n substansiële kieserskorps

¹⁰ T.R. Gurr. *Why men rebel*.

¹¹ A. de Tocqueville. *The old regime and the French Revolution*. p. 176.

¹² R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 156.

¹³ *Ibid.* p. 157.

¹⁴ *Ibid.* p. 157.

beklemtoon, en het gevolglik die regering se verbintenis tot absolute hervorming verder belemmer. Laastens het onvoldoende finansies hervorming belemmer. Die regering het gehoop dat 'n opbloeit in die land se ekonomie genoegsaam kapitaal vir hervormings sou bied, maar daar was talle faktore wat die land se ekonomie in die jare tagtig laat stagneer het.¹⁵ Die OPEC-lande het oliepryse kunsmatig opgestoot, Arabiese olie-producente het 'n handels-verbod op petroleum ingestel wat verder tot 'n internasionale ekonomiese resessie aanleiding gegee het en die goudprys laat daal het. Internasionale sanksies en die onttrekking van aandeelhouders uit Suid-Afrika as gevolg van die Soweto-opstand van 1976 het verder tot die agteruitgang van die Suid-Afrikaanse ekonomie gelei.¹⁶ Gevolglik was daar bloot nie genoeg finansiële steun vir betekenisvolle hervormings nie, en het die ontevredenheid en ongeduld van swart Suid-Afrikaners stelselmatig toegeneem.

'n Tweede rede vir die ontstaan van die swart onluste van die 80's was die onpopulariteit van die swart stadsrade.¹⁷ As deel van die grondwet van 1983, en deels as gevolg van die gebeure in Soweto in 1976, is daar besluit om groter federale magte en verantwoordelikheid aan die swart dorpsrade te gee. Op hierdie wyse is die swart dorpsrade teen 1984 in die derde vlak van regering, dit wil sê as deel van die Streeksdiensterade, opgeneem om groter outonomie aan hierdie liggame te gee. Hierdie Streeksdiensterade was verantwoordelik vir die verskaffing van dienste in hul onderskeie plaaslike gebiede.¹⁸

Die probleem met hierdie strukture was eerder hul onpopulariteit as die samestelling. Hulle is gesien as regerings-instellings, en is dus uit beginsel nie deur die swart bevolkings aan wie hulle 'n diens moes bied aanvaar nie. Die grootste deel van die swart bevolking het nie aan die verkiesing van 1983 deelgeneem nie, en het dus gevoel dat die regering die dorpsrade op hulle afgedwing het, en dat hulle dus geen seggenskap daarin

¹⁵ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 157.

¹⁶ *Ibid.* p. 158.

¹⁷ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 499.

¹⁸ W. Cobbett, D. Glaser, D. Hindson, M. Swilling. A critical analysis of the South African state's Reform strategies in the 1980's. In P. Frankel, N. Pines, M. Swilling (ed.) *State, Resistance and change in South Africa*. p. 30.

gehad het nie.¹⁹ Die lede van die swart dorpsrade het hulle verder aan grootskaalse wanadministrasie skuldig gemaak, en het dus tot die persepsie van hierdie liggame se onlegitimiteit bygedra. Die lede van hierdie liggame was verder onsimpatiek tot die ware nood en behoeftes van hul plaaslike areas.²⁰

In die derde plek het die ANC 'n essensiële rol gespeel in swartmense se bewusmaking van hul ondergeskikte politieke, ekonomiese en sosiale posisie binne die Suid-Afrikaanse konteks. Die ANC het hom ten doel gestaan om die land onregeerbaar te maak. Sy plaaslike strukture was doeltreffend en effektief ter mobilisering van veral die swart jeug, ten spyte van die feit dat hy in ballingskap moes funksioneer. Laastens was dit juis die grondwet van 1983, en die implikasies daarvan wat ontevredenheid by veral die land se swart bevolking gewek het.²¹

3.1.2. *Bronne van swart mobilisasie*

Die feit dat ander nie-blanke groepe groter insluiting in die regering as swartmense geniet het, was 'n bydraende faktor tot die vervreemding van die swart bevolking. Selfs onder liberaal-gesinde blankes was daar ontevredenheid oor die implikasie van die grondwet van 1983 en die effektiewe uitsluiting van swartmense uit die sentrale regering. Hierdie ontevredenheid het onder meer gelei tot die ontstaan van die Nasionale Forum (NF) in Junie 1983, en die United Democratic Front (UDF) in Augustus van dieselfde jaar.²²

Dit was veral Allan Boesak se beroep by 'n politieke vergadering in Januarie 1983 wat geboorte gegee het aan die gedagte van 'n verenigde liggaam wat amptelike protes teen die aard van die regering se hervormings kan bied. Sy pleidooi het bygedra tot die uiteindelijke stigting van die UDF, wat 'n versameling van sowat 575 organisasies se insette was.²³ Die UDF het veral klem gelê op die konneksie tussen die liberale en

¹⁹ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 499.

²⁰ *Ibid.* p. 499.

²¹ *Ibid.* p. 500.

²² *Ibid.* p. 500.

²³ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 177.

demokratiese uitkomst van die toekoms van die land, en die stryd van die verlede en die gelyktydige betekenis van byvoorbeeld die Vryheidsmanifes van die 50's.²⁴

Die ideologie van die UDF was betekenisvol vir minstens drie redes. In die eerste plek het die UDF die beginsel van nie-rassigheid voorgestaan.²⁵ Hierdie gedagte het veral in die tagtigs 'n noemenswaardige posisie in swart politieke kringe ingeneem. Dit het die aannames van Steve Biko se Swart Bewussyn op 'n liberaler en meer aanvaarbare wyse beklemtoon deurdat dit, anders as die Swart Bewussyns-beweging, 'n multi-rassige toekoms vir Suid-Afrika ingehou het. Die UDF kon, in die tweede plek, daarin slaag om swart ontevredenheid rondom verskeie kwessies te organiseer deur dit effektief aanmekaar te koppel. In die laaste plek het die UDF voorrang aan die beginsel van demokrasie gegee, 'n vername strewe van verskeie swart organisasies van die tagtigerjare.²⁶

Vakbonde was 'n verdere impetus vir swart mobilisasie. Die aanbevelings van die Wiehahn Kommissie was dat swart vakbonde as amptelik erken sou word, maar dat hulle op hierdie wyse sou moes registreer en dus outonomieit prysgee. Op hierdie wys, so is daar redeneer, sou die regering beheer oor hulle kon uitoefen en selfs sluit indien hulle aan verset teenoor die Staat skuldig bevind is. Vakbonde se militêre rol het egter in die jare tagtig toegeneem, en hul werksaamhede het gou na die gemeenskap en politieke betrokkenheid uitgebrei.²⁷ Swart vakbonde het gou die onmisbaarheid van die swart werkersklas in die land se ekonomie besef; 'n gewaarwording wat sterk bedingingsmag aan die vakbonde verleen het. Op hierdie wyse het die struktuur van *shop stewarts* teen 1981 in swart woonbuurte ontstaan, en het gevolglik 'n formidabele bron van mobilisasie vir swartmense geword.²⁸

²⁴ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 177.

²⁵ Hierdie term was aanvanklik bekend as multi-rassigheid, maar het veral in die tagtigerjare as nie-rassigheid bekend gestaan. Laasgenoemde impliseer 'n groter toleransie as multi-rassigheid, aangesien dit hom beroep op die absolute blindheid vir rasverskille.

²⁶ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 182.

²⁷ *Ibid.* p. 162.

²⁸ *Ibid.* p. 165.

Die werksaamhede van vakbonde is verdere inspirasie gegee met die suksesvolle aanwending van verbruikers-boikotte in die laat-sewentigs en vroeë-tagtigs. Twee voorbeelde is die *Fattis and Monis* staking van 1979, en die *Colgate* staking van 1981, nadat daar suksesvol van swart verbruikers-boikotte gebruik gemaak is.²⁹ Hierdie werksaamhede van vakbonde het uiteindelik aanleiding gegee tot die stigting van die *Congress of South African Trade Unions* (Cosatu) in Desember 1985.³⁰ Cosatu word tot vandag gekenmerk deur sy buitengewoon aktiewe politieke betrokkenheid en bedingingsmag in die Suid-Afrikaanse arbeidsfeer.

Een van die vernaamste gevolge van die Soweto-onluste van 1976, was die ontstaan van verskeie plaaslike siviele organisasies in swart woongebiede wat hul tot die verdediging en bevordering van swart belange in hul onderskeie gebiede van taak gemaak het.³¹ Hierdie organisasies was in die meeste gevalle die gevolg van studente- en jeuggroepe se werksaamhede in die gemeenskap, en het verder uitgekring om lede van die swart middelklas in te sluit, veral ten bate van beperkte finansiële steun. Die gemeenskaps-organisasies van die tagtigerjare het groter potensiaal as soortgelyke vroeëre pogings tot swart siviele mobilisasie gehad veral as gevolg van drie vername faktore. Die swart jeug was deeglik bewus van die werklike situasie waarin hulle verkeer het, en was dus onder geen illusie oor die motiewe van die regering se hervormings nie.³² Hulle het geleer uit die onsuksesvolle bevrydingspogings van die verlede.

In die tweede plek was daar nou 'n nuwe en meer militante leierskorps onder swartmense.³³ Met die aanvang van die onluste het die populariteit van die ANC geweldig gegroei en hulle het, ten spyte van ernstige beperkinge, tog daarin geslaag om guerilla-vegters die land in te stuur om die jeug op te sweep en op te lei. Die groen, swart en goue banniere van die ANC was oral sigbaar om die jeug in massa-protes op te sweep.³⁴ Derdens het die hervormings van die Botha-administrasie tog op indirekte wyse

²⁹ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 165.

³⁰ *Ibid.* p. 166.

³¹ *Ibid.* p. 166.

³² *Ibid.* p. 166.

³³ *Ibid.* p. 166.

³⁴ W. Beinart. *Twentieth century South Africa*. p. 241.

‘n mate van vryheid aan dergelike siviele organisasies gegee om met hul werksaamhede voort te gaan, al het dit steeds grotendeels in die geheim plaasgevind.³⁵ Lawrence Schlemmer (1988) beskryf die toestand as volg:

*“The government had shifted its position away from comprehensive repression towards partial repression under the impact of human rights...”*³⁶

Hierdie politieke “ruimte” wat opposisiegroepe deur die regering toegelaat is, was dus bloot kunsmatig van aard gewees. Ten tye van die eerste onluste in 1984 is hierdie vryheid egter swart organisasies ontnem, en het die weermag en polisie streng opgetree teen enige tekens van opstand, terrorisme.³⁷ Sabotasie het voortgegaan en 'n noodtoestand is deur Botha in die land uitgeroep wat eers amptelik teen 1990 deur F.W. de Klerk beëindig is.³⁸ Tydens 'n ANC konferensie in Zambië in Junie 1985 is daar besluit om oor te gaan tot die aftakeling van Suid Afrika se landsadministrasie, en dialoog met die regering is ook teengestaan.³⁹ Die strategie was nou een van 'n ‘people’s war’.⁴⁰ Die regering het egter aan die polisie en weermag uitgebreide magte gegee om die onluste die hoof te bied. Organisasies soos die UDF is ook verban.⁴¹ Suid Afrika het duidelik op die rand van openlike oorlog gestaan. Landwyse swart ontevredenheid het ‘n breekpunt bereik.

3.1.3. Die impak van die swart opstande

Teen 1985 het die regering erken dat die rewolusionêres die swart woonbuurte feitlik landwyd onregeerbaar gemaak het. Botha se hervormings het na ‘n mislukking geblyk. Die leiers van die onluste het nie net ‘n merkbaar gemanifesteerde oorwinning behaal nie, maar het ook ‘n belangrike sielkundige oorwinning oor die regering bewerkstellig. Die

³⁵ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 167.

³⁶ L. Schlemmer. South Africa’s National Party Government. In B. Godsell & P. Berger (ed.) *A future South Africa*. p. 16.

³⁷ C. Venter. *Gister en vandag*. p. 41.

³⁸ *Ibid.* p. 41.

³⁹ *Ibid.* p. 41.

⁴⁰ *Ibid.* p. 40.

⁴¹ *Ibid.* p. 41.

blote feit dat die Botha-regering gedwing was om 'n noodtoestand oor groot dele van die land te verklaar het bewys gelewer dat die rewolusionêres die inisiatief gehad het.⁴² Ten spyte van die aankondiging van die eerste noodtoestand het die regering egter steeds nie daarin geslaag om die politieke oorhand te kry nie. In stede daarvan om hervormings deur te voer is die regering gedwing om konstant die spreekwoordelike vure van die opstand te blus.

Die opstande het 'n sneeubal-effek op veral die swart jeug van Suid-Afrika gehad. Hoe meer landwyse sukses behaal is, hoe groter was die behoefte onder swart jeugdiges om deel te hê aan die opstande. Dit het gelei tot groter gewapende teenwoordigheid aan die kant van die staat, sowel as strenger optrede teen opstokers van geweld. Hierdie aksie het die jeugdige tot groter weersin in die regering gedwing, en hulle het gevolglik meer militant geword. Uiteindelik kon beide partye enige aksie verantwoord bloot as gevolg van die ander se optrede.⁴³

Teen Junie 1986 het Botha die vergroting van die polisie se magte in die parlement voorgelê.⁴⁴ Die doel hiervan was om 'n alternatief vir die noodtoestand te vind, aangesien laasgenoemde ongewens was in die lig van buitelandse investeerders en toenemende sanksies teen Suid-Afrika ter beëindiging van dergelike noodtoestand. Die regering het hom duidelik ten doel gestaan om die situasie in die land so gou moontlik te stabiliseer. Maar op 12 Junie 1986 is Botha weereens genoop om 'n noodtoestand van krag te maak, hierdie keer van landwyse dimensie. Die regering het verder 'n ekstensiewe teen-rewolusionêre strategie van stapel gestuur, en was veral op vier punte baseer:⁴⁵

1. Die inperking van persvryheid. Joernaliste is verbied om in onrusgebiede verslag te doen.

⁴² Die verwysing na die term "rewolusionêres" impliseer nie dat die lede van die onluste 'n rewolusie meegemaak of noodwendig beplan het nie. Dit het slegs betekenis in 'n beskrywende kapasiteit, deurdat dit verwys na die moontlike ingesteldheid van die instigeerders en aanvoerders van die onluste, naamlik een van opstand en rewolusie.

⁴³ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 197.

⁴⁴ B.J. Liebenberg, 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 504.

⁴⁵ *Ibid.* p. 505.

2. Agitators is opgesluit. Onrusstokers is summier gearresteer, en kon vir 'n periode van 14 dae aangehou word.
3. Die verbod op organisasies. Hiervolgens is sowat 17 anti-apartheid organisasies verban.
4. Byeenkomste is onwettig verklaar, aangesien die moontlikheid bestaan het dat dit tot verdere onluste kon lei.

Teen 1987 het die geweld en verbruikers-boikotte, wat grootliks deur die UDF organiseer was, stelselmatig afgeneem. Die verbanne ANC het selfs 'n beroep op leerders gedoen om terug te keer na skole met die slagspreuk; "people's education for people's power."⁴⁶ Teen die einde van die onluste was daar, indien nie merkbaar nie, wel 'n deeglike onderliggende magsverskuiwing in die Suid-Afrikaanse politieke sfeer.

Die regering het kredietwaardigheid verloor, en die blote feit dat die noodtoestand eers teen 1990 beindig is, het bewys gelever van die sielkundige bedingingsmag van die rewolusionêres. Die feit dat die anti-apartheids inisiatief waarlik in die hande van die massas was, het daarop gedui dat die land op die rand van 'n rewolusie gewankel het. Hierdie stand van sake toon dramatiese ooreenkomste met Leon Trotsky se begrip van die pre-rewolusionêre fase:

*"The historic preparation of a revolution brings about... a situation in which the class which is called to realize the new social system, although not yet master of the country, has actually concentrated in its hands a significant share of the state power, while the official apparatus of the government is still in the hands of the old lords."*⁴⁷

Hoewel daar onenigheid onder die anti-apartheids elemente was oor die rewolusionêre rigting en aard van regerings-teenstand, was die kaarte sonder twyfel teen 1986 teen die regering gedraai. Die internasionale wêreld was die aftakeling van apartheid begunstig.

⁴⁶ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 504.

⁴⁷ L. Trotsky. *The history of the Russian Revolution*. p. 207.

3.2. Internasionale sanksies en interne twyfel oor apartheid

Intussen het die buiteland die terugbetaling van Suid Afrika se skuld geëis, en verdere lenings is summier gestaak deur veral die VSA en die Europese Ekonomiese Gemeenskap (EEG).⁴⁸ Suid-Afrikaanse politici het verder tentatief tot hul eie pogings vir hervorming gestaan, en was, soos reeds genoem, sielkundig so te sê platgeslaan deur die gebeure van die tagtigs.

Daar bestaan verskeie redes vir die twyfel waarin politici oor apartheid gedompel was. Stadig maar seker het 'n gesindheidsverandering sy verskyning gemaak. Sekere woonsteleienaars het byvoorbeeld besluit om swart huurders te aanvaar, en sodoende is die Groepsgebiedewet dus in die praktyk omseil.⁴⁹ Enkele liberale blankes het deur kuns en literatuur gepoog om die samelewing en ook die internasionale gemeenskap van die euwels van apartheid bewus te maak. Uiteindelik is apartheid, binne die konteks van die bevryding van die res van Afrika, beskou as 'n vorm van neo-kolonialisme en is gevolglik as onaanvaarbaar beskou.⁵⁰ Die internasionale wêreld se sanksies teen Suid-Afrika het toegeneem, veral in die lig van die swart opstande van die tagtigs. Aangesien die noodtoestand tot aan die einde van die tagtigerjare van krag was, is buitelandse beleggers afgeskrik deur die oënskynlik chroniese toestand van onrus in die land.

Met die ondertekening van die Nkomati-ooreenkoms tussen Suid-Afrika en Mosambiek in 1984 is daar geglo dat die land uit sy posisie van relatiewe isolasie sou breek.⁵¹ Die verdrag was deel van Botha se verbintenisse tot streeksdominansie en wedersydse goedgunstigheide met die Afrika lande aan sy grens. Die uitbreek van die onluste aan die Vaaldriehoek was egter 'n fatale terugslag vir die regering in terme van internasionale aanvaarding, veral in die lig van Botha se beoogde hervormings wat nou waarskynlik alle legitimiteit verloor het. Die regering het boonop met die dilemma van 'n dalende

⁴⁸ C. Venter. *Gister en vandag*. p. 41.

⁴⁹ *Ibid.* p. 36.

⁵⁰ *Ibid.* p. 36.

⁵¹ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 221.

plaaslike magsbasis te kampe gehad, aangesien kiesers ook nou vertroue in die regering se “wit olifant” hervormings verloor het.

Anti-apartheid organisasies in veral Brittanje en die VSA het toenemende druk op Suid-Afrika uitgeoefen, veral vanaf 1985, deur onder meer internasionale beleggers af te raai om hul geld in Suid-Afrika te dompel. Die stand van sake het teen 1988 desperate afmetings aangeneem, aangesien groot getalle kolleges, 23 state, en meer as 70 Amerikaans stede sogenaamde “divestment policies” teen die Suid-Afrikaanse regering ingeneem het.⁵² Wetgewing in verskeie Amerikaanse state het agentskappe verbied om handel te dryf met Suid-Afrikaanse instansies of om Suid-Afrikaanse produkte aan te koop.⁵³ Ook die Europese Ekonomiese Gemeenskap (EEG) het teen 1985 maatreëls teen Suid-Afrika ingestel in weersin teen die situasie in die land.⁵⁴ In Mei 1985 het Frankryk sy ambassadeur uit die land onttrek en verdere beleggings summier gestaak, terwyl die Amerikaanse *Chase Manhattan Bank* alle lenings aan Suid-Afrika gevries het.⁵⁵

Die ekonomiese stremming wat deur die groeiende internasionale skuld en tekort aan verdere kapitaal teweeggebring is, is vererger deur handelssanksies wat teen Suid-Afrika ingestel is. Buitelandse beleggers, ongeag hul nasionaliteit, het teen die middel-tagtigerjare alle hoop in die toekomstige verbetering van die politieke toestand van die land laat vaar. Ekonomie en beleggers was dit met eens dat investering in Suid-Afrika niks minder as ‘n waagstuk was nie. Volgens die *Institutional Investor* het die krediet betroubaarheid van Suid-Afrika tussen 1981 en 1987 met bykans 50% gedaal.⁵⁶ Die voorsitter van Gencor het as volg reageer in die tydskrif *Leadership*:

“We should be opening more mines, putting up more plants... That we haven’t...is because uncertainty has produced a lack of confidence.”⁵⁷

⁵² R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 222.

⁵³ *Ibid.* p. 222.

⁵⁴ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 509.

⁵⁵ *Ibid.* p. 509.

⁵⁶ *Weekly Mail*. 2 Februarie, 1989. p. 26.

⁵⁷ *Leadership*. Vol. 7, no. 6, 1988. p. 32.

Tussen 1982 en 1987 was die gemiddelde jaarlikse groeikoers in terme van die BBP slegs een persent, terwyl die bevolking groeikoers in die omgewing van 2,5% vir hierdie termyn was.⁵⁸ Die impak van buitelandse onttrekking uit die Suid-Afrikaanse ekonomie, sowel as internasionale sanksies, het nêrens helderder gemanifesteer as in die besigheidsektor nie. Verskeie besighede is in die laat-tagtigerjare insolvent verklaar, met geen hoop op herlewing nie. Uit die aard van die saak het die NP-regering se hervormingspogings populariteit verloor in die lig van die toenemende werkloosheidsyfer, internasionale sanksies en dalende waarde van die Rand-eenheid.

Dit het die regering tot desperaatheid gedryf, en in 'n poging om 'n mate van kredietwaardigheid terug te wen het Pik Botha, destydse minister van buitelandse sake, in Augustus 1985 genoem dat die regering verdere grootskaalse hervormings sou aanpak. Die Eerste Minister het egter ten tye van sy sogenaamde "Rubicon-toespraak" geen melding van positiewe verandering in die land gemaak nie, en het genoem dat die Regering steeds teen die demokratiese beginsel van "one man, one vote" gekant was.⁵⁹ Hierdie enkele gebeurtenis sou Suid-Afrika tot op die rand van algehele isolasie bring, en het boonop die Rand tot sy laagste waarde ooit laat tuimel.

In Oktober 1985 het die leiers van die Statebond in die Bahamas vergader om onder meer oor die lot van Suid-Afrika te beslis. By hierdie geleentheid is die *eminent persons group* (EPG) aangestel om ondersoek te doen oor die situasie in Suid-Afrika, asook om gesprekke tussen die ANC en die regering te fasiliteer.⁶⁰ Hulle is egter met apatie deur Botha die land binnegelaat, en moes na 'n paar maande onsuksesvol die land verlaat na hul besoek in Februarie 1986. In hul verslag is daar genoem dat hulle geen nut in samesprekings tussen die regering en die ANC se vernaamste figure gesien het nie, aangesien die regering, volgens hulle, nie bereid was om met figure soos Oliver Tambo of Nelson Mandela te onderhandel nie.⁶¹

⁵⁸ R.M. Price. *The apartheid state in crises*. p. 230.

⁵⁹ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 510.

⁶⁰ *Ibid.* p. 511.

⁶¹ A. Sampson. *Mandela*. p. 351.

Daar behoort geen twyfel te bestaan dat sanksies, indien geen ander impak, wel die Suid-Afrikaanse regering laat twyfel het oor die waarde van die volhouding van apartheid. Buitelandse finansiële onttrekking en handelssanksies het die land se ekonomie so te sê lamgelê, en daar was geen wyse waarop die regering, met des verstande sy militêre betrokkenheid in Angola asook binnelandse militêre uitgawes, daarin sou slaag om sy beoogde hervormings voort te sit nie. Daar bestaan verdere redes vir die twyfel waarin politici oor apartheid gestaan het, wat ook as redes gedien het vir Botha se voorgestelde hervormings.

Die eerste hiervan was die besef dat Verwoerd se apartheids-beloftes van onafhanklike, self-onderhoudende swart state binne Suid-Afrika nie sou realiseer nie. In die tweede plek het Suid-Afrika algehele isolasie in die gesig gestaar, nie alleen op ekonomiese terrein nie, maar ook in sportkringe. Die tekort aan geskoolde swart arbeid was 'n verdere negatiewe gevolg van apartheid se beginsel van blanke werksreservering. Die tekort aan swart geskoolde arbeid het 'n stremmende effek op ekonomiese groei gehad. Laastens is verdere swart opstand van rewolusionêre proporsies gevrees indien apartheid nie drasties hervorm is nie.⁶² Die regering het 'n laaste alternatief gehad terwyl hy hom nog in 'n bedingingsposisie bevind het, naamlik samesprekings met die opposisie: Die verbanne ANC.

3.3. Die *African National Congress* in die tagtigerjare.

Die ANC en die *Pan Africanist Congress* (PAC), die twee sentrale partye waaromheen swart hoop vir bevryding gewentel het, is beide op 8 April 1960 deur H.F. Verwoerd se regering verban. Robert Sobukwe, voormalige leier en stigter van die PAC in 1959, is 'n jaar later opgesluit, terwyl Nelson Mandela in 1964 met die afloop van die Rivonia-verhoor sy tronkstraf begin uitdien het.⁶³ Sedert die sestigerjare was swart Suid-Afrikaners in effek leierloos in hul ontevredenheid oor hul uitsluiting uit die land se ekonomie en politiek. Alternatiewe vorme van mobilisasie, onder meer die Swart

⁶² B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 482.

⁶³ *Ibid.* p. 457.

Bewussynsbeweging van Steve Biko in die sewentigs was sporadies, tydelik, en oorwegend ideologies van aard.

Die ANC het egter daarin geslaag om spreekwoordelik kop bo water te hou te midde van die feit dat die organisasie sedert Junie 1961 die besluit gemaak het om as ondergrondse organisasie te funksioneer, aangesien hy verban is.⁶⁴ Die suksesvolle voortbestaan van die ANC in terme van verset is veral vermag deur georganiseerde guerilla aktiwiteit binne die land sedert 1977. Die ANC se militêre vleuel, Umkhonto we Sizwe (MK), wat in Desember 1961 onder die leierskap van Mandela tot stand gekom het, was wel bekend met die guerilla taktiek van sabotasie, terreur en oorlogvoering. Die nuwe magsbasis van die ANC is uiteindelik in Lusaka, Zambië, opgerig.⁶⁵ Regsgeleerdes en ekonome het intussen, met die Vryheidsmanifes as gedeeltelike templaar, gedagtes vir 'n potensiële toekomstige grondwet opgestel. Die uiteindelige voorstelle het egter nie die Vryheidsmanifes se inherente verwysings na 'n sosialistiese bestel vervat nie. Dit het 'n nie-rassige demokrasie as vernaamste prioriteit voorgestel, met die sentralisering van mag, asook gedeligeerde eerder as outonome streeksmagte.⁶⁶

Die ANC se houding teenoor die regering se hervormings was een van afkeur. Dit is beskou as betekenislose amendamente tot die beginsels van apartheid.⁶⁷ Botha se hervormings was in werklikheid nie veel meer as blote aanpassings nie, aangesien die regering nooit van plan was om afstand te doen van hul magposisie nie. Botha het dit verder duidelik gestel dat die regering nie die beginsel van "one man, one vote" voorgestaan het nie, en het dit met die besoek van die EPG in 1986 duidelik gemaak dat hy nie bereid was om samesprekings met die "vyand" te voer nie. Intussen het universiteitsstudente, asook vooraanstaande besigheidslui die ANC in die geheim in Lusaka besoek om die bedoelinge en aard van die organisasie te probeer peil.⁶⁸

⁶⁴ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 263.

⁶⁵ H. Holland. *The struggle*. p. 213.

⁶⁶ *Ibid.* p. 213.

⁶⁷ *Ibid.* p. 215.

⁶⁸ "Mission to South Africa, 1986". In S. Johns & R.H. Davis (ed.) *Mandela, Tambo, and the African National Congress*. p. 174.

Die ANC het hierdie pogings tot samesprekings van sommige blankes verwelkom.⁶⁹ Uit die verslag van die EPG, wat breedvoerige samesprekings met die ANC leierskap gevoer het, het dit duidelik geblyk dat die ANC wel teen 1986 bereid was om samesprekings met die regering te voer.⁷⁰ Tydens die besoek van die EPG het die regering egter hernude aanvalle op vermeende MK basisse in Lesotho en Botswana geloods.⁷¹ Hierdie gebeure het die ANC uit die aard van die saak gedwing om van nuuts af hul vereistes vir samesprekings met die regering te stel. Hierdie vereistes was, in die breë, die volgende:⁷²

1. Die vrylating van alle politieke gevangenes.
2. Die beëindiging van die noodtoestand.
3. Die nietigverklaring van alle apartheidswetgewing.

Die ANC het egter hernude klem op die belang van die swart opstand gelê, naamlik om hierdie gewapende verset as bedingingsmag teen die regering te gebruik. Die ANC wou hom egter primêr tot samesprekings wend ter oplossing van die krisis waarin die land verkeer het, en het die daarstelling van 'n demokratiese bestel as hoogste prys gestel. Laasgenoemde was veral die houding van die ANC elite, en het neergekom op 'n Nasionalistiese inslag, wat sou beteken dat daar van bestaande regeringstrukture in die land gebruik gemaak sou word in die geval van 'n swart magsoorname.⁷³ Hierdie elite het ietwat krities tot die radikale magte wat in Suid-Afrika werksaam was gestaan.

Die rol van die massas in die land se toekoms is egter as onmisbaar gesien, en daarom is die voortgaande opstand as funksioneel beskou ter betrekking van alle swartmense wat deur apartheid uitgebuit en vervreem is van hul "moederland".⁷⁴ Die ANC se steun aan die gewapende stryd kan dus as takties in die lig van bedinging gesien word, eerder as fundamenteel tot die beëindiging van apartheid en die bevryding van die land. Die gewapende verset binne Suid-Afrika, ten spyte van die militêre funksie wat dit gehad het

⁶⁹ H. Holland. *The struggle*. p. 217.

⁷⁰ D.T. Mckinley. *The ANC and the liberation struggle*. p. 86.

⁷¹ T. Lodge. "The African National Congress and the Kabwe Conference". G. Moss & I. Obery (ed.) *South African Review* 4, 1987.

⁷² D.T. Mckinley. *The ANC and the liberation struggle*. p. 89.

⁷³ I. Taylor. "South Africa's transition to democracy and the change industry: a case study of IDASA." *Politikon*, 29(1), 2002. p. 36.

⁷⁴ *Ibid.* p. 89.

om die land onregeerbaar te maak, het dus 'n positiewe sielkundige impak op die ondersteuners van die ANC gehad.⁷⁵ Swartmense het tot die besef gekom dat die passiewe verset van die verlede wel omgeskakel kon word in openlike ontevredenheid met die regering. Elke nuwe militêre konfooi wat die woonbuurte ingestuur is, elke stuk reaksionêre wetgewing wat deur Botha ingestel is, het die gewapende verset laat besef dat hulle ten minste een hand om die regering se keel gehad het. Die lig van bevryding het helderder as ooit aan die einde van die tunnel gebrand.

Teen 1986 was die Botha-regime dus met hul rug teen die muur. Die NP het die werklikheid van 'n militêre regime in die gesig gestaar mits die gewapende verset op diplomatieuse wyse beindig is. Die hervormings was ongeslaagd, en die regering was stadig maar seker besig om steun onder hul kiesers ten bate van die groeiende KP prys te gee. Teen hierdie onsekere plaaslike milieu het die impak van internasionale sanksies boonop hul tol op die ekonomie van die land begin eis. Die Suid-Afrikaanse regering was 'n verkrampde eiland in 'n geliberaliseerde oseaan. Die land was op die rand van 'n potensiële rewolusie. Die regering was nietemin in 'n kragtige bedingingsposisie ten opsigte van die ANC, aangesien hy steeds die staatsmag in pag gehad het.

⁷⁵ F. Meli. *A history of the ANC*. p. 199.

Hoofstuk 4

Die gordyn lig

Die filosofie van een geslag is die absurditeit van die volgende; die onnoselheid van gister is môre se wysheid. Sir William Osler.

4.1. Inleiding

Teen die middel-tagtigerjare was daar reeds enkele pogings deur die regering om in gesprek met die ANC te tree. Daar was verskeie faktore wat die regering, enersyds, en ander individue wie se pogings nie noodwendig aan dié van die regering gekoppel was nie tot samesprekings met die ANC gedwing het. Apartheid was ten tye van Botha se tweede noodtoestand, wat as teenvoeter vir die swart opstande in die land moes dien, op wankelrige terrein. Die ANC se interne pogings om die land onregeerbaar te maak was in baie gevalle meer suksesvol as hul amptelike militêre sabotering en terreuraanvalle op die Suid-Afrikaanse regering vanuit ander Afrika-lande. Die opstande binne die land is verder effektief bekamp, en baie was van mening dat 'n potensiële rewolusie teen die regering op hierdie wyse afgeweer is. Dit is deels moontlik gemaak deur die toenemende mag wat in die tagtigerjare aan onder meer Generaal Magnus Malan en sy adviseurs gegee is.¹ Gevolglik is die land gaandeweg gemilitariseer.

'n Ander rede vir die regering se oorgang tot militarisasie was ter beveiliging van die blanke kiesers van die land, die grondslag van die regering se staatsmag. Die gevolg was dat die deursnit blanke Suid-Afrikaner van die tagtigerjare effektief geïsoleer was van die anargie in swart gebiede, en in baie gevalle salig onbewus was van die sluimerende rewolusie op sy voorstoep. Die verbod wat Botha op die teenwoordigheid van die media in onlusgebiede geplaas het, het die beeldsending en beriggewing van voorvalle in swart woonbuurte uit die huise van die meerderheid blanke kiesers gehou. Die beginsel van "out of sight, out of mind" blyk toepaslik te wees ter verduideliking van die NP regering

¹ R.B. Beck. *The history of South Africa*. p. 174.

se filosofie in hierdie verband. Die onbeperkte magte wat aan die Weermag en Polisie gegee is, was genoegsaam om die swart opstand stelselmatig te bedwing. Teen 1990 was daar reeds sowat 30 000 aktiviste in aanhouding, en die skynbaar onwrikbare rewolusionêre gees van 'n paar jaar vroeër het begin kwyn.²

In 1985 het toestande in die land egter wanhopig daar uitgesien. Dit was veral die besigheidslui en akademici wat die potensiële langtermyn impak van sanksies besef het, asook dat apartheid nie meer volhoubaar was nie. Een van die eerste persone wat met die ANC in ballingskap kontak gemaak het was H.W. van der Merwe, 'n welbekende Kwaker. Sedert 1980 het hy klas gegee in Birmingham, Engeland, en het op hierdie wyse kontak met ANC leiers in London opgebou.³ Gedurende 1984 het hy Gertrude Shope van die ANC se Uitvoerende Komitee in New York ontmoet, waarna hy na Lusaka genooi is, en by hierdie geleentheid deur Thabo Mbeki gevra is om die ANC te help om met die Botha-regering in gesprek te tree.⁴

Hieruit het vele besoeke aan die ANC in Lusaka gevolg, en is Van der Merwe deur joernaliste van onder meer die *Sunday Times* en die *Cape Times* gevra om hulle aan die ANC voor te stel met die oog op publikasie van hierdie ontmoetings. Van der Merwe het gedurig van sy kontakte in die regering gebruik gemaak om kandidate te vind wat bereid was om met die ANC in gesprek te tree. Sy pogings is egter 'n jammerlike knou toegedien toe Barry Streek van die *Cape Times* na 'n besoek aan Lusaka ongunstig oor die moontlikheid van gesprekvoering tussen die regering en die ANC geskryf het.⁵ Ten spyte hiervan sou Van der Merwe, met die wete van die regering, vele individue na die ANC lei. Die feit dat die regering gelate was om sy besoeke toe te staan is waarskynlik te danke aan die feit dat Van der Merwe geen openlike politieke standpunt gehuldig het nie, en dus nie vanuit 'n propagandistiese oogpunt die regering sou skaad of die ANC polities sou bevoordeel nie. Sy benadering het 'n betrokke menslikheid voorgehou, en sou dit die regering waarskynlik eerder skaad om hom nie met die ANC te laat praat nie, sou

² R.B. Beck. *The history of South Africa*. p. 177.

³ H.W. van der Merwe. *Peacemaking in South Africa*. p. 139.

⁴ *Ibid.* p. 140.

⁵ *Ibid.* p. 146.

inligting die publiek bereik. Die regering is ook uiteindelik gedwing om die ANC vir samesprekings te nader. Die verskeie pogings tot gesprekke met die ANC, deur die regering en andersins, sal vervolgens bespreek word.

4.2. Suid-Afrikaanse sakebedryf buig die knie

In September 1985 het 'n groep blanke sakemanne na Zambië gevlieg om met Oliver Tambo en ander ANC lede die toekoms van Suid-Afrika te bespreek.⁶ Die groep van sewe is gelei deur Gavin Relly, voormalige voorsitter van *Anglo-American*.⁷ Gavin Relly het in 1982 by Harry Oppenheimer die leisels van *Anglo* oorgeneem, en het aanvanklik genoem dat hy, soos Oppenheimer; "... not in favour of one-man, one-vote in South Africa..." was. "[It] would simply be a formula for unadulterated chaos at this point in time..."⁸

Die groep het die volledige Uitvoerende Komitee van die ANC in Mfuwe, in die Luangwa Vallei in Zambië, ontmoet.⁹ Die afvaardiging moes publieke afkeur en verwyte van verraad met hul terugkeer in Suid-Afrika aanhoor.¹⁰ Baie kommentators is van mening dat hierdie gesprekke die deur vir verdere, soortgelyke pogings deur blanke Suid-Afrikaners moontlik gemaak het. Maar wat het hierdie afvaardiging genoop om met die ANC kontak te maak? Relly en sy groep het die ANC in September 1985 ontmoet. Gevolglik moet die gebeure onmiddelik voor die besoek, dus gebeure in Suid-Afrika in die eerste helfte van 1985, in oënskyn geneem word ter verduideliking van die moontlike redes vir die besoek aan Zambië.

⁶ R.B. Beck. *The history of South Africa*. p. 173.

⁷ Gavin Relly is oorlede op 12 Januarie 1999 in Hermanus.

⁸ <http://www.btimes.co.za/96/1027/news/news9.htm>

⁹ <http://www.leadership.co.za/issues/1997sepoct/articles/>. Gedurende die tagtigs het die ANC etlike takke van sy Uitvoerende Komitee in verskeie wêrelddele gehad. So was daar onder meer 'n kantoor van die ANC se Uitvoerende Komitee in London, asook in Lusaka. Interessant genoeg was daar ook 'n tak van *Anglo-American* in Lusaka. Thabo Mbeki het ook baie keer die woning van Vernon Webber, direkteur van *Anglo* in Lusaka, gebruik vir die onthaal van Suid-Afrikaners wat die ANC in Lusaka besoek het.

¹⁰ <http://www.leadership.co.za/issues/1997sepoct/articles/>

Botha het gedurende Julie 1985 die eerste noodtoestand oor die grootste gedeelte van die Witwatersrand van krag gemaak. Hierdie noodtoestand is waarskynlik grootliks ingestel as gevolg van die tragedie wat op 21 Maart buite Uitenhage afgespeel het. Ter viering van die Sharpsville-insident 25 jaar van te vore, het sowat 3000 inwoners van die Langa woonbuurt in die rigting van Uitenhage marsjeer om 'n begrafnis by te woon, wat as deel van die Sharpsville-erfenis sou dien. 'n Polisie teenwoordigheid het op die skare begin vuur, en 20 mense is as gevolg hiervan noodlottig gewond. Hierdie enkele gebeurtenis het skokgolwe die wêreld in gestuur.¹¹ In dieselfde jaar is verdere strooptogte deur die Suid-Afrikaanse Weermag op Lesotho uitgevoer. Laasgenoemde het gelei tot die dood van Leabua Jonathan, Eerste Minister van Lesotho. *Umkhonto we Sizwe* (MK), die ANC se militêre vleuel, is ook beskuldig van 'n bomaanval in Amanzimtoti in die huidige Kwazulu-Natal.

Margaret Thatcher, Britse Eerste Minister, en Ronald Reagan, Amerikaanse president, was gedurende die tagtigerjare aan bewind. Beide is beskou as konserwatief ten opsigte van hul beleid jeens Suid-Afrika in die vroeë tagtigerjare.¹² Veral Reagan het Suid-Afrika se blanke regering beskou as 'n bastion te midde van die oënskynlike gevaar van Kommunisme in die res van Suider-Afrika.¹³ Gevolglik was beide Thatcher en Reagan aanvanklik verdraagsaam teenoor Botha se volhoude apartheidsbestel. Die voortslepende swart opstande, asook die regering se gepaardgaande hantering daarvan, het die VSA en Brittanje egter tot ander insigte gedwing.

Gevolglik is sanksies geleidelik teen Suid-Afrika ingestel. Soos reeds verduidelik, was hierdie sanksies potensieel noodlottig vir die Suid-Afrikaanse ekonomie. Inflasie het gestyg, werkloosheid het toegeneem, en daar is gereken dat Suid-Afrika se ekonomie teen die middel-tagtigs onder die swakstes ter wêreld was.¹⁴ Die verval van die ekonomie moes vir die land se sakelui 'n duidelike aanduiding van die negatiewe internasionale impak van apartheid gewees het.

¹¹ B.J. Liebenberg. 1966-1991. In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 502.

¹² R.B. Beck. *The history of South Africa*. p. 175.

¹³ *Ibid.* p. 175.

¹⁴ J. Barber. *South Africa in the twentieth century*. p. 244.

Soos reeds genoem, was die sogenaamde Rubicon-toespraak van P.W. Botha van 15 Augustus 1985 so te sê 'n doodschoot vir die regering met betrekking tot internasionale betrekkinge. Die wêreld was in afwagting vir die beloofde toespraak wat volgens Pik Botha, eerstydse Minister van buitelandse sake, Suid-Afrika in 'n nuwe rigting sou instuur. Die teendeel was egter dat Botha nie gereed was om formeel van apartheid afstand te doen nie.

Bogenoemde faktore het dus, met die verstaan van betrokke persoonlike oorwegings, moontlik 'n deurslaggewende rol gespeel in Gavin Rely se besluit om met die ANC in gesprek te tree. Die oorsprong en aard van *Anglo-American* se rykdom moet egter ook in oorweging gebring word ter verduideliking van die afvaardiging se besoek aan die ANC in September 1985. Sir Ernest Oppenheimer het oorspronklik *Anglo* opgebou uit verskeie beleggings in onder meer diamante.¹⁵ Met die amptelike stigting in 1917, was die oorgrote meerderheid van die *Anglo* kapitaal afkomstig van Amerikaanse beleggers, wat daarop aangedring het dat die naam, *African-American*, na *Anglo-American* verander word, aangesien; "African-American would suggest on this side our dark-skinned fellow countrymen and possibly result in ridicule."¹⁶ Dit wil dus voorkom of *Anglo* 'n bedenklik rassistiese oorsprong gehad het.

Anglo-American het van die begin af 'n teenwoordigheid in die VSA gehad. Die maatskappy se rykdom gedurende die tagtigerjare was veral afkomstig uit die aankoop van buitelandse multinasionale maatskappye se beleggings in Suid-Afrika.¹⁷ Hierdie maatskappye wou hul verbintenis met die land afskaal as gevolg van die heersende toestand van ekonomiese onsekerheid.¹⁸ Dit behoort dus duidelik te wees dat *Anglo* funksioneel was in die behoud van internasionale kapitaal te midde van die ekonomiese krisis waarin die land in die tagtigs gedompel was. *Anglo* het teen die tagtigerjare ongeveer 85% van die maatskappye wat op die Johannesburgse Effektebeurs genoteer

¹⁵ *Multinational monitor*. September 1988, vol. 9, no. 9.

¹⁶ Hierdie aanhaling was deel van die inhoud van 'n kabel-telegram vanuit Amerika na die Oppenheimers. Bron: *Multinational monitor*. September 1988, vol. 9, no. 9.

¹⁷ Daar is gespekuleer dat *Anglo* se kapitaalreserwes teen 1988 ongeveer 1 biljoen Amerikaanse dollar was. Gevolglik was die maatskappy tot formidabele uitgawes in staat.

¹⁸ *Multinational monitor*. September 1988, vol. 9, no. 9.

was beheer. *Anglo* het in die laat-sewentigs en vroeë-tagtigs meer as 100 maatskappye bekom, onder meer enkele Amerikaanse finansiële- en mynbou beleggings.¹⁹ Die ooglopende koopkrag van *Anglo* was fenomenaal in die tagtigs.

Ten opsigte van *Anglo* se tagtigerjare apartheidsbeleid bestaan daar kommerwekkende teenstrydighede. Die maatskappy was openlik gekant teen die paswette en die Groepsgebiedewet wat swartmense uit die “blanke stede” gehou het. *Anglo* het egter groot sekuriteit uit die bestaande loonooreenkomste van die Departement Mynwese geput. Die maatskappy was gedurende die tagtigerjare die wêreld se grootste werkgewer van swart arbeid, maar gevolglik ook die wêreld se grootste eksploteerder van dergelike arbeid.²⁰ Teen 1987 is swart mynwerkers steeds slegs ‘n kwart van blanke werkers se loon betaal. *Anglo* het dus sonder twyfel ekonomiese voordeel uit die apartheidsstelsel geput, veral met verstande dat *Anglo* sowat 78% van sy wins binne Suid-Afrika gemaak het.²¹

Anglo se bestuur was gekant teen die beginsel van nasionalisering soos in die Vryheidsmanifes vervat is, en was daarom ook gekant teen die beëindiging van die bestaande blanke minderheidsbestel ten gunste van die ANC.²² Die ANC het egter ten tye van sy *Consultative Congress* in 1985 van etlike beginsels van die Vryheidsmanifes, onder meer die klousule in sake nasionalisering, afstand gedoen. Tydens die geheime gesprekke wat tussen enkele Afrikaners en ‘n ANC afvaardiging in Engeland in 1987 gehou is, het dit egter geblyk of die ANC huiwerig was om met die gedagte van nasionalisering weg te doen.²³

Die vrees dat *Anglo* sy vryhandel-status kon verloor was dus ‘n verneme, en wel gegronde rede vir die Relly-afvaardiging se besoek aan Lusaka, aangesien die ANC se gevoel in terme van nasionalisering steeds getoets moes word. Hierdie rasionaal het waarskynlik eers later betekenisvol geword, veral aangesien Harry Oppenheimer téén die

¹⁹ M. Moskowitz. *The global market place*.

²⁰ *Multinational monitor*. September 1988, vol. 9, no. 9.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 135.

besoek gekant was, asook die feit dat slegs direkte *Anglo*-affiliate tydens die besoek verteenwoordig is.²⁴ Kontak met die ANC was dus per se as taboe gesien, ten spyte van die feit dat die Relly-groep se besoek die saak van *Anglo* en Suid-Afrikaanse kapitalisme kon dien. Aan die kant van die ANC was daar ook grootskaalse skeptisisme onder veral die ouer leiers jeens die besoek, aangesien daar gevoel is dat die ANC hom sou uitverkoop aan die Kapitalisme.²⁵

Die potensiele impak van Cosatu op *Anglo* se werkers was irrelevant, aangesien hierdie sambreelorganisasie vir vakbonde eers in November 1985 tot stand gekom het, terwyl die Relly-groep reeds in September van daardie jaar die ANC besoek het.²⁶ Cyril Ramaphosa se *National Union of Mineworkers* het wel teen die tagtigerjare met *Anglo* se bestuur beding om verskeie kwessies. Gavin Relly het dus moontlik ook gevrees dat die ANC buitengewone mag en voorrang aan vakbonde sou gee indien hulle die regeringsbewind van die land sou oorneem.

Die Relly-groep se besoek aan die ANC was een van die eerste pogings om met die opposisie in ballingskap kontak te maak, hoewel daar bespiegel kan word oor die motief daarvan. Volgens Botha was die doel van die sakelui se besoek aan die ANC in eiebelang te vinde, en dat hulle slegs die voortbestaan van kapitalisme wou verseker en daarom 'n rewolusie gevrees het.²⁷ *Anglo* was egter sonder twyfel gekant teen die moontlike beëindiging van die NP regering se kapitalistiese organisering van arbeid. Afrikaner sakebelange sou weer in die toekoms verteenwoordiging geniet tydens samesprekings tussen ander afvaardigings en die ANC, naamlik tydens die binnelandse afvaardiging se besoek aan Dakar onder leiding van Frederik van Zyl Slabbert in 1987, asook met latere besoeke van Afrikaner sakeleiers aan die ANC in London. Die Relly-groep se besoek aan die ANC het egter in meer as een opsig die weg vir verdere samesprekings berei, en het moontlik tot die aanwakkering van die regering bygedra.

²⁴ P. Waldmeir. *Anatomy of a miracle: The end of apartheid and the birth of the New South Africa*. p. 73.

²⁵ *Ibid.* p. 74.

²⁶ B.J. Liebenberg. Hoofstuk 15: "Towards the end of apartheid." In B.J. Liebenberg, S.B. Spies (ed.) *South Africa in the Twentieth century*. p. 515.

²⁷ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 280.

4.3. Die regering nader die ANC

Afgesien van die pogings van vooraanstaande sakelui, het die regering ook pogings aangewend om kontak met die ANC te maak. Na Botha in Januarie 1985 aangebied het om Mandela voorwaardelik vry te laat, het daar talle bespiegeling ontstaan oor die moontlikheid van formele gesprekvoering tussen die ANC en die regering.²⁸ Ook tydens die NP se partykongresse deur die loop van 1985 en 1986 het Botha dit duidelik gestel dat daar slegs met diegene wat hulself tot vrede sou verbind in gesprek getree sou word.²⁹ Gesprekvoering is egter nietemin in die vooruitsig gestel, wat die vraag laat ontstaan oor die krag van die regering se verbintenis tot apartheid vanaf die middel-tagtigerjare.

Botha sou egter deurgaans uiters versigtig handel in terme van dergelike samesprekings met die ANC. Sy houding kan vergelyk word met 'n persoon wat die eerste keer die see binne loop om te gaan swem. Eers het hy net sy voete natgemaak om die temperatuur van die water te toets, en sou stelselmatig meer gelate die dieper, meer onstuimige waters beproef. Botha wou bowenal nooit as hulpeloos voorkom nie, en het daarom alle ontmoetings met die ANC ten volle probeer orkestreer, en moes alle toenadering op sy terme en met sy medewete geskied.

Die eerste tekens van potensiële toenadering tot die ANC het gekom met die opening van die parlement in Januarie 1985. Botha het per geleentheid genoem dat die tyd ryp is vir 'n "Consultative Forum" waardeur swartmense insette oor onder meer bepaalde vorme van selfregering sou kon gee.³⁰ Teen Mei 1986 het die eerste konsepwet die lig gesien waarin die voorstel van die sogenaamde *National Council for Africans* vervat is. Die blote samestelling van die liggaam was vir swartmense onaanvaarbaar, aangesien Botha self aan die stuur daarvan sou wees.³¹ Botha se aanvanklike pogings het dus, soos sy beoogde hervormings van dieselfde tyd, nie voldoen aan die groeiende verwagtinge van swart Suid-Afrikaners nie.

²⁸ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 277.

²⁹ *Ibid.* p. 278.

³⁰ J. Barber. *South Africa in the twentieth century*. p. 263.

³¹ *Ibid.* p. 264.

Die regering se eerste formele poging tot samesprekings met die ANC sou deur Nelson Mandela plaasvind, wat steeds besig was om sy lewenslange vonnis uit te dien. Hy is in Maart 1982, te same met Walter Sisulu, Ahmed Kathrada, Raymond Mhlaba en Andrew Mlongeni, na Pollsmoor gevangenis buite Kaapstad verplaas.³² Volgens bespiegeling onder die gevangenes wou die regering met hierdie stap Mandela van die res van die gevangenes op Robbeneiland skei. Die regering sou egter daarop aandring dat dit 'n gamakliker atmosfeer vir potensiele samesprekings met Mandela geskep het, en dat hy daarom oorgeplaas is.³³

Die destydse Minister van Justisie, Hendrik Jacobus Coetsee (Kobie Coetsee) sou die ys aanvanklik breek met 'n besoek aan Nelson Mandela in November 1985 terwyl laasgenoemde in die Volkshospitaal in Kaapstad met 'n vergrote prostaat opgeneem is.³⁴ Die besoek was deels na aanleiding van Winnie Mandela se gesprek met Coetsee op 'n vlug na Kaapstad wat hulle per toeval gedeel het.³⁵ Coetsee en Winnie het wel voorafgaande kennis van mekaar gedra, en wel deur ene Piet de Waal, Winnie se prokureur in Brandfort. Coetsee en De Waal se verhouding dateer terug na hul universiteitsdae in Bloemfontein.³⁶

Coetsee het in 1980 die amp van Minister van Justisie oorgeneem. Vanaf meet wou dit voorkom of hy minstens tot 'n mate hervormingsgesind was, aangesien hy byvoorbeeld koerante en ander vorme van media aan die gevangenes op onder meer Robbeneiland toegelaat het, 'n vryheid waarvan hulle in die verlede ontnem is.³⁷ Nadat Mandela uit die Volkshospitaal ontslaan is, is hy na die grondvloer van die Pollsmoor gevangenis verplaas. Volgens Mandela was die rede vir hierdie skuif om hom van die res van sy ANC kamerade te isoleer, terwyl Coetsee daarop aangedring het dat dit ten goede van

³² R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 105.

³³ *Ibid.* p. 106.

³⁴ A. Sparks. *Tomorrow is another country*. p. 21.

³⁵ Winnie Mandela was op daardie stadium nog getroud aan Nelson Mandela. Met die gru-dood van "Stompie" in 1988, waaraan Winnie deels skuldig bevind is, is 'n wig tussen haar en haar man ingedryf, en hulle is uiteindelik in 1992 van mekaar geskei. Sy sou daarna voorsitter van die ANC vroueliga word, 'n pos wat sy tans steeds beklee.

³⁶ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 105.

³⁷ *Ibid.* p. 105.

gesprekvoering tussen Mandela en die regering was.³⁸ Die moontlikheid bestaan dat Botha doelbewus 'n vertrouens-wig tussen die ANC in Lusaka, enersyds, en Mandela, andersyds, wou indryf, en op hierdie wyse die ANC tot oorgawe dwing. Mandela was dus 'n formidabele troefkaart in die guns van die regering ten opsigte van bedinging.

Daar is egter reeds voor 1980 pogings aangewend om Mandela vry te laat. Hy is byvoorbeeld sy vryheid belowe mits hy hom lewenslank tot die Transkei sou isoleer. Mandela het dit uit die aard van die saak geweier, aangesien hy gevoel het dat hy nie sy land tot emansipasie kon lei vanuit isolasie nie.³⁹ 'n Verdere beroep is in 1985 op Mandela gedoen om van sy beroep op geweld afstand te doen in ruil vir sy vrylating. Weer het Mandela nie ingestem nie, maar het wel gevoel dat gesprekvoering kardinaal tot die verkryging van 'n redelike oplossing was.⁴⁰ In antwoord op Botha se beroep op Mandela het laasgenoemde van die geleentheid gebruik gemaak om eise van sy eie te stel. Hierdie eise het in die breë met dié van die ANC in Lusaka ooreengestem, en het ingesluit die afskaffing van apartheid, die beëindiging van die regering se geweld, die ontbanning van die ANC, en die vrylating van alle politieke gevangenes.⁴¹

Nadat Mandela in isolasie na die grondvloer van Pollsmoor verplaas is, is hy deur Coetsee en Generaal Johannes Willemse, die hoof van Pollsmoor, besoek. Intussen het die ANC in Lusaka van die "geheime" gesprekke tussen die regering en Mandela te hore gekom. Uit die aard van die saak het daar groot bekommernis onder Oliver Tambo en ander lede van die ANC ontstaan. Hulle wou lank reeds met die regering in gesprek tree, en was boonop bekommerd dat die regering inligting in verband met die ANC uit Mandela sou kry. Dit is te verstane dat hulle hul boonop oor Mandela se lojaliteit gekwel het, aangesien hulle geen eerstehandse kennis van die gesprekke gehad het nie. George Bizos het egter met verloop van tyd verslag aan die ANC in Lusaka gedoen oor die gesprekke tussen Mandela en die regering.⁴² Die ANC het intussen steun vir hul saak in die internasionale wêreld gaan opsoek, en wel in die VSA, Brittanje, en die Federale

³⁸ A. Sampson. *Mandela*. p. 352.

³⁹ J. Barber. *South Africa in the twentieth century*. p. 249.

⁴⁰ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 105.

⁴¹ J. Barber. *South Africa in the twentieth century*. p. 249.

⁴² R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 112.

Republiek van Duitsland. Tambo sou later ook met Australië, Nieu Seeland, Japan en Kanada in gesprek tree, maar het daarby nie sy bande in die Oosblok nagelaat nie, en Moskou besoek.⁴³

Die tweede ontmoeting tussen die regering en Mandela sou eers in 1986 volg. Mandela sou voorts met 'n komitee in gesprek tree, wat groter regerings-betrokkenheid impliseer het. Coetsee het dus nie meer, soos wat aanvanklik die geval was, in eie hoedanigheid met Mandela onderhandel nie. Die komitee het bestaan uit Coetsee en Willemse, en is aangevul deur Fanie van der Merwe, direkteur-generaal van die afdeling gevangenis, en Dr. Neil Barnard, direkteur-generaal van die Nasionale Intelligensiediens (NI).⁴⁴

Die NI het besef dat 'n vreedsame skikking nie sonder Mandela moontlik was nie, en het sanksie van die regering verkry om 'n groep amptenare aan te wys, bekend as die "Taakgroep rakende die hantering van Nelson Mandela". Hierdie groep het veral sedert Mei 1988 talle gesprekke met Mandela te Pollsmoor en later Victor Verster gevangenis gevoer.⁴⁵ Hoewel daar tydens Coetsee se aanvanklike toenadering tot Mandela gespekuleer is oor die ingeligtheid van President Botha, is alle dergelike twyfel met ingang 1986 uit die weg geruim, en het dit aan die lig gekom dat Botha ten volle bewus was van die gesprekke met Mandela. Daar is altesaam sowat 47 gesprekke met Mandela oor die loop van vier jaar gehou.⁴⁶

Die belangrikste aspek vir die regering was die handhawing van sekuriteit binne die land, sowel as aan die landsgrense. Hierdie aspek het tydens die troebele tagtigerjare selfs belangriker as Botha se hervormings geword, aangesien sekuriteit die sleutel tot die stabilisering van die ekonomie was. Dit was in hierdie lig dat die werk van Dr. Wouter Basson en Brigadier Theuns Swanepoel vir die staat van groot belang was ter bekamping van die gevreesde kommunistiese gevaar op die grense van die land. 'n Gesprek met die ANC in Lusaka was ondenkbaar in 1986. Die gesprekke met Mandela was moontlik

⁴³ J. Barber. *South Africa in the twentieth century*. p. 252.

⁴⁴ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 131.

⁴⁵ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 281.

⁴⁶ A. Sparks. *Tomorrow is another country*. p. 37.

eerder 'n wanhopige poging om die aard van die deursnit “terroris” te toets, en sy karakter te peil. Hoewel die regering dus bewus was van ander gesprekke met die ANC in die middel-tagtigerjare, was hyself bloot gereed vir sporadiese kontak met Mandela, en sou Botha nooit werklik self sy voelers die buiteland instuur nie. Dit was vir Botha belangriker om die Suid-Afrikaanse kiesers van die werkbaarheid van apartheid te oortuig, en sou direkte gesprekke met die ANC hierdie doelstelling van die regering weerspreek. Gevolglik het Botha verdere kontak tussen liberaal-gesindes en die ANC fel gekritiseer.

4.4. Gesprekke in London

Terwyl die gesprekke met Mandela op onkonstande wyse voortgesleep het, het daar parallelle gesprekke met ANC leiers in die buiteland ontstaan. Die inisiatief vir hierdie gesprekke is geneem deur Michael Young van *Consolidated Goldfields*, en moontlik in reaksie op Oliver Tambo se versoek vir gesprek.⁴⁷ Young het met die hulp van Fleur de Villiers (voormalige politieke joernalis by die *Sunday Times*) 'n afvaardiging verkry om met die ANC in gesprek te tree. De Villiers het in London met die *Consolidated*-groep kontak gemaak deur haar eie verbintenis aan *De Beers* en *Anglo*, en gevolglik het sy en Young mettertyd die moontlikheid van 'n ontmoeting met die ANC bespreek.⁴⁸ Professor Willie Esterhuyse van die Universiteit Stellenbosch was die eerste wat gunstig op De Villiers se beroep reageer het. Hy is genader, deels as gevolg van die kontakte waaroor hy op daardie stadium beskik het, asook weens die feit dat De Villiers kennis van hom gedra het, aangesien beide by die *Sunday Times* betrokke was.⁴⁹ Esterhuyse was verder 'n uitgesproke politieke en ekonomiese kommentator, en het skryfwerk vir publikasies benewens die *Sunday Times* gedoen.

Die groep is later doelbewus aangevul met mense wat oor besondere kennis in hul onderskeie velde beskik, by name Willy Breytenbach, veral aangesien hy goeie kennis gedra het van die werking van die Suid-Afrikaanse staat weens sy pos as 'n senior

⁴⁷ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 125.

⁴⁸ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁴⁹ *Ibid.*

staatsdiens amptenaar; asook Marinus Wiechers, ‘n professor in konstitusionele reg aan UNISA.⁵⁰ Laasgenoemde het later sy deelname aan opvolg-gesprekke beëindig.⁵¹ Die moontlikheid van die insluiting van ‘n lid van die Broederbond, by name Piet de Lange, is ook oorweeg, maar het nooit realiseer nie.⁵²

Voor die aanvang van die gesprekke het inligting daarvan uitgelek, met die gevolg dat Esterhuyse deur die Nasionale Intelligensie in Stellenbosch besoek is, wat ook impliseer het dat sekere lede van die regering van die beoogde besoek aan die ANC in London bewus was. Daar is egter vanaf meet besluit om geen verklarings van die ontmoetings met die ANC te maak nie. Net enkele individue het verder kennis van die gesprekke gedra, benewens diegene wat daaraan deelgehad het. Esterhuyse was verder van plan om deurgaans “oop kaarte” met die ANC leiers te speel in terme van bogenoemde sake.⁵³

Die eerste ontmoeting tussen die ANC en hierdie afvaardiging het in Oktober 1987 in ‘n kelder by die *Compleat Angler at Marlow*, in die Suide van Engeland, plaasgevind. Die ANC afvaardiging het bestaan uit Aziz Pahad, die hoof van die ANC se Londense kantoor, Harold Wolpe en Tony Trew. Thabo Mbeki was moontlik gewaarsku teen ‘n potensiële lokval, en het dus nie hierdie ontmoeting bygewoon nie.⁵⁴ Die atmosfeer van hierdie eerste ontmoeting was uiters gespanne, hoewel informeel en vry van amptelike status.⁵⁵

Hoewel daar tot op hede geen amptelike geskrewe rekord van die ontmoeting bestaan nie, het Esterhuyse vir dr. Neil Barnard van die ontmoeting in kennis gestel, ‘n interessante stap in die lig van die oënskynlike geheimhouding van die ontmoeting.⁵⁶ Gevolglik het Botha van die gesprek te hore gekom, maar tog sy toestemming daaraan verleen. Dit wou voorkom of Botha bereid was om ander toe te laat om die ANC te peil, terwyl hy halstarrig was om self aan die gesprekke deel te neem. Hy het egter onder meer ‘n groep

⁵⁰ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁵¹ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 125.

⁵² Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 127.

Stellenbosse studente verhoed om na Lusaka te gaan om met die ANC kontak te maak. Die politieke toestand wat teen die laat tagtigerjare in die land geheers het moet in oënskyn word ter verduideliking van Botha se moontlike rasionaal. Die NP was in 'n onbenyenswaardige posisie. Die party het kiesers verloor teen die groeiende KP, wat op sy beurt die grootste deel van die meer konserwatiewe NP kiesers gewen het. Die KP was totaal en al teen dialoog met die ANC gekant. Die NP het dan ook verder kiesers teen die meer regse Afrikaner partye verloor. Die media het krities gestaan teen Botha se halstarrige hantering van afvaardigings wat in die buiteland met die ANC in gesprek getree het. Botha het verder by verskeie geleenthede bekend gemaak dat dit die beleid van sy party was om nie met die vyand (ANC) in gesprek te tree nie. Al hierdie faktore het Botha laat huiwer om direk met die ANC in verbinding te tree. Die feit dat Botha egter nie openlik gekant was teen die gesprekke met die ANC in London nie, was 'n aanduiding dat die regering besef het dat hy op een of ander stadium met die ANC sou moes onderhandel. Sanksies en die interne geweld in die land het duidelik sy tol op die regering begin eis.

Daar is hoofsaaklik weens veiligheidsoorwegings besluit om die ligging van verdere gesprekke te wissel. Esterhuyse het selfs voor die aanvang van die gesprekke opleiding in veiligheid van die NI ontvang, aangesien die potensiële gevaar van regse sabotasie bestaan het.⁵⁷ Die tweede ontmoeting met die ANC het tussen 21 en 24 Februarie 1988 by die *Eastwell Manor* in Kent plaasgevind.⁵⁸ Teen hierdie tyd het die onluste in Suid-Afrika ietwat bedaar, en was die atmosfeer van die ontmoeting veel gemakliker as wat dit aanvanklik was. Die ANC se afvaardiging is aangevul deur Thabo Mbeki, direkteur van inligting van die ANC, en seun van die gevonnisde Govan Mbeki. Aan die kant van die Esterhuyse-afvaardiging, het Willem Pretorius (sakeman) hom by die groep aangesluit.⁵⁹

By hierdie geleentheid het Mbeki die ANC se vereistes ter tafel gelê, en het onder meer die volgende ingesluit: Die vrylating van alle gevangenes, die ontbanning van organisasies, en die summiere vrylating van Govan Mbeki, aangesien slegs hy oënskynlik

⁵⁷ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse 22 Oktober 2002.

⁵⁸ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 132.

⁵⁹ *Ibid.* p. 133.

die sleutel tot die beëindiging van die onluste gehou het. Die ANC het hom by geleentheid ook ten gunste van 'n veelparty demokrasie uitgespreek met gedeeltelike federale struktuur. Ander punte op die agenda was onder meer die rol van die Suid-Afrikaanse Weermag, asook Botha se *National Statutory Body*; terwyl Esterhuyse die vrese van blankes aan die ANC voorgehou het, naamlik hul voortbestaan en sekuriteit.⁶⁰

'n Vername oogmerk van die London-samesprekings was die groot mate van takt waarmee beide partye gehandel het. Beide partye was sensitief vir die ander se veronderstellinge jeens die ander, terwyl die gesprekke tussen die regering en Mandela so te sê eenrigtingverkeer was. Botha en Barnard was op daardie stadium twee van slegs enkeles wat kennis van beide parallelle gesprekke gedra het, en gevolglik was die president in 'n posisie om beide gesprekke se agendas te manipuleer, hoewel die agenda van die London-gesprekke voor elke ontmoeting deur Esterhuyse en Mbeki opgetrek en bespreek is, en die regering dus geen aandeel in dergelike agenda gehad het nie.⁶¹ Beide kontakgesprekke met die ANC het egter onder meer oor die beëindiging van geweld, die ANC se voorgestelde regeringsvorm, sy verbintenis met Kommunisme, en blankes se regte en vrese gehandel.⁶²

Intussen het die derde ontmoeting tussen die Esterhuyse-groep en die ANC in Augustus 1988 in Mells Park plaasgevind. Eersgenoemde het hierdie keer uit Esterhuyse, Sampie Terreblanche (professor in Ekonomie aan die Universiteit Stellenbosch) en Willem de Klerk bestaan.⁶³ Daar is grotendeels oor die vrylating van Mandela gepraat, en die blanke groep was skepties oor die ANC se vermoë om sy ondersteuners onder beheer te hou indien iemand van Mandela se aansien vrygelaat word. Die blanke groep het as deel van sy argument die voorbeeld van die Ellis Park- en Hyde Park bomaanvalle ingespan. Van die beroep van die ANC om direk met die regering in gesprek te tree het daar na afloop van hierdie derde ontmoeting niks gekom nie. Met die vierde ontmoeting tussen die ANC en die Esterhuyse-groep teen die einde van 1988, was die bui taamlik somber onder die

⁶⁰ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 136.

⁶¹ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁶² R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 140.

⁶³ *Ibid.* p. 148.

twee groepe. Die partye het in Desember in Flitwick Park in Bedfordshire ontmoet.⁶⁴ Min is tydens hierdie ontmoeting bespreek.

Ten tye van hierdie ontmoeting het Nelson Mandela egter sy eerste voorsmaak van vryheid beleef. Hy is in Desember 1988 na die Victor Verster gevangenis verplaas, maar is kort daarna na 'n klein huisie in 'n afgeleë bebosde gebied geneem waar hy vir die res van sy tydperk as gevangenes sou deurbring.⁶⁵ Na vier jaar se sporadiese geheime samesprekings, eers tussen Kobie Coetsee en Mandela alleen, en daarna met die wete en betrokkenheid van die regering, sou Mandela eers op 5 Julie 1989 vir die eerste keer president Botha te Tuynhuys ontmoet. Op 12 September 1989, sowat 'n maand na die uittrede van president Botha, het die Nasionale Intelligensie die ANC in Switserland ontmoet. Mike Louw en Maritz Paarwater van die NI was deel van hierdie afvaardiging.

Die meer as tien gesprekke tussen die Esterhuyse-groep en die ANC in London het beperkte doelstellings gehad. Die oorhoofse doel was vir beide groepe om tot 'n beter verstaan van veral die sielkundige denkwys van die ander te kom. Dit is daarom dat beide groepe 'n groot premie op 'n vertrouensverhouding geplaas het vir die sukses van die gesprekke.⁶⁶ Die gesprekke was deurgaans informeel en op 'n persoonlike vlak, en daar is soms van die beplande agenda afgewyk om toepaslike aktuele gebeure te bespreek onder die uitmuntende voorsitterskap van Michael Young.⁶⁷ So was dit byvoorbeeld ook gebruiklik vir die twee groepe om op 'n Vrydagaand informeel te verkeer, en persoonlike vriendskappe is op hierdie wyse uitgebou.⁶⁸ Die groepe het waarskynlik verder tot 'n groot mate daarin geslaag om die wedersydse stereotipe beelde jeens die ander af te breek, terwyl fundamentele kwessies na vore gekom het, onder meer die gedagte van 'n "Regering van Nasionale Eenheid".⁶⁹

⁶⁴ R. Harvey. *The fall of apartheid*. p. 157.

⁶⁵ *Ibid.* p. 154.

⁶⁶ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ *Ibid.*

Die kontak met die ANC het op verdere gesprekke uitgeloop, veral in sake die ekonomiese beleid van die ANC, asook 'n potensiele post-apartheids ekonomie, aangesien dit duidelik geword het dat dergelike beleid deurslaggewend sou blyk ter bereiking van 'n politieke skikking tussen die ANC en die regering.⁷⁰ Teen die einde van 1989 is daar gevolglik op kontakgesprekke rakende die ekonomie gefokus, en Afrikaner sakelui soos Marinus Daling (Sanlam), Attie du Plessis (Sanlam), Willem Pretorius (Metlife), Gert Marais (Redakteur *Finansies en Tegniek*) en Mof Terreblanche (Makelaar) is betrek.⁷¹ Twee ontmoetings is te Mell's Park gehou. Esterhuyse en die ANC was van mening dat die Afrikaner Nederduitse teologie ook verteenwoordiging behoort te geniet in gesprekvoering, veral waar die debat oor geweld sou handel. Gevolglik is die teoloog Ernst Lombaard (Hy was ten tye van hierdie gesprekke Skriba van die Wes-Kaapse sinode, en geaffiliëer by die Stellenbosch studentekerk) onder groot geheimhouding genader.⁷²

Teen die einde van die tagtigerjare het beide en ANC en die regering besef dat 'n skikking van een of ander aard bewerkstellig sou moes word. Die ANC leierskorps wat die Afrikaners in die buiteland ontmoet het, het spesifiek aangedring op gesprek tussen hulle en Afrikaners. Die rede hiervoor is tweërlei. In die eerste plek het Afrikaners so te sê uitsluitlik oor die magsbasis in Suid-Afrika beskik, en dit was bloot strategies logies vir die ANC om met Afrikaners in gesprek te tree. Die tweede rede is die besef van die filosofiese "lotsverbondenheid" tussen blanke Afrikaners en swart Suid-Afrikaners.⁷³ Afrikaners is stelselmatig deur die ANC leiers as boorlinge van Suid-Afrika gesien, en dus dat hulle soortgelyke aanspraak op die land het as swart Suid-Afrikaners.

Teen die einde van die tagtigerjare het daar dus bloot geen ander keuse vir beide die regering (insluitend ander Afrikaners) en die ANC bestaan as om in gesprek te tree nie. Kontak tussen hierdie jarelange antagonistiese was onafwendbaar; vir die ANC in die lig van die val van Kommunistiese Rusland as vennoot in die gewapende stryd; en vir die

⁷⁰ Onderhoud met prof. Willie Esterhuyse. 22 Oktober 2002.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*

⁷³ Hierdie gedagte en term, "lotsverbondenheid", is die waarneming van prof. Willie Esterhuyse na aanleiding van sy jarelange kontak met die ANC tydens die apartheidsjare.

regering, in die lig van dwingende internasionale sanksies, verswakkende ekonomie, en interne geweld. Die skrif was aan die muur.

Hoofstuk 5

Die andersdenkendes: Kulturele Politieke uitdrukkinge

The system's gonna fall soon, to an angry young tune. Rodriguez

5.1. Inleiding

Ten spyte van die diplomatieke buitelandse woelinge onder Afrikaners om apartheid tot 'n einde te bring, was daar veel dringender en radikale gebeure binne die landsgrense teen die middel-en laat-tagtigerjare. Die meeste van hierdie gebeure was nie die resultaat van maandelange beplanning oor strategiese ontmoetings met die ANC nie, en het in baie gevalle geen besliste program vir 'n alternatiewe regeringsvorm, mits apartheid sou val, ingehou nie. Die krag van hierdie gebeure en bewegings, wat as 'n verskuiwing in geestesingesteldheid beskryf kan word, was juis in die spontaneïteit daarvan gesetel. Dit het as't ware geen koeëlvaste oorsprongspunt gehuldig nie, en het in sommige gevalle doelbewus weggeskrum van enige politieke inslag of kommentaar.

Laasgenoemde oogmerk was veral eie aan kunstenaars, akteurs, skrywers en sangers, maar het ook mettertyd in die doen en late van studente uitkristalliseer. Die gees van vernuwing was die gemene deler, die stof wat die binnelandse versetbeweging aanmekaar geweeft en gebind het. Hierdie neo-verligte Afrikaners het meer en meer die dwingende maatreëls van die apartheidsregime besef, en hulself as't ware daaraan blootgestel as

testament van solidariteit met nie-blankes.¹ Hierdie individue staan ook bekend as andersdenkendes, en is bloot gedefinieer deur hul verzet teen apartheid.²

Maar die Afrikaners se stryd was uit die aard van die saak uniek, veral aangesien dit in 'n sin 'n stryd teen hulself en 'n uitdaging jeens hul taal impliseer het. Die andersdenkendes se werksaamhede het in verskeie sfere en in wisselende intensiteit hom voorgedoen. Daar sal voorts na hierdie beweging; eerder gees van vernuwing; gekyk word, met spesifieke verwysing na die rol van Afrikaanssprekendes in hul onderskeie hoedanighede.

5.2. Ontwaking van Afrikaanse studente

Universiteitskampusse het deur die geskiedenis telke male as groeipunte van verzet gedien in rewolusionêre tye. Die rede hiervoor is die bestaande intellektuele atmosfeer wat kritiese denke voorstaan, en studente dus vatbaar vir radikale ideologieë maak. Terwyl daar deur die jare tagtig verskeie protesoptogte onder studente by die Universiteit van die Wes-Kaap (UWK) plaasgevind het, asook by kampusse soos die Witwatersrand, was die oorgrote meerderheid Afrikaanse studente aan die Universiteit Stellenbosch (US) oor die jare taamlik bedees in terme van openlike verzet teen die apartheidsregime.

Die kritiese element aan die US het egter teen die middel-tagtigerjare uit sy toestand van hibernasie ontwaak, en pro-aktief aan die stryd teen apartheid begin deelneem. Die eerste teken van laasgenoemde verwikkeling was die suksesvolle vestiging van die liggaam genaamd Nusas, *National Union of South African Students*, asook die Afrikaanse

¹ Die term “neo-verligte” word hier gebruik, aangesien die term “verlig” ‘n beweging wat reeds in die sestigs en sewentigs sy ontstaan gehad het impliseer. Die verligte beweging was van veel kleiner omvang, terwyl die neo-verligte beweging spesifiek sy ontstaan in die tagtigerjare gehad het, en daarby deur betrokke gebeure aangevuur is. Dit hang verder saam met die globale gees van *anti-establishment* wat teen die middel jare tagtig hoogty gevier het. Die eksploiteerders van die neo-verligte beweging word op kollektiewe basis na verwys as andersdenkendes, d.w.s. anders as die Afrikaner wat apartheid ondersteun het of passief daartoe gestaan het. Die term neo-verlig is, in dergelike konteks, ‘n neologisme, aangesien dit nêrens anders in relevante literatuur aangref is nie.

² J. Louw-Potgieter. *Afrikaner Dissidents*. p. 2. Louw-Potgieter stel dit ook dat regse Afrikaners wel as andersdenkendes (dissidents) beskou kan word, aangesien hulle ook die Botha-regering gedurende die tagtigs kritiseer het, hoewel om ander redes as die linkse Afrikaners. Die oorgrote meerderheid skrywers en historici beskou egter die linkse Afrikaners as andersdenkend, en sal daar dus vir die doel van hierdie werk na linkse Afrikaners as andersdenkendes verwys word.

weergawe van hierdie liggaam, genaamd POLSTU.³ Die grootste kniehalter onder diegene op Stellenbosch was hul onvermoë om onder 'n kollektiewe bewussyn jeens apartheid te organiseer, en op hierdie wyse daadwerklik op te tree. Daar het gedurende die tagtigs twee vername faksies in terme van politieke oortuiging aan die US bestaan. Die eerste was die NP ondersteuners, dus die studente wat in lyn met die regering wou bly, uit keuse of andersins. Die grootste deel van die koshuisinwoners, wat sowat 'n derde van die totale studentegetal uitgemaak het, was naamlik van laasgenoemde oortuiging, terwyl die privaatstudente meer liberaal-gesind was. Onder die liberaler studente het veral *Die Matie* ressorteer, en het hierdie groep Nusas en die UDF aangehang. Die studenteraad van die middel-tagtigerjare het iewers tussen bogenoemde twee groepe geval in terme van beleidsoriëntasie.⁴ Daar was dus taamlik min en selfs geen wesenlike sprake van regse strominge op die US kampus nie.

Die vernaamste kwessies waaroor die studenteraad hulle uitgespreek het, was naamlik die Groepsgebiedewet, en die belang van die afskaffing daarvan, asook die noodsaak dat koshuise hulself sou oopstel vir ander rasse-groepe.⁵ In hierdie verband was dit Wilgenhof manskoshuis wat die eerste was wat in 1983 sy deure vir ander rasse oopgestel het. In terme van ander apartheidswessies was die US kampus polities taamlik passief gedurende die tagtigs, 'n verskynsel wat hom steeds huidiglik voordoën. Toe optogte en boikotte aan ander universiteite voorgekom het ter afskaffing van apartheid, was die US steeds sluimerend, en sou nooit werklik aan formidabele verset deel hê nie. Die gebeure aan die US was egter noemenswaardig met inbegrip sy geskiedenis as spits van Afrikaner intellektualisme.

Andersdenkendes was daar gewis ook op Stellenbosch, hoewel hierdie instelling in baie kringe beskou is as die bastion van die apartheidswes. Die andersdenkendes van die tagtigerjare word onderskei van hul vroeëre eweknieë in die sin dat hulle op intenser wyse bewus was van die inherente paradoks van hul bestaan en lewe in Suid-Afrika as

³ *Die Suid-Afrikaan*. Herfs 1987. p. 28.

⁴ Onderhoud met Le Roux van der Westhuizen. 12 November 2002. Hy was die SR voorsitter aan die US in 1985.

⁵ Onderhoud met Le Roux van der Westhuizen. 12 November 2002.

Afrikaners. Hierdie stelling word illustreer in 'n skrywe in *Die Matie* deur Andries du Toit:

*“Ons sien die mooi universiteitsdorpie met sy groen lower, en kyk die stelselmatige onregverdighede om ons mis. Die uitbuiting van mense in die alkohol-industrie, die behuisingskrisis in Cloeteville... Ons leef in 'n droomwêreld.”*⁶

Die andersdenkendes van Stellenbosch het onder 'n morele skuldgevoel gebuk gegaan. Hierdie gevoel is aangeblaas juis deur hul toestand van relatiewe bevoorregtheid en onaantasbaarheid in die beskutte Stellenbosse milieu. Die studente het die vryheid van intense besinning oor die toestand van die land en van ander bevolkingsgroepe gehad, en daarom juis was hul oorgang tot optrede eeffe vertraag. Die ander rede vir die trae oorgang tot aktiewe protes was wel die tekort aan opruiende elemente op die kampus en onder die studente. Dit het meegebring dat andersdenkendes op Stellenbosch hulself doelbewus tot 'n unieke subkultuur verbind het, 'n subkultuur waarin die breë ideologie van verset uitkristalliseer het.⁷

Hulle het doelbewus na 'n nuwe en alternatiewe lewenstyl gesoek waarin hul passiewe protes vervat kon word; 'n soeke na solidariteit. Volgens Louw Potgieter (1988) se bevindinge was die blote gedagte van “anders wees” aanloklik vir sommige studente, en is boonop uitgedra deur die alternatiewe kultuur waarmee linkse studente hulle vereenselwig het.⁸ Twee studente skryf in 1984 hieroor in die Stellenbosse uitgawe van *Stet*:

*“Laatnagpartytjies, reggae, Britse punk, saamslaap, rondslaap, dagga, kenmerkende kleredrag word die fundamente van 'n nuwe identiteit.”*⁹

⁶ *Die Matie*, Maart 1985.

⁷ *Die Suid-Afrikaan*. Herfs 1987. p. 30.

⁸ J. Louw-Potgieter. *Afrikaner Dissidents*. p. 41. Louw-Potgieter noem ook ander faktore wat tot die andersdenkende jeug se sin van vernuwing kon bydra, onder meer die afwesigheid van 'n vaderfiguur, ontnugtering oor die mislukking van apartheid, asook die rol van ander individue wat sogenaamde “vrye denke” gehuldig het.

⁹ *Stet*. 1984.

Hierdie alternatiewe subkultuur het 'n argument gevoer, 'n stelling gemaak waar woorde te kort geval het. Die lewenstyl bepaal hul politieke bewussyn, nie andersom nie. "Anti-establishment" kleredrag en gedrag het sy bestaansreg in die politiek gaan soek. Daar was egter deegliker, nugterder bewyse van die politieke ontwaking van Stellenbosch in die tagtigerjare. Die belangrikste was moontlik die suksesvolle vestiging van die UDF op die Stellenbosse kampus, asook die aktiewe propagering daarvan deur *Die Matie*. Met die stigting van die UDF in Augustus 1983 het *Die Matie* reeds daarvoor berig, en is dit oor die algemeen voorgelou as 'n wesenlike alternatief vir studente juis as gevolg van die party se oënskynlike neutraliteit oor die kwessie van ras.¹⁰

Die belangrikste aanduiding van politieke dimensie op die US kampus is sekerlik te vinde in die feit dat daar juis reaksionêr teen UDF aanhangers opgetree is. Twee beslisde pole was dus teen die middel-tagtigerjare op Stellenbosch aan die ontwikkel, naamlik die andersdenkendes teenoor die gematigdes, wat naamlik geen geweld en politieke onrus op Matieland wou sien nie. Hierdie stryd het in die plaaslike pers sigbaar geword deurdat studente mekaar se standpunte debattee het op streng akademiese wyse, tekenend van die intellektuele kultuur van universiteitskampusse, in teenstelling met die militante gebeure oor die res van die land in die tagtigerjare.

'n Verdere bydraende faktor tot die mobilisering van Afrikaner studente was die swart studente opstande van die middel-tagtigerjare. *Die Matie* het weereens in hierdie verband 'n nuttige rol gespeel deurdat dit studente op die Stellenbosch kampus op hoogte gehou het van gebeure regoor die land.¹¹ Dit was dan ook in hierdie tyd dat swart studente hul met groter dringendheid oor die gebeure in die land uitgespreek het. Die relatiewe isolasie en beskermde atmosfeer van die US het verder bygedra tot studente se gevoel van magteloosheid, en het hulle aangespoor tot daadwerkliker optrede. In die eerstejaarsuitgawe van *Die Matie* van 1984 is eerstejaars as volg gewaarsku oor die verblindende paradys van die Stellenbosch kampus:

¹⁰ *Die Suid-Afrikaan*. Herfs 1987. p. 30.

¹¹ *Ibid.* p. 30.

*“Jy het seker al ‘n goeie idee van die tradisionele beeld van Stellenbosch: die laan, die eikebome, die Eersterivier... geïsoleerde wêreldjie... Maar agter die berge wat ons dorpie so mooi omsingel lê Suid-Afrika met al sy probleme en kontradiksies.”*¹²

Teen die laat-sewentigerjare het die US begin met die toelating van bruin studente aan die universiteit. Hierdie verwikkeling het op sigself verder bygedra tot die verpolitiserings van die linkse element op Stellenbosch. Die noodtoestand van Julie 1985 het ‘n interessante impak op die studente van Stellenbosch gehad, deurdat dit die gevoel van isolasie en magteloosheid verskerp het. Op ‘n kampus van relatiewe isolasie en passifisme soos die US, sou die verwagte reaksie op die noodtoestand een van verdere politieke afstomping wees in terme van identifikasie met die verzet teen apartheid.

Die feit dat die noodtoestand liberale studente juis meer verpolitiseer het, was gevolglik ‘n interessante openbaring in die lig van bogenoemde. Die blote feit dat die US feitlik onaangeraak gelaat is deur die onrus in die land het dus as’t ware die gevoel van verzet onder die andersdenkende studente ontketen en versterk, eerder as wat dit gelei het tot ‘n gevoel van dankbaarheid vir die onaangeraaktheid van die US studente, en apatie jeens die situasie van nie-blanke Suid-Afrikaners. Die gevoel onder sommige studente is in ‘n anonieme brief aan *Die Matie* as volg verwoord:

*“Ek wil aan almal sê dat ek nie meer mense op TV-skerm wil sien brand nie. Ek wil nie lees van rubberkoeëls en traanrook nie... Ek wens ek kan protesteer.”*¹³

Op hierdie wyse het die eerste optog, wat deels deur Stellenbosse studente organiseer en meegemaak is, op 24 Augustus 1985 plaasgevind.¹⁴ Etlike studente het die eksodus na Athlone meegemaak om te protesteer teen die onderdrukkende regime van die Nasionale Party onder P.W. Botha. Op 30 Augustus 1985 het daar op die US kampus self ‘n optog

¹² *Die Suid-Afrikaan*. Herfs 1987. p. 31.

¹³ *Ibid.* p. 30.

¹⁴ *Ibid.* p. 32.

plaasgevind. Sowat 300 studente het na bewering aan die optog deelgeneem wat uiteindelik deur gewapende polisie-teenwoordigheid van stryk gebring is.¹⁵

Ook het studente van Stellenbosch in 1985 beplan om die ANC se jeugliga in die buiteland te besoek. Die besoek sou plaasvind op aandrang van die ANC in Lusaka, wat met een van H.W. van der Merwe se besoeke die vraag aan hom gestel het of Afrikaner studente die ANC se jeugliga sou ontmoet.¹⁶ Op Van der Merwe se terugkeer is hy deur twee studente by name Grové Steyn en Stefan Malherbe (nuusredakteur van *Die Matie*) genader. Hierna het Van der Merwe ander studente ontmoet, asook dr. Carel Anthonissen van die NG Studentekerk op Stellenbosch. Van der Merwe het genoem dat hy 'n besoek aan die ANC vir hierdie groep sou reël, op voorwaarde dat inligting daarvan nie aan die pers gegee word nie, en dat die regering van die besoek in kennis gestel word.¹⁷

Die besoek aan Lusaka is deur Johan Rupert befonds, maar het nooit gerealiseer nie, aangesien *Die Burger* van die beplande besoek te hore gekom en 'n volledige artikel insluitend die studente se name publiseer het. Hierdie gebeurtenis staaf die destydse vermoede dat die regering van studente-informante gebruik gemaak het om radikale elemente aan die Stellenbosch kampus uit te wys.¹⁸ Die studente wat na Lusaka sou reis se paspoorte is ingetrek nadat Botha, wat ook Kanselier van die universiteit was, sy kritiek teen die beplande besoek uitgespreek het. Die rektor van die universiteit, prof. De Vries, het ook die beoogde besoek teengestaan.¹⁹ Hierdie was maar slegs een van die geleenthede waarby andersdenkendes besoeke aan die buiteland geweier is om met die ANC in gesprek te tree. Die twee studente wat aanvanklik vir H.W. van der Merwe genader het oor die moontlikheid van 'n besoek aan die ANC het landwye simpatie ontvang, en sou waarskynlik ironies genoeg skerp kritiek moes deurstaan indien hulle wel die ANC sou besoek het.²⁰

¹⁵ *Die Suid-Afrikaan*. Herfs 1987. p. 32.

¹⁶ H.W. van der Merwe. *Peacemaking in South Africa*. p. 147.

¹⁷ *Ibid.* p. 147.

¹⁸ Onderhoud met dr. Carel Anthonissen. 21 Oktober 2002.

¹⁹ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 279.

²⁰ H.W. van der Merwe. *Peacemaking in South Africa*. p. 149.

Die werksaamhede van liberaal-gesinde Afrikaner studente was egter van veel kleiner skaal as die norm. Teen 1989 het 'n opname onder studente getoon dat sowat 75% van Afrikaanssprekende studente steeds 'n ANC regering fisies sou teenstaan of alternatiewelik sou emigreer. Hierdie syfers was veel laer onder Engelssprekende studente, wat toon dat etno-nasionalisme steeds 'n bepalende politieke faktor teen die laat-tagtigs was.²¹ Hierdie verskynsel was in die tagtigs duidelik sigbaar aan die US, aangesien dissidensie taamlik laag was aan hierdie universiteit, soos bewys is. Verregse elemente was egter ook grootliks afwesig aan die kampus, en was eerder aan die Universiteit van Pretoria en Potchefstroom onderskeidelik teenwoordig. Die punt kan dus gemaak word dat die US taamlik gematig was, wat die voorkoms van uiterste andersdenkende aktiwiteite soveel meer uniek maak.

5.3. Verset in vername koerant- en tydskrifpublikasies

'n Verdere belangrike uitvloeisel van die werksaamhede van die andersdenkendes het in amptelike tydskrif- en koerant-publikasies gemanifesteer. Joernaliste en skrywers wat teen die apartheidsbestel gekant was, kon hul denke uitleef in hierdie publikasies, wat egter in baie gevalle deur die staat onder sensuur geplaas is vanweë die beweerde rewolusionêre en propagandistiese aard daarvan. Oor die algemeen is Afrikaanse persgroepe gedurende die tagtigerjare as pro-regering gesien, terwyl koerante soos die *Argus* en SAAN groepe as anti-regering beskou is.²²

Hierdie siening is egter meer veralgemenend as wat op die oog af skynbaar is. P.E. Louw het redeneer dat die Afrikaanse en Engelse Suid-Afrikaanse pers van die tagtigs as 't ware homogeen was, aangesien beide "groepe" die bestaande orde, dit wil sê apartheid, gesteun het.²³ In hierdie verband verwys hegemonie na die resultaat van staatsbeheer oor

²¹ H. Giliomee. "Broedertwis: Intra-Afrikaner conflicts in the transition from apartheid." In *African affairs*, 91, 2002. p. 356.

²² D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 291.

²³ P.E. Louw. "The English and Afrikaans press in South Africa: One press or two?" *Communicatio*, 9(2), 1983. p. 14.

die pers, en sluit dus 'n dwingende element in.²⁴ Hierdie punt laat die vraag na die noodsaak van die mediaregulasies van die tagtigs ontstaan, aangesien die pers en die regering oënskynlik beide ondersteuners van die behoud van blanke outoriteit was. C. Faure stel dit egter dat die pers en die regering verskil het in terme van hul definisie van die rol van die pers in die samelewing.²⁵ Die mediaregulasies is dus ingestel om media-teenwoordigheid in veral onlus-gebiede tydens die noodtoestand te bekamp.

Die tagtigs was die tydperk wat die berugste was vir die oplewing in die sogenaamde alternatiewe pers in die land.²⁶ Voorbeelde van alternatiewe publikasies was onder meer *The New Nation*, *New African*, *The Weekly Mail*, en die *Vrye Weekblad*. Laasgenoemde was spesifiek Afrikaans in terme van inhoud, en die doel daarvan was om 'n spesifieke stelling te maak met betrekking tot Afrikaanssprekende blanke verset teen apartheid. Op hierdie wyse het die pro-regerings koerante die regering in alle besluitneming gesteun, terwyl die teendeel die geval was met die anti-regerings koerante.

Gevolgtrek is dergelike publikasies ondersoek en deur die Buro vir Inligting beperk. So moes die *Weekly Mail*, voorganger van die kontemporêre *Mail & Guardian*, vanaf 1987 "ondergronds" funksioneer nadat die koerant se inhoud beperk is in sake die landwyse noodtoestand.²⁷ Die koerant was vanaf meet teen die apartheidsregime gekant, en het nooit gekroom om die regering direk te kritiseer nie. Die publikasie het voorts baie aandag aan die saak van gekleurdes, en in die besonder swart Suid-Afrikaners, gegee. Die *New Nation* is 'n verdere voorbeeld van 'n Engelse liberale publikasie wat die saak van die verdruktes gesteun het.

Soortgelyke Afrikaner-beheerde publikasies het ook veral gedurende die tagtigerjare hoogty gevier. Voorbeelde is die *Vrye Weekblad* koerant, asook *Die Suid-Afrikaan* tydskrif, wat sy ontstaan in 1985 gehad het.²⁸ Beide publikasies het oorspronklik

²⁴ C. Faure. "Konflik tussen die pers en die regering: 'n Konflik-teoretiese beskouing." *Communicatio* 16(1), 1990. p. 32.

²⁵ *Ibid.* p. 33.

²⁶ <http://www.misanet.org>

²⁷ *The Weekly Mail*. July 10 to July 16, 1987. p. 1.

²⁸ D. O' Meara. *Forty lost years*. p. 372.

relatiewe finansiële sukses beleef, maar fondse het uiteindelik opgedroog, en daarmee saam die publikasies, aangesien die doelwit juis was om nie van buitelandse hulp gebruik te maak nie. Die *Suid-Afrikaan* het egter tot en met 1990 met eie befondsing oorleef, maar moes daarna noodgedwonge van buitelandse steun gebruik maak, terwyl die *Vrye Weekblad* vanaf meet uit buitelandse befondsing kon baat.²⁹ Die *Vrye Weekblad* het veral staatgemaak op 'n daadwerklike, opwindende skryfstyl, en was geken aan sy gewaagde uiting van sogenaamde staatsgeheime.³⁰

Die Suid-Afrikaan was aanvanklik 'n seisoenale uitgawe, maar het later 'n maandelikse verskyning op die tydskrifrakke gemaak. Die uitgawe en redaksie van die tydskrif is deur André du Toit en Hermann Giliomee behartig, met gereelde bydraes deur andersdenkende Afrikaners soos Chris Louw en André P. Brink. Daarby het verligte sosiale kommentators soos die digter Breyten Breytenbach en die skrywer Jan Rabie ook sporadiese bydraes tot die tydskrif gelewer.

Die stigter van die *Vrye Weekblad* was Max du Preez, bekende Suid-Afrikaanse joernalis. Laasgenoemde het 'n bedenklike verlede in terme van sy politieke oortuigings. Inligting oor sy dae as student op Stellenbosch wissel van hom as NP ondersteuner wat onder meer vir Geoff Budlender, menseregte aktivis, in 1972 op neerhalende wyse 'n "kafferboetie" genoem het, tot verhale oor hoe Du Preez NP vergaderings op Stellenbosch opgebreek het.³¹

Volgens kennis het Du Preez egter "oornag" 'n politieke ommekeer beleef, en hom doelgerig vir die stryd teen apartheid beywer. Hierdie gebeurtenis plaas 'n vraagteken agter die oënskynlike gemak waarmee baie individue soos Du Preez veral gedurende die tagtigs 'n formidabele denkverskuiwing soos bogenoemde kon maak. Was die indoktrinerende propaganda van die staat ten gunste van apartheid se effek bloot kragtiger op sommige Afrikaners as ander, of was daar in werklikheid 'n groter gedeelte

²⁹ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

³⁰ D. O' Meara. *Forty lost years*. p. 372.

³¹ *Insig*. Maart 2001.

skeptisisme jeens apartheid? Was alle NP ondersteuners rassiste, of kon hulle bloot nie teen apartheid verenig nie omdat die ANC as terroriste gesien is?

Die *Vrye Weekblad* is gedurende die vroeë negentigs deur Generaal Lothar Neethling van die SAP gedagvaar weens uitlatings deur die blad dat Neethling en ander lede van P.W. Botha en F.W. de Klerk se veiligheidsmagte sogenaamde “death squads” ingespan het, asook gifstowwe ontwerp het vir gebruik teen ANC leiers.³² Hierdie geaardheid van vergelding het hom telkemale in veral die *Vrye Weekblad* herhaal. Wat was die doel van die Afrikaanse alternatiewe pers anders as om apartheid en sy propageerders te kritiseer? Was hierdie publikasies nie bloot ‘n meganisme wat deur intellektuele Afrikaners ingespan is vir selfverheerliking van hul “beligtheid” nie? Frederik van Zyl Slabbert het juis van te vore na Max du Preez as ‘n “eenman Afrikaner-waarheidskommissie” verwys.³³

Was laasgenoemde die oorspronklike veronderstelde rol van die Afrikaanse alternatiewe pers? As daar na die trand van die *Vrye Weekblad* en *Die Suid-Afrikaan* van die tagtigs gekyk word, wil dit voorkom of hierdie publikasies aanvanklik bloot krities teen die regering wou staan, en terselfdertyd simpatiek tot die ANC gestaan het. Dit het egter nie beteken dat hierdie publikasies ANC ondersteuners was nie. Die kritiese standpunt wat gedurende die jare negentig teen apartheids-aktiviste ingeneem is, was bloot ‘n logiese uitvloeisel van die aanvaarde liberale identiteit van die *Vrye Weekblad*.

So het *Die Suid-Afrikaan* as ‘n hawe vir andersdenkendes se opinies oor die toestand van die land in die tagtigs gedien, terwyl baie aandag aan die werksaamhede van ander liberale baanbrekers geskenk is ter bevordering van die saak van die tydskrif.³⁴ Beide *Die Suid-Afrikaan* en die *Vrye Weekblad* was egter gedurende die tagtigs, hoewel oorspronklik en verlig, ‘n gemaklike voertuig vir die uitsprake en opinies van Afrikaner intellektuele andersdenkendes.

³² <http://www.fxj.org.za/campaign/litiga.htm>

³³ *Insig*. Maart 2001.

³⁴ Bovermelde inligting is verkry vanuit eie ondersoek in die samestelling van *Die Suid-Afrikaan*, asook van ‘n onderhoud gevoer met Prof. Hermann Giliomee op 2 September 2002.

5.4. Kulturele mobilisasie teen apartheid

Kulturfeste, teater en sang het as 'n verdere uitlaatklep vir die werksaamhede van andersdenkendes gedien. Die Standard Bank se Nasionale Kunstefees op Grahamstad was een van die speelvelde waarop verligtes en liberale kunstenaars hul kon uitleef en uitspreek teenoor apartheid. Die jaarlikse fees het in die middel-sewentigs begin, en het stelselmatig meer Afrikaanse produksies en kunstenaars onder die vlerk geneem nadat dit vir bykans 'n dekade uitsluitlik Engels-gesind was.³⁵ Die deelname van swart kunstenaars het ook gedurende die laat-tagtigerjare snel toegeneem om aan die fees 'n groter "Suid-Afrikaanse" gelaat te verleen.

In 1988 het die eerste Afrikaanse toneelstuk op die Grahamstad-hooffees verskyn, genaamd *Nag Generaal* (*geskryf deur Reza de Wet*), wat naamlik kommentaar gelewer het oor die wese van die Afrikaner, 'n gepaste en tekenende tema van dergelyke tydsges. ³⁶ By die 1987 fees is Pieter-Dirk Uys se omstrede stuk, *Panorama*, opgevoer. Uys het met hierdie stuk kommentaar gelewer op verkrampte regerings-instellings, en het taamlik satiries met die onderwerp omgegaan. Hy gooi 'n blik op die gevangenes op Robbeneiland, en definieer ooreenkomstig sy karakters eng om die dramatiese effek van versterkte wette op mense te beklemtoon.³⁷

Die fees kon dus dien as spreekbuis vir die andersdenkendes se idee van menslike onderdrukking in daardie tyd, en kon kunstenaars betreklik gewaagde politieke stellings onder die dekmantel en relatiewe beskerming van die kunste maak. By die '88 fees was dit juis die geval met die dramastuk, *Piekniek by Dingaan* (deur die sangers André Letoit en Johannes Kerkorrel, in samewerking met Gerrit Schoonhoven, asook die vermaarde regisseur en ontwerper, Marthinus Basson, en die veelsydigheidskunstenaar en skrywer, Nataniël) wat deur die gebruik van gemengde media diverse fasette van die lewe in Suid-

³⁵ *Die Suid-Afrikaan*. Augustus 1988. p. 41.

³⁶ *Ibid.* p. 41.

³⁷ *Die Burger*. 9 Julie 1987. p. 7.

Afrika uitgebeeld en ondersoek het.³⁸ Die idee van die onvermydelike ondergang van die Afrikaner weens hardnekkigheid om aan te pas is verder ondersoek.³⁹

Skrywers was veral werksaam in terme van passiewe opstand teen die apartheidsbestel, en kon uit die aard van die saak hul afkeur en verstaan van die tydsgees en gepaardgaande onderdrukking goed in hul skryfwerk en digkuns versteek met die gebruik van analogieë en woordspelinge. Daar is egter veral gedurende die laat-tagtigerjare meer formele pogings onder kunstenaars en skrywers aangewend om teen apartheid te verenig.

Een van die mees omvangryke pogings tot dergelike organisasie het op 5 Julie 1987 plaasgevind, toe die *Congress of South African Writers* gestig is, die eerste nasionale beweging onder anti-apartheid skrywers.⁴⁰ Die beweging is ná 'n konferensie wat twee dae geduur het in die lewe geroep, en het sowat 150 romanskrywers, digters en verhoogskrywers ingesluit. Die skrywers het hiermee hul "total creative resources to advance the struggle for a non-racial, united and democratic South Africa" beloof.⁴¹

Die organisasie het hom ten doel gestaan om skryfwerk in swart tale te bevorder, asook die hersiening van kinderliteratuur. Die liggaam sou hom voorts beywer tot die stryd teen sensuur, asook die kultuur-boikot teen Suid-Afrika beveg, aangesien anti-apartheid skrywers ook tot 'n groot mate hierdeur verhoed is om in die buiteland te publiseer.⁴² Ook het die *Afrikaanse Skrywersgilde* byvoorbeeld by sy 12de jaarberaad in Julie 1987 steun vir die groep Suid-Afrikaners wat in Dakar met die ANC gaan beraadslaag het toegestaan nadat die skrywer Jan Rabie die mosie voorgestel het.⁴³

Baie kritiek is egter teen dergelike pogings deur andersdenkende blanke groepe uitgespreek, ook vanuit swart oorde. So het Walter Sisulu, destydse leier van die ANC, hom teenoor bogenoemde skrywersorganisasie uitgespreek, en hulle teen die skep van 'n

³⁸ K.A. Kombuis. *Seks en drugs en boeremusiek*. p. 217.

³⁹ *Die Suid-Afrikaan*. Augustus 1988. p. 41.

⁴⁰ *Cape Times*. July 6, 1987. p. 2.

⁴¹ *Ibid.* p. 2.

⁴² *Ibid.* p. 2.

⁴³ *Die Burger*. 10 Julie 1987. p. 13.

“Suid-Afrikaanse illusie” gewaarsku.⁴⁴ Hiermee het hy bedoel dat liberaal-gesinde blankes onder die waan mag verkeer dat hulle akkuraat met swart verset teen apartheid identifiseer. Dieselfde standpunt word ook in Rian Malan se boek, *My traitor's heart*, aangetref, waar swartmense liberale Afrikaners as ‘n irritasie sien, en dat hulle onder ‘n valse indruk oor die werklike situasie in die land verkeer het. Swartmense wat dergelike opinie gehuldig het, het moontlik gevoel dat blanke Suid-Afrikaners nooit die posisie van swartmense sou verstaan en hul ervarings sou kon deel nie.

Hierdie gevoel is veral onder swart leiers gekoester, naamlik dat liberale blankes hulle nie met die werklike stryd teen apartheid kon vereenselwig nie juis vanweë hul relatiewe isolasie van die “ware stryd”. Andersdenkendes moes ook kritiek uit die regse spektrum deurstaan. Vanuit regeringsoorde moes andersdenkendes gedurig dreigemente van tronkstraf en ander vorme van amptelike optrede afsluk.⁴⁵ Regeringsoptrede het in baie gevalle die vorm van sensuur op liberaal-gesinde werke ingesluit, en in ander gevalle die verbanning van skrywers self.

Afrikaanssprekendes het by tye hul eie identiteit tot so ‘n mate in twyfel getrek, dat die Afrikaanse taal se legitimititeit per se bevraagteken is as spreekbuis vir die anti-apartheidsbeweging. Daar is uit die aard van die saak in baie kringe ‘n parallel getrek tussen apartheid en Afrikaans. Op hierdie wyse het die Kaapse Onderwysunie (KPO) in Februarie 1988 ‘n seminaar aangebied oor sogenaamde alternatiewe Afrikaans.⁴⁶ Die seminaar is deels georganiseer in reaksie op Afrikaanssprekende bruinmense se groeiende weersin in Afrikaans weens die koppeling daarvan aan apartheid.

Die gedagte van alternatiewe Afrikaans was dus op die beginsel van “People’s Education” baseer. Laasgenoemde is in Desember 1985 by ‘n vergadering te Wits universiteit gekonseptualiseer, en het hom ten doel gestaan om leerplanne aan te pas met

⁴⁴ *Weekly Mail*. July 3 to July 9, 1987. p. 3.

⁴⁵ *Ibid.* p. 3.

⁴⁶ *Die Suid-Afrikaan*. Junie 1988. p. 19. Hierdie verwysing na “alternatiewe Afrikaans” moet nie met latere bespreking van “alternatiewe Afrikaners” verwar word nie.

die oog op 'n toekomstige demokratiese landsbestel.⁴⁷ Die departement Afrikaans aan UWK het soortgelyke pogings aangewend om in die tagtigerjare sy Afrikaanse leerplanne te wysig om aan moderner behoeftes te voldoen, en om daarmee saam Afrikaans as taal van sy gestigmatiseerde beeld te verwyder.⁴⁸ Dr. C.F. Garbers, voormalige voorsitter van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, het ook reeds in 1985 'n beroep op die US gedoen om voorsiening vir bruin studente te maak wat hulle in die rigting van Afrikaanse studies wou beywer.

Maar dit was veral vanuit bruin kringe wat die wekroep om Afrikaans ten bate van die stryd teen apartheid te mobiliseer gekom het, maar om dit terselfdetyd as't ware te hersien. Hulle het blanke Afrikaanse skrywers se vermoë om Afrikaans as taal teen apartheid in te span bevraagteken, juis vanweë die feit dat hierdie skrywers wit was.⁴⁹ Die ooglopende dualisme van bruinmense se ywer om Afrikaans te hervorm, maar terselfdetyd as rewolusionêre krag in te span, het op die onafwendbare verpolitiserings daarvan uitgeloop, en het daarmee saam 'n dramatiese nuwe siening van Afrikaans verpersoonlik, aangesien die taal in die verlede grotendeels vermy is juis vanweë die apartheidskarakter wat met die gebruik daarvan impliseer is. Randall van den Heever lewer kommentaar hieroor in sy boek, *Tree na Vryheid*, en verduidelik die konflik van bruinmense om enersyds van die intrinsieke dominansie van die taal en apartheid vry te word, en sy liefde vir die taal, andersyds.⁵⁰

Ten spyte van die verskeidenheid politieke groepe, guldies en organisasies wat hulle vir die stryd teen apartheid beywer het, was daar nietemin Afrikaanssprekende individue wat hulle tot soortgelyke aktiwiteite verleen het. Baie aktiviste het Breyten Breytenbach as die enigste skrywer gesien wat hom waarlik tot die stryd teen apartheid gewend het, juis vanweë sy gedeeltelike wegdoening met Afrikaans as mobiliserende mag in sy literatuur.

⁴⁷ *Die Suid-Afrikaan*. Junie 1988. p. 20.

⁴⁸ *Ibid.* p. 20.

⁴⁹ *Ibid.* p. 21.

⁵⁰ *Ibid.* p. 21. Asook R. van der Heever. *Tree na Vryheid*.

‘n Voorbeeld van Breytenbach se vereenselwing met die stryd van swartmense kom in sy boek, *The True Confessions of an Albino Terrorist* na vore.⁵¹

Hy het hom nietemin beywer vir die aanwending van Afrikaans as “bevrydingstaal.”⁵² Op soortgelyke wyse het Breytenbach ‘n fundamentele rol gespeel in die organisasie van die afvaardiging Suid-Afrikaners wat die ANC in Julie 1987 in Dakar ontmoet het om oor die toekoms van die land te beraadslaag. Breytenbach wou juis verteenwoordigers van so veel moontlik Afrikaner akademiese oorde by die Dakar konferensie betrek, om op hierdie wyse die punt tuis te bring dat Afrikaners ook kan verenig rondom die anti-apartheidsbeweging.⁵³

5.5. Afrikaanse alternatiewe musiek as simbool van die gees van verzet

Groot masjiene oor die land, September '84

Die seisoen wat brand en aanhou brand, 'n lente bleek en dor

Waar swartes sonder pas nog skuifel langs die mure

*En Niemandland se as nog waai oor Niemandland se vure*⁵⁴

Die wekroep vir ‘n einde aan apartheid het ook luidskeels vanuit Afrikaanse musiekkringe weerklink. In ‘n onderhoud met David Kramer (Afrikaanse sanger), gevoerd deur *Die Suid-Afrikaan* in Augustus 1988, kom die weersin van verligte Afrikaanse musikante in apartheid sterk na vore:

⁵¹ *Die Suid-Afrikaan*. Junie 1988. p. 21.

⁵² *Die Burger*. 6 Julie, 1987. p. 2.

⁵³ *Ibid.* p. 1.

⁵⁴ Lirieke deur Koos Kombuis uit *Swart September*. Hierdie lirieke is tipies van die bittere, amper aanvallende aanslag van die Afrikaanse alternatiewe musikante jeens apartheid. Die melodie van die snit is nostalgies, en straal eerder ‘n bittere verlange uit na wat kon wees indien apartheid nie bestaan het nie. Beeldspraak en analogie was populêr in hierdie tipe musiek, en eenvoudige alledaagse onsmaklikhede word verbreed sodat dit uiteindelik ‘n breë aanslag huldig. Die musiek het grootliks op die wandade van apartheid gefokus soos daar hier kommentaar op die uitbreek en noodtoestand van 1984 gelewer word.

*"Being at a British university, quite a left-wing one, and coming from South-Africa, I went through a very strong student-political phase where one rejects a lot of one's past. That rejection came through in my songs."*⁵⁵

Teen die middel-en laat-tagtigs het die sogenaamde Afrikaanse alternatiewe musiek veral onder die jeug posgevat.⁵⁶ Die musiek het die aanvaarde Afrikaner Nasionalistiese ideologie van die regering op radikale wyse uitgedaag, maar het terselfdertyd in 'n mindere of meerdere mate 'n alternatiewe bestel en kritiek op die wese van die Afrikaner uitgespreek.⁵⁷ Die beweging het beide onder die ontnugterde jeug van die land ontstaan en is deur hulle verpersoonlik, juis aangesien die liberale jeug so sterk daarmee identifiseer het. Die musiek het saamgehang met die gedagte van 'n radikale subkultuur, wat as 'n alternatief vir die bestaande orde en konserwatiewe opvatting oor "Afrikanerwees" gedien het.⁵⁸ Die subkultuur het grootliks die musiek geskep, en is boonop deur die musiek geskep.

Die gevolg was 'n sneeubal-effek van jeugdige populêre protes teen apartheid, met Afrikaner alternatiewe musiek as swaard. Die musiek is, tiperend van die paranoia van die destydse Botha-regering, verban en gekritiseer deur vele instansies en groepe, onder meer die Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie (SAUK), kerkgroepe en die Federasie van Afrikaanse Kultuurverenigings (FAK).⁵⁹ Alternatiewe Afrikaner musikante het verder die teken van semi-permanente staats-ondersoek en intimidasie geword.⁶⁰

⁵⁵ *Die Suid-Afrikaan*. Augustus 1988. p. 30.

⁵⁶ Die term "Alternatiewe Afrikaners" is deur die betrokkenes self toegeëien. Dit het in die meeste gevalle saamgehang met ooreenstemmende en waarskynlik komplementerende sosiale optrede en smaak, onder meer die oormatige gebruik van alkohol en dwelms. Die doel was om te rebelleer teen die dwingende, versterkte Nasionale Party regering, en het hoogty in die laat-tagtigerjare gevier.

⁵⁷ B. Jury. "Boys to men: Afrikaans alternative popular music 1986-1990." *African Languages and cultures*. p. 99.

⁵⁸ G. Rathbone. "Gereformeerde moves in die Afrikaner Blues." *The Weekly Mail*, March 31-April 7, 1988. p. 2.

⁵⁹ Dit wil voorkom of die FAK gedurende die tagtigs aan 'n krisis van identiteit gelei het, aangesien hierdie organisasie wel Afrikaanse kultuur en taal bevraagteken het, maar terselfde tyd geen plek vir Afrikaanse alternatiewe musiek gesien het nie; die vernaamste mobiliseerder van Afrikaanse alternatiewe kultuur in die tagtigerjare.

⁶⁰ H. van Staden. "Voëlvyr of op hok?" *Vrye Weekblad*, Maart 1992. p. 13.

Voor die ontwaking van Afrikaanse alternatiewe musiek, was die hoofstroom Afrikaanse populêre musiek in die hoofsaak passief tot politieke en sosiale kritiek teen apartheid. Hierdie musiek het eerder 'n fascistiese hegemonie gestaaf, en was veral tekenend van die fantasie waarin die groter meerderheid Afrikaners jeens die regering en apartheid gedompel was.⁶¹ Dit het die inherente patriargale stroming wat met apartheid en blanke dominansie gepaardgegaan het gestaaf, en het hom gehou by herhalende temas soos die liefde.⁶² Die musiek is verder deur die regering en regerings-beheerde media ondersteun. Die komposisies van hierdie musiek was neutraal, terwyl die lirieke by tye naief en vry was van daadwerklike politieke en sosiale opinie, en is veral deur "Country" musiek beïnvloed. Bles Bridges en Carike Keuzenkamp kan as voorbeelde van dergelike musikante genoem word. Ironies genoeg het die musiek van veral Bles Bridges tematies op herhaalde wyse oor liefde en vryheid gehandel.

In teenstelling hiermee was Afrikaanse alternatiewe musiek juis op sosiale en politieke kommentaar gerig, en het die kunstenaars self daarna as "protesmusiek" verwys. Dit was juis die kenteken en krag daarvan, maar is terselfdertyd deur veral die "Blues" en "Rock 'n Roll" beïnvloed. Die musikante het die splitsing van die Afrikaanse kultuur te midde van apartheid beklemtoon.⁶³ Dit was veral 'n kombinasie van gebeure in die tagtigs wat die Afrikaner gedwing het om sy rol as dominante figuur in alle fasette van sy lewe te bevraagteken.⁶⁴ Afrikaner alternatiewe musiek kon suksesvol slaag in die akkurate identifikasie met die gevolglike gevoel van onsekerheid en verwerping van aanvaarde konserwatiewe Afrikaanse denke en gepaardgaande lewenswyse onder die deels ontnugterde Afrikaner jeug van die land. Afrikaner alternatiewe musiek het hierdie dilemma aangespreek, maar ook 'n alternatiewe sosiale sub-kultuur ontbloot en versterk onder die andersdenkende Afrikaner jeug.

⁶¹ B. Jury. "Boys to men: Afrikaans alternative popular music 1986-1990." *African Languages and cultures*. p. 100.

⁶² *Ibid.* p. 100.

⁶³ *Ibid.* p. 102.

⁶⁴ Voorbeelde van die skokgolwe wat deur die Afrikaner se utopiese bestaan gestuur is, is onder meer die ontnugtering oor die faalbaarheid van apartheid, die internasionale wêreld se kritiek daarop, die oorlog in Angola, die swart opstande, algemene geweld in die land, en die hulpelose verstandheid van die apartheid-regering.

Die vernaamste alternatiewe musikante was onder meer James Phillips (beter bekend onder die pseudoniem, Bernoldus Niemand), Ralph Rabie (Johannes Kerkorrel), Pierre Nolte (Valiant Swart), Andre Le Toit (Koos Kombuis), en ander. Anton Goosen word in baie kringe as die “vader” van alternatiewe Afrikaanse musiek beskou, hoewel die lirieke en komposisies van latere alternatiewe musikante meer radikaal daar uitsien, en eerder as “Rock” bestempel kan word. In baie gevalle is die temas waarvan hierdie musikante sing op eie ervaring gebaseer. So byvoorbeeld lewer Bernoldus Niemand baie kritiek op die instelling van tweejarige verpligte militêre diensplig, en spreek gevolglik terselfdertyd die griewe van sy generasie teenoor die oorlog in Angola uit.⁶⁵

Die resente afsterwe van Johannes Kerkorrel is gekoppel aan die groot hoeveelhede skuld wat hierdie kunstenaar teen die einde van sy lewe gehad het, wat ook getuig van die probleme wat Afrikaanse sangers tot vandag in Suid-Afrika het.⁶⁶ Vriende en kenners het egter van sy disposisionele depressie getuig, ‘n toestand wat uit sy keuse van snitte en eie lirieke duidelik na vore tree. Hy het byvoorbeeld etlike van Koos du Plessis se nostalgiese liedere gesing, maar het ook tematies ‘n baie soortgelyke pad gevolg met sy eie musiek. Sy lirieke skets oor die algemeen duideliker atmosferiese beelde van armoede en vereenselwing met Suid-Afrika op pseudo-spirituele vlak (*Halala Afrika* en *Hillbrow*) asook verlange en eksistensiële soektog (*Liefde*), as wat die geval met ander Afrikaanse alternatiewe kunstenaars is. So byvoorbeeld raak sangers soos Valiant Swart en Koos Kombuis soortgelyke temas aan, maar versteek dit dieper in deurgaanse beeldspraak, veral van kosmiese aard. Valiant Swart verwys byvoorbeeld veral gereeld na die elemente, die see, en die hemelliggame. Hierdie aanslag is tekenend van die alternatiewe kunstenaars se holistiese blik op die situasie in die land in die tagtigs, en onderskei hulle duidelik van hul voorgangers se gebruik van spesifieke verwysings.

“This group of young Afrikaners are clearly not happy with the greed, political tyranny and military violence that is being ascribed to the Afrikaner. They mock the Afrikaans jet-

⁶⁵ F. le Roux. “Brutal, demented and quite brilliant.” *The Weekly Mail*, February 12-18. p. 23.

⁶⁶ *Die Burger*. 16 November 2002. p. 4. Johannes Kerkorrel se lyk is op 12 November 2002 vyf kilometer buite Kleinmond gevind. Dit is verneem dat hy selfmoord gepleeg het, veral na aanleiding van drie selfmoordbriewe wat later gevind is.

set with their materialistic obsessions... this generation is tired of being manipulated like a mindless bunch of sheep."⁶⁷

Dit is veral interessant om op te merk dat, hoewel hierdie musikante teen apartheid gekant was, en hoewel hulle 'n duidelike breuk met die bestaande Afrikaanse musiek-tradisie wou maak, hulle nooit werklik self van die Afrikaanse taal as medium wegbeweeg het nie, ten spyte van die feit dat dit juis taamlik maklik sou wees, met inbegrip die inspirasie en gees van hul musiek.⁶⁸ Baie van die kunstenaars wou juis van tipiese Afrikaanse name (Koos en Johannes) gebruik maak in hul keuse van verhoogname. Hierdie gewaarwording staaf Louw-Potgieter se bevinding, naamlik dat daar in baie min gevalle doelbewus van Afrikaans as taal weggebreek is met die oog op verset teen apartheid en kritiek op die bestaande identiteit van die Afrikaner as onderdrukkende ras.⁶⁹

Die Voëlvry-musiektoer van 1988 kan as die kulminasie van die alternatiewe sangers se poging in die tagtigs gesien word, en was 'n pro-aktiewe uitdaging jeens die regering om van apartheid afstand te doen. Op dieselfde wyse wat romanskrywers hul afkeur in apartheid verwoord het, het die sogenaamde alternatiewe Afrikaanse musikante hul steun aan die anti-apartheidsbeweging met kitaar en stem laat getuig. Voor die Voëlvry-toer was die alternatiewe Afrikaanse musiekbeweging nog maar min bekend buite veral Johannesburg en Bloemfontein. Gevolglik het die idee van 'n satiriese "Groot Trek" onder dergelike Afrikaners ontstaan, en word as die "breinkind" van Dirk Uys beskou.⁷⁰ Vir die groter deel van 1988 het verskeie musikante dus oor die land getoer en op verskeie dorpe opgetree. Universiteitskampusse, en dus jongmense en skoolkinders, is veral geteiken, juis vanweë die weersin wat daar teen die regering onder hierdie groepe teenwoordig was.

⁶⁷ F. le Roux. "Young Afrikaners dance to the beat of rebellion." *The Weekly Mail*, May 26-June 1, p. 27.

⁶⁸ Valiant Swart het letterlik net enkele van sy snitte in Engels geskryf, onder meer *Jacaranda*.

⁶⁹ J. Louw-Potgieter. *Afrikaner Dissidents*. p. 66.

⁷⁰ K.A. Kombuis. *Seks en drugs en boeremusiek*. p. 212.

Shifty Records en die *Vrye Weekblad* het die vindingrykheid van die toer ten bate van die stryd teen apartheid besef, en het gevolglik borgskappe toegestaan.⁷¹ Van die wye spektrum dorpe en stede wat besoek is, was onder meer Kroonstad, Port Elizabeth, Kaapstad, Stellenbosch, Bloemfontein, George, Welkom, Potchefstroom, Grahamstad, Pietermaritzburg, ensomeer. Op Stellenbosch is Koos Kombuis deur die Veiligheidspolisie voorgekeer en ondervra; op George is die musikante se kombi se wiele stukkend gesny uit protes teen hul optrede, terwyl hulle in Welkom op die verhoog met onder meer eiers bestook is. In Potchefstroom is die lede van die toer uit die kampeerterrein, wat slegs vir blankes gereserveer was, verjaag.⁷²

Die lede van die toer het onder meer ingesluit, Koos Kombuis, Bernoldus Niemand, Johannes Kerkorrel, Dirk Uys en Valiant Swart, en het hulle grotendeels onder die vaandel van *Die Gereformeerde blues band* opgetree.⁷³ Hulle is nooit betaal nie, maar het geslaag in hul doel; naamlik om aandag te trek, publisiteit te verkry en reaksie by die regering uit te lok.⁷⁴ Die regering was uit die aard van die saak ten strengste teen die toer gekant, en het die kunstenaars belet om op universiteitskampusse te speel, en moes die toerlede in baie gevalle die ligging van hul optredes verskuif.⁷⁵ Die regering het homself waarskynlik in die voet geskiet, juis vanweë sy oorbodig negatiewe reaksie teen die toer.

Afrikaanse alternatiewe musiek het dus op meer as een wyse 'n breuk van sy voorganger, naamlik Afrikaanse populêre musiek gemaak. Soos reeds aangedui, het die fokus tematies en op grond van lirieke verskil. Vir die eerste keer is Afrikaanse musiek as wapen teen apartheid gebruik, en het bowenal as mobiliseerder en meganisme vir die alternatiewe jeugkultuur van die laat-tagttigs gedien. Die Voëlvry-toer van 1988 het hom terselfdertyd met hierdie gees van vernuwing en vloeibaarheid vereenselwig, en dit uitgedra. Op soortgelyke wyse het die sogenaamde “Wingerdstok Afrikaanse rock

⁷¹ K.A. Kombuis. *Seks en drugs en boeremusiek*. p. 213.

⁷² *Ibid.* p. 215.

⁷³ Die meeste van hierdie name is, soos reeds genoem, pseudonieme, en impliseer meer as bloot “verhoogname”. Dit besit ‘n groot mate van tydspesifiekheid, en impliseer verder ‘n verbintenis tot die vryheidstryd. Die pseudonieme word gevolglik in hierdie teks gebruik, eerder as die kunstenaars se regte name, ook aangesien hulle op populêre vlak aan hierdie name bekend is.

⁷⁴ K.A. Kombuis. *Seks en drugs en boeremusiek*. p. 216.

⁷⁵ *Ibid.* p. 216.

shows” van die negentigs ‘n veronderstelde identifikasie met die *Woodstock* fees van die laat-sestigs in die VSA impliseer, en dus ook ‘n rebellie teen die verstarheid van die regering en Afrikaner-patriargie. Dagga, drank en losbandigheid was blote bykomstighede tot die alternatiewe subkultuur, en is nie noodwendig deur Afrikaanse alternatiewe musiek voorgehou nie.⁷⁶ Dergelike lewenswyse hang egter saam met die gees van verset wat inherent aan die alternatiewe musiek was, aangesien dit noodwendig tot kritiek en satiriese bespotting van alle vorme van bestaande Afrikaner konserwatiwiteit gelei het.

Met die dood van Johannes Kerkorrel word ‘n herwaardering van Afrikaanse alternatiewe musiek en die Voëlvry-toer nodig, veral in die lig van die redes vir sy selfmoord. Dit wil voorkom of hierdie musikante meer as blote sangers was. Hulle het volkome met hul musiek en met die inspirasie daarvoor identifiseer. Hulle kan sonder twyfel as musikale pioniers beskou word, en voorts as kulturele rewolusionêres. Die Voëlvry-toer was uniek as gebeurtenis, maar ook in terme van substans. Dit het, bykans in ‘n rewolusionêre sin, die ganse land opgesweepte en bewus gemaak van die wandade van apartheid, en die beslissende rol wat Afrikaners in die aftakeling daarvan behoort te speel. Die blote feit dat verset deur musiek gemanifesteer het, dui op die suiwerheid, egtheid en emosionele verbintenis tot die saak wat daardeur uitgedra is.

Aan die einde van die toer het Afrikaanse alternatiewe musiek ‘n landwyse populariteit gehad onder veral die jeug, ‘n toestand wat binne die kwessie van ‘n enkele jaar ontstaan het. Die musikante het verder akkuraat met die veranderende toestand in die land in die negentigs identifiseer. Kerkorrel het byvoorbeeld met sy terugkoms in die land in 1994 tematies ‘n meer gematigde aanslag in sy musiek na vore gebring (*Halala Afrika*), wat onderskei kan word van die verwyttende aard van alternatiewe musiek in die laat-tagtigs. Hierdie aanpassing het dus ‘n sin van volhoubaarheid aan die musiek van die alternatiewe kunstenaars gegee, en was hulle dus meer as ‘n blote oppervlakkige en tydspesifieke “alternatiewe” tot die bestaande orde en Afrikaanse musiek.

⁷⁶ Valiant Swart se *Sweet Stellenganga*, asook Johannes Kerkorrel se *Almal moet hoog raak*, is individuele tematiese afwykings van hul musiek, en kan geensins as die norm gesien word nie.

Die gees van verset het oor die land gespoel, en het verskillende groepe op diverse wyses getref. Die gebeure in Soweto in 1976 was inderdaad 'n waterskeiding in die geskiedenis van die land se versetbewegings teen apartheid, hoewel op die oog af net vir swartmense en veral vir die ANC, aangesien die organisasie juis vanaf 1976 tot gewapende verset oorgegaan het. Die meta-psigiese drang na vernuwing, wat oënskynlik globale proporsies teen die middel-tagtigerjare aangeneem het, het die Afrikaner meer stelselmatig en op 'n ander vlak van die onregte van apartheid bewus gemaak.⁷⁷ Die antropologiese redes hiervoor is vir die doel van hierdie bespreking irrelevant, maar spruit nietemin deels uit die relatiewe toestand van bevoorregtheid wat deur Afrikaners onder die apartheidsregime ervaar is. Hulle was blanke Afrikaanssprekendes, en is dus per definisie op onmiddellike wyse deur apartheid bevoordeel. Hulle is nooit voorheen direk daardeur benadeel nie, en gevolglik het hul verset geen onmiddelikheid geken nie.

Gevolglik het Afrikaners se verset langer geneem om werklik in wording te kom op breër basis, ten spyte van die feit dat anti-apartheidsbewegings en -sentiment uit verskillende dissiplines en Afrikaner-oorde relatief onafhanklik van mekaar gestaan het. Daar was geen oorkoepelende liggaam wat vir Afrikaner-verset kon doen wat die ANC vir swart verset beteken het nie. Die uiteindelijke aktiewe andersdenkendes uit Afrikaner-kringe was boonop, per definisie, by verre in die minderheid. Die deursnit blanke Afrikaner het bloot te veel voordeel uit apartheid geput, en die regering het hierdie voordele goed propageer, tesame met die veronderstelde "boosheid" van Kommunisme en die "swart gevaar".

⁷⁷ Die onderskeie internasionale sanksies teen Suid-Afrika, wat veral in die tagtigs in effek getree het, getuig onder meer van hierdie gees van globale regverdigheid, asook gebeure soos die val van die Berlynse muur in 1989. Globalisering het verdrukking op die internasionale agenda geplaas.

Hoofstuk 6

Die andersdenkendes: Dakar

You have travelled far and suffered much pursuing freedom for your country. You have ended up adopting ideologies which some of us have difficulty understanding. Despite that, we have come to talk to you because we realise your critical role. Dr. Frederik Van Zyl Slabbert aan die ANC in Dakar

6.1. Inleiding

Die grootste georganiseerde poging deur Afrikaners om gedurende die tagtigs met die ANC in gesprek te tree, was naamlik die besoek van sowat 61¹ Suid-Afrikaners van verskillende sfere in die samelewing aan Dakar in Julie 1987. Die besoek het met die wete, maar sonder die goedkeuring van die regering plaasgevind, en is georganiseer deur dr. Frederik Van Zyl Slabbert en Alex Boraine, stigters van die *Institute for a Democratic Alternative for South Africa* (IDASA) in samewerking met Breyten Breytenbach. Slabbert was vanaf 1979 tot 1986 leier van die Progressiewe Party, terwyl Boraine ook 'n lid was.²

Beide figure het die parlement in Februarie 1986 verlaat, veral as gevolg van die regering se preokkupasie met die geweld in die land en die hantering daarvan deur middel van 'n noodtoestand, en moontlik ook as gevolg van die oënskynlike politieke doodloopstraat waarin die Party besig was om te beweeg. Die regering se mislukte pogings tot hervorming was verder kommerwekkend, asook sy afkeurenswaardige benadering tot gesprekke met die ANC en ander versetgroepe.³ Slabbert en Boraine het hulle vanaf meet

¹ 'n Wisselende getal lede van die Slabbert-groep word in die dokumentasie aangegee. Die amptelike getal, en ook die getal wat die meeste in sekondêre publikasies voorgekom het, was egter 61. Die meeste koerante wat in 1987 verslag gedoen het oor die konferensie het bykans daaglik 'n ander getal gepubliseer.

² <http://www.idasa.org.za>

³ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 205.

tot die oorbrugging van die kloof tussen parlementêre en buite-parlementêre kragte gewend.⁴

Enkele maande na die ontstaan van IDASA is 'n missie na Dakar onderneem om met die ANC in gesprek te tree. Hoewel die organisasie geen mandaat gehad het om namens die regering met die ANC te onderhandel nie, het hierdie stap deels die weg voorberei vir verdere gesprekke met die ANC. Dit is verder belangrik om te besef dat die besluit om die ANC te ontmoet nie doelbewus verbind was aan enige ander versetbeweging in die land nie, maar dat dit deur IDASA georganiseer is, en dus onafhanklik gestaan het in uitvoering, maar tog gemeenskaplik met ander soortgelyke pogings in doel was.⁵ Daar sal gevolglik kortliks na die geskiedenis, struktuur en werksaamhede van IDASA gekyk word, gevolg deur 'n bespreking van die gebeure tydens en rondom die ontmoeting in Dakar.

6.2. IDASA en die agtergrond van die missie na Dakar

Nadat Boraine en Slabbert die parlement verlaat het, het hulle oor die land gereis om inligting rakende die moontlikheid van 'n organisasie soos IDASA in te win. Gevolglik is die eerste kantoor van IDASA op 1 November 1986 in Port Elizabeth, wat op daardie stadium een van die mees onstabiele gebiede in die land was, oopgemaak.⁶ Die sogenaamde geboorte van IDASA was egter eers in Mei 1987, en wel met 'n konferensie rakende demokrasie wat ook in Port Elizabeth gehou is, en bygewoon is deur sowat 400 mense.⁷

Dit is noemenswaardig dat daar 'n groot swart deelname aan die konferensie was, en toon dat IDASA hom vanaf meet beywer het tot demokratiese uitkomst, maar ook demokratiese weë om hul doel te bereik. By hierdie konferensie is die implikasie van

⁴ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 205.

⁵ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September, 2002.

⁶ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 205.

⁷ *Ibid.* p. 206.

demokrasie as instelling in sewe vername sektore bespreek, by name regering, arbeid, besigheid, opvoeding, reg, media en die kerk.⁸ Vandag is IDASA se missiestelling steeds die onderhoud van 'n "...sustainable democracy in South Africa by building democratic institutions, educating citizens and advocating social justice."⁹

IDASA het hom ten doel gestel om demokrasie verder aktief in te span as alternatief vir diktatorskap, endemiese konflik, en geweld in die land. IDASA het hom verder tot samesprekings as die middel tot konflik-oplossing in Suid-Afrika beywer, en het besef dat dergelike samesprekings tussen die vernaamste antagoniste sou moes plaasvind, naamlik tussen die ANC en die regering.¹⁰ Lede binne die organisasie self het egter verskil oor die spesifieke rol wat IDASA in die strewe na 'n demokrasie behoort te vervul. Aan die een kant is daar gevoel dat IDASA hom op die psigiese voorbereiding van mense vir die oorgang na 'n demokratiese staatsbestel moes rig, terwyl ander binne die organisasie van mening was dat IDASA hom vir die skepping van strukture om demokrasie te fasiliteer moet beywer.¹¹ Onderhandeling was egter die wagwoord ter bereiking van IDASA se doel, en daarom is daar besluit om met die ANC kontak te maak, aangesien samesprekings sinneloos sou wees indien dit nie met die vernaamste gesaghebbers oor swart gevoelens gehou is nie. Die toestand van geweld in die land was egter die vernaamste rede vir die besoek.¹²

Soos reeds genoem, is die missie na Dakar hoofsaaklik deur Slabbert en Borraine in samewerking met Breyten Breytenbach gereël. Breytenbach was op daardie stadium (1987) in Europa, en het kontak met die Franse Eerste Minister se vrou, Danielle Mitterrand, gemaak. Laasgenoemde het baie gedoen om die poging te befonds, en kon van kontakte in Senegal gebruik maak om Dakar vir die konferensie oop te stel, ook aangesien Senegal 'n voormalige Franse kolonie is. Sowat twee maande voor die aanvang van die ekspedisie is daar met allerlei vername Afrikaners in diverse sferes kontak gemaak.

⁸ A. Borraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 206.

⁹ <http://www.idasa.org.za>

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ I. Taylor. "South Africa's transition to democracy and the change industry: A case study of IDASA." In *Politikon*, 29(1), 2002. p. 41.

¹² A. Borraine. "Dakar report back." In *IDASA occasional paper*, no. 10. p. 3.

Uitnodigings na Dakar het grootliks op persoonlike vlak geskied om sodoende te voorkom dat inligting van die missie uitlek.¹³

Van die eerste persone wat genader is, was Andre du Toit en Hermann Giliomee, en is daar genoem dat geen verpligting op hulle rus om deel te hê in die beoogde gesprekvoering met die ANC nie.¹⁴ Geen verklarings is aanvanklik uitgereik nie. Slabbert het dit as onnodig gesien om die regering in kennis te stel van die beoogde besoek aan die ANC, aangesien hy die regering as die wortel van die probleme in die land gesien het.¹⁵ Slabbert se gevoel is waarskynlik te verstane, aangesien hy minder as 'n jaar te vore die parlement verlaat het as gevolg van die regering se onvermoeë om 'n resoluëie ten opsigte van die situasie in die land te bereik. Ook het André du Toit ('n vername lid van die groep wat na Dakar gegaan het) in 'n artikel in *Die Suid-Afrikaan* die volgende standpunt teenoor die regering gehuldig:

*“Hervormingspolitiek onder leiding van die NP het onder P.W. Botha sy kans gehad-en dit verbeur. Voortaan sal daar slegs op die grondslag van werklike onderhandelingspolitiek, en buite die grense van die wit politiek, enige sprake van hervorming kan wees.”*¹⁶

Du Toit het ook die punt gemaak dat die regering se pogings tot hervorming gefaal het, aangesien dit nie op werklike onderhandeling gehoeksteen was nie. Die punt kan egter gemaak word dat Botha nooit onderhandeling met opposisie as deel van sy hervormings gesien het nie, en dat sy hervormings in daardie sin nie kon faal nie. Prof. Lourens du Plessis was ten tye van die beraad van mening dat die NP se hervormings misluk het, juis aangesien die essensiële probleem van apartheid nie aangespreek is nie, naamlik rassedifferensiasie wat wetlik toegepas word.¹⁷ Hierdie probleem spreek vanself, maar

¹³ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ A. Du Toit. “Die verkiesing, hervorming en die verligtes se swanesang.” *Die Suid-Afrikaan*, September, 1987. p. 9. Die term “wit politiek” verwys na die apartheids-regering, en het alle verband-houdende elemente impliseer.

¹⁷ L. Du Plessis. “Keuse vir bevryding verg volle oorgawe.” *Die Suid-Afrikaan*, September 2002. p. 12.

was in 'n sin die essensie van apartheid self. Die deelnemers aan die beraad het dus vanaf meet hulle tot politieke uitlatings verbind, hetsy doelbewus of andersins.

Slabbert was egter bewus daarvan dat die besoek aan die ANC 'n politieke daad sou impliseer, en dus ooreenkomstige gevolge kon hê. Hy, en van die ander lede van die groep, wou egter ten alle koste van die weë van die NP wegbeweeg, en op demokratiese wyse die onderhandelingsstafel betree. Dit is moeilik om te peil of die individue wat die konferensie bygewoon het werklik gehoop het dat die missie 'n deurslaggewende impak ter bereiking van demokrasie sou hê. Dit kan egter met betreklike oortuiging genoem word dat die groep as geheel ten alle koste afsonderlik van die regering wou handel. Die regering het egter, soos te verwagte, wel voor die aanvang van die Dakar-konferensie daarvan te hore gekom, maar het nie daadwerklik opgetree nie.

Die rede hiervoor is moontlik tweërlei. In die eerste plek wou die regering moontlik deur hierdie vorm van passiewe propaganda die Suid-Afrikaanse publiek bewus maak van die onwaarskynlikheid van suksesvolle onderhandelings met die ANC. Botha het by meer as een geleentheid op publieke wyse die groep gewaarsku oor die alliansie tussen die ANC en die SAKP.¹⁸ Hy was dus van mening dat hulle maar moes voel, indien hulle nie wou hoor nie.

Die argument is dus dat Botha van mening was dat die Dakar-missie ongeslaagd sou wees, onder meer vanweë die ANC se SAKP alliansie. Hy het dus gehoop dat die Suid-Afrikaanse kiesers sou besef dat daar nie met die ANC onderhandel kon word nie, en dat die regering langs die regte weë gehandel het. Die argument bestaan ook dat die regering, vanweë die veelsydige druk wat op hom uitgeoefen is om van apartheid afstand te doen, self gereed was om te onderhandel. Botha was dus moontlik bereid om "steekproewe", soos dié van die Slabbert-groep, na die ANC te laat gaan om op hierdie wyse die atmosfeer vir onderhandelings indirek te toets.

¹⁸ D. Prinsloo. *Stem uit die Wilderness*. p. 280.

Die groep het besef dat die ontmoeting in Dakar publisiteit aan die ANC sou gee, maar het nogtans ooreengekom om geen amptelike verklarings aangaande die besoek te maak nie. Hierdie houding het baie in gemeen met dié van prof. Willie Esterhuyse se besoek aan die ANC in London, aangesien ook sy groep ooreengekom het om geen amptelike verklarings te maak nie. Die Dakar-Verklaring, wat aan die einde van die konferensie opgetrek is, was hoofsaaklik op aandrang van die ANC-verteenwoordiging by Dakar gedoen.¹⁹ Daar was dus geen verpligtinge op die individue wat na die konferensie genooi is nie, ook nie om die verklaring wat aan die einde daarvan uitgereik is te onderteken nie.²⁰ Daar was egter besonderse uitlatings aan onder meer die pers gemaak. So het dr. Johan van Zyl, gewese direkteur van die SA Federasie van Nywerheidskamers dit genoem dat die groep wel nuttige inligting aan die regering sou rapporteer.²¹ Dit wil dus voorkom of daar minstens nie aanvanklik gedeelde sentiment onder individuele lede was oor die doel en aard van die besoek nie.

Ten spyte van die feit dat Slabbert en sy groep oortuig was van die feit dat hul besoek aan die ANC publisiteit vir laasgenoemde tot gevolg sou hê, was hul doelwit om die ANC van demonisering te bevry van veel groter oorweging. Een van die vernaamste redes vir die besoek was die feit dat die ANC uit die aard van die saak die grootste deel van die Suid-Afrikaanse bevolking verteenwoordig het, ofskoon die ANC in ballingskap verkeer het. Dit was ook vir van die lede 'n belangrike geleentheid om die ANC persoonlik "deur te kyk in 'n kontaksituasie", soos dr. Jannie Gagliano, dosent aan die Universiteit Stellenbosch, voor die aanvang van die konferensie opgemerk het.²² Hoewel die groep wat na Dakar gegaan het taamlik groot was, was daar nietemin vele persoonlike gesprekke tussen die ANC en die Slabbert-groep. Aangesien die konferensie 'n IDASA inisiatief was, en aangesien laasgenoemde hom tot die vestiging van demokrasie langs soortgelyke weë verbind het, was die ANC die enigste organisasie om mee in gesprek te

¹⁹ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Die Burger*. 3 Julie 1987. p. 2.

²² *Die Burger*. 7 Julie 1987. p. 2.

tree.²³ Slabbert wou met die juiste aard van die missie wegbreek uit die verstarde begrippe en strategieë omtrent onderhandeling, apartheid, en die ANC.²⁴

Slabbert en die ander vername organiseerders van die konferensie het besluit om 'n besonderse groot groep Afrikaners na Dakar te neem, juis omdat 'n betrokke stelling gemaak moes word. Intellektueles van 'n wye spektrum is genooi, om op hierdie wyse groter legitimiteit aan die missie te verleen, terwyl baie van die genooies persoonlike kennis van onder meer Slabbert was.²⁵

6.3. Die verloop en vernaamste strydpunte

Intussen is daar met die ANC beraadslaag oor die moontlikheid van 'n ontmoeting. Die ANC wou nie 'n konferensie ná aan die Suid-Afrikaanse grens hou nie, aangesien aanvalle van die Suid-Afrikaanse Weermag gevrees is.²⁶ Uiteindelik is daar op Dakar in Senegal besluit. Die besluit om die konferensie in Dakar te hou was grootliks te danke aan die hulp wat deur Danielle Mitterand toegestaan is nadat sy deur die digter, Breyten Breytenbach, wat op daardie stadium in Parys woonagtig was, genader is.²⁷ Op haar beurt het sy President Abdou-Diouf van Senegal oorreed om sy verlof vir die konferensie toe te staan.²⁸ Dakar het voorts oor 'n genoegsame infrastruktuur vir die konferensie beskik.²⁹

Die grootste deel van die fondsinsameling vir die konferensie is deur Breyten Breytenbach behartig, en daar is onder meer van die *Friedrich Naumann-stigting* in die eersydse Wes-Duitsland gebruik gemaak, wat sowat \$50 000 verskaf het. Daar is verder van twee Amerikaanse bronne gebruik gemaak, onder meer die *Open Society Fund*, wat ook 'n bydrae van \$50 000 toegestaan het, terwyl geld ook van die *J. Broderick*

²³ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 206.

²⁷ *Die Burger*. 3 Julie 1987. p. 1.

²⁸ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 206.

²⁹ *Business Day*. July 7, 1987. p. 1.

McArthur stigting ontvang is. Die missie is ook gedeeltelik deur Noorse, Deense en Sweedse befondsing moontlik gemaak.³⁰ Die fondse is deur Breytenbach spesifiek na die *France Liberté-stigting* in Parys gekanaliseer, aangesien me. Danielle Mitterand 'n vooraanstaande lid van dié stigting was.

Die groep het eers op 7 Julie 1987 in London ontmoet vir oriënteringsdoeleindes, waar Slabbert die doelstellinge en gang van die konferensie aan die deelnemendes weergegee het. 'n Funksie is die volgende dag in Parys onder leiding van Francois Mitterand, Franse Eerste Minister, gehou, waarna die lede van die "interne groep" na Dakar vertrek het.

Die 61 lede wat uiteindelik op 9 Julie 1987 teenwoordig was by die Dakar-konferensie, het dosente, joernaliste, sakelui, en ander vooraanstaande Afrikaners ingesluit. Die ANC-afvaardiging het bestaan uit 17 lede van sy topbestuur, en is hoofsaaklik deur Pallo Jordan van die Uitvoerende Komitee in Lusaka, asook Aziz Pahad, wat ook 'n lid van die Londonse tak van die ANC Uitvoerende Komitee was, byeengeroep.³¹ 'n Demper is egter op die gees van toenadering geplaas toe 'n kleefmyn die dag voor die aanvang van die konferensie in Johannesburg ontplof het. Aangesien die bom van Russiese oorsprong was, is SAKP sabotasie verdink. Dit was veral die pro-regerings pers wat dit genoem het dat die SAKP die gesprek tussen die ANC en Afrikaners wou skaad, juis omdat toenadering met Afrikaners deur die SAKP teengestaan is. Die ontploffing het egter die aandag nouer op die geweld in die land gefokus, en veral die beeëndiging daarvan.³² Alle vermeende ooreenstemming tussen die bom en die konferensie is verder ontken, en die ANC het dit onder meer by die konferensie genoem dat baie van die aktiewe ANC selle in Suid-Afrika onafhanklik en sonder opdrag handel, en dat die sentrale bestuur dus nie veroordeel behoort te word nie.³³

Die Slabbert-groep is, anders as wat hulle verwag het, hartlik en seremonieël in Dakar ontvang. Hulle is onder meer deur dansers in tradisionele drag in die Senegalese hoofstad

³⁰ *Die Burger*. 7 Julie 1987. p. 1.

³¹ *Ibid.* p. 2.

³² A. Boraine. "Dakar report back." In *IDASA occasional paper*, no. 10. p. 3.

³³ *Die Burger*. 9 Julie 1987. p. 1.

ontvang voordat hulle na die konferensiesentrum geneem is.³⁴ By die openingseremonie het Slabbert dit weer genoem dat geen oplossing vir die konflik in Suid-Afrika sonder die hulp van die ANC moontlik was nie, en dat die Suid-Afrikaners wat by die beraad teenwoordig was 'n gemeenskaplike doel gehad het, naamlik die verwerping van apartheid, en die beëindiging van die oorheersing van een ras oor 'n ander.³⁵ Mbeki, aan die ander kant, het die ANC se verbintenis tot die gewapende stryd herbeklemtoon, terwyl President Abdou Diouf van Senegal 'n post-apartheid massa-verhoor soos dié van Neuremburg na die Tweede Wêreldoorlog voorgestel het.³⁶ Die Waarheids-en Versoeningskommissie vervul wel tans hierdie rol, maar is egter baie meer gematig as die geregterlike verhore van Duitse bevelvoerders by Neuremburg.³⁷

Die konferensie is rondom vier vername kwessies georganiseer. Die eerste was strategieë vir fundamentele verandering in Suid-Afrika, en spesifiek, die strydpunt van geweld, wat ook die eerste werklike konfrontasie tussen die twee groepe laat ontstaan het.³⁸ Andre du Toit het die bespreking rondom geweld ingelui met 'n referaat aangaande potensiële strategieë vir die beëindiging van die heersende toestand van geweld in Suid-Afrika. Hy het dit aan die ANC gestel dat hul beleid van interne en eksterne geweld nie besig was om die regering op doeltreffende wyse uit te daag nie, en dat dit by implikasie sinneloos sou wees om voort te gaan met hul beleid van gewelddadige verset teen apartheid. Dit is ook aan die ANC voorgestel dat hulle hul eerder wend tot betekenisvolle politieke verset, en op hierdie wyse hul beywer tot die daarstelling van 'n alternatiewe vorm van regering.³⁹

Die ANC was egter van mening dat hulle deur die heersende omstandighede en deur die regering se onsensitiewe handeling tot geweld gedwing is. Die argument van die ANC se historiese rasionaal agter geweld is telkemale op die tafel gegooi. Hiervolgens was die ANC se vroeëre taktiek van passiewe verset onsuksesvol, en is hulle dus gedwing tot

³⁴ *The Weekly Mail*. July 10 to 16. p. 1.

³⁵ *Die Burger*. 9 Julie 1987. p. 2.

³⁶ *The Weekly Mail*. July 10 to 16. p. 1.

³⁷ A. Krog. *Country of my skull*. Hierdie bron is in die geheel geraadpleeg.

³⁸ *Die Burger*. 10 Julie 1987. p. 3.

³⁹ *Ibid.* p. 3.

meer daadwerklike optrede teen die regering en apartheid.⁴⁰ Dit wou voorkom of die gesprekvoering inderdaad, soos in *Die Burger* berig, vasgeval het oor die kwessie van geweld, wat die samesprekings potensieël kon laat doodloop het.⁴¹

Ten spyte van die feit dat die Slabbert-groep op geen gronde die regering verteenwoordig het nie, was hulle wel bewus van die regering se absolute verbintenis tot die beveiliging van die land. Botha sou enige vorm van geweld met 'n ystervuis straf. Aan die ander kant was geweld die ANC se sterkste vorm van bedinging, en was hulle ewe halstarrig om daarvan afstand te doen as middel tot die stryd teen apartheid. Dit was hul laaste uitweg, hul laaste ingeslane nael in die land. Die ANC het dit egter genoem dat die misbruik van mag die werk van anargiste is, en nie deel van hul gebruik van geweld as bedinging nie.⁴²

Die Slabbert-groep kon, hoewel hulle hul nie almal daartoe kon verbind nie, die ANC se historiese aanspraak op geweld verstaan, asook die belang daarvan in die ANC se breëre strategie. Die Afrikaanse pers het egter taamlik skepties oor die bespreking van die kwessie van geweld reageer, en was van mening dat die Slabbert-groep deur die ANC "om die bos gelei is" rakende hierdie kwessie.⁴³ Die doel van die konferensie was egter nooit om 'n finale oplossing vir of einde aan die geweld te bring nie. Dit was eerder om die ANC se houding te verstaan, en daarom het lede van die Slabbert-groep ook die Afrikaner se vrees vir sekuriteit te midde van die chroniese toestand van onrus aan die ANC probeer verduidelik. Die ANC het dit ook genoem dat die opsie van geweld nie teen burgerlikes ingespan word nie, altans, dat dit nie deel uitmaak van die oorhoofse strategie van geweld nie.⁴⁴ Die Slabbert-groep het deurgaans hul weersin in geweld as middel tot onderhandeling uitgespreek.

Die oorhoofse doel van die konferensie was eerder om die spreekwoordelike water te toets, en om die gees en bedoeling agter die ANC se optrede en beleid te peil. Die

⁴⁰ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 10.

⁴¹ *Die Burger*. 11 Julie 1987. p. 1.

⁴² *Ibid.* p. 1.

⁴³ *Die Burger*. 13 Julie 1987. p. 1.

⁴⁴ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 10.

verwagting van daadwerklike resultate is eerder veral deur die Afrikaner en regeringsgesinde pers in die lewe geroep, en het die kritiek teen die Slabbert-groep se sukses laat ontstaan.

Die tweede punt van bespreking in Dakar was die vestiging en opbou van nasionale eenheid in Suid-Afrika. Weereens was die fokus dus op die toekoms gerig, wa 'n aanduiding is van die positiewe gees en bedoeling van die konferensie. Hoewel die verlede telkemale opgehaal is tydens besprekings, is daar doelbewus op die toekoms van die land gefokus, en wel op demokratiese instellings en uitweë.⁴⁵ Weereens is die rol van IDASA se verbintenis tot demokrasie duidelik sigbaar tydens die konferensie.

Die ander vername punte waaromheen die konferensie gebou is, was die bespreking van regeringsinstellings in 'n post-apartheid Suid-Afrika, en die ekonomiese beleid van 'n vrye Suid-Afrika. Ten opsigte van die laaste twee punte op die agenda van die konferensie het die Slabbert-groep ook beplan om besoek aan ander Wes-Afrika lande te maak. Die doel hiervan sou wees om 'n bloudruk vir 'n toekomstige Suid-Afrikaanse staatsbestel te verkry, en sou 'n besoek aan onder Burkina Fasso en die Ivoorkus insluit.⁴⁶

'n Bespreking is ook rondom die ANC se ideaal van nie-rassigheid gehou, spesifiek aangesien hierdie beleid die insluiting van Afrikaners in 'n post-apartheid bestel impliseer het.⁴⁷ Die logistieke werking van dergelike insluiting was uit die aard van die saak 'n kommerwekkende punt vir die Slabbert-groep, en hulle wou dus die ANC se gevoel hieroor toets. Grondregte het met hierdie bespreking as vername punt na vore getree, en het die ANC 'n weersin in blankes se aanspraak op 87% van die grond in Suid-Afrika getoon, 'n relevante maar onderskatte uitspraak te midde van die huidige situasie in Zimbabwe. In terme van 'n potensiële post-apartheidsbestel, het die ANC dit genoem

⁴⁵ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

⁴⁶ *Business Day*. July 6, 1987. p. 1.

⁴⁷ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 17.

dat hy federalisme sou verwerp indien dit as werktuig vir die behoud van blanke voorregte ingespan sou word.⁴⁸

Daar is ook oorgegaan tot 'n indringende gesprek oor die wesenlikheid van 'n georganiseerde front van verset teen die regering en apartheid, maar is deur die ANC teengestaan weens botsende beleid met ander organisasies. Die Slabbert-groep het dan ook navraag gedoen oor die moontlikheid om blanke versetgroepe by die oorhoofse stryd in te sluit. Dit is deur die enkele van die Afrikaners genoem dat die ANC sy aanspraak op alleen-leierskap van die stryd sou moes prysgee, en daarby die pluralistiese aard van die verskeie strategieë van verset sou moes besef.

Hierdie stelling is verrassend teenstrydig, aangesien dit tegelykertyd op die vereniging en die pluralisme van die stryd teen apartheid beroep doen. Pluralisme in strategie van verset kom op beleidsverskille tussen organisasies neer, wat juis vereniging sou teenwerk, en as't ware eerder afbrekend tot die gesamentlike stryd teen apartheid sou wees. Dit wil voorkom of die endemiese onenigheid onder Suid-Afrikaanse versetbewegings simptome was van die onderlinge groepe se onvermoeë om verenigde beleid na te streef. Die ANC het verder aanspraak gemaak op die historiese regverdiging van sy rol as die vernaamste teenvoeter en aanvoerder van verset teen die regering.⁴⁹

Sechaba, die amptelike mondstuk van die ANC, het dit vanaf meet gestel dat die ANC verantwoordelik was vir die deurvoer van 'n rewolusie in die land.⁵⁰ Dié publikasie het ook vereistes vir 'n geslaagde rewolusie uiteengesit, en dit verder genoem dat slegs die ANC in staat was om aan dergelike vereistes te voldoen, en dat die onus vir 'n rewolusie dus sonder twyfel op die ANC gerus het.⁵¹ Die objektiwiteit van *Sechaba* in hierdie verband moet egter bevraagteken word, aangesien dit juis die propageerder van die ANC was. Dit is verder ironies dat die ANC op die historiese gronde vir sy rewolusionêre

⁴⁸ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987, p. 17.

⁴⁹ *Ibid.* p. 19.

⁵⁰ J. Jacobs. *Sechaba as mondstuk in die ANC se stryd teen blanke oorheersing, 1967-1989*. (Doktorale proefskrif) p. 159.

⁵¹ *Ibid.* p. 159.

gesag aanspraak gemaak het, aangesien dit juis die historiese onvermoeë van versetbewegings om teen apartheid te verenig was, wat tot die mislukking van hierdie stryd gelei het.

Dit was vir die ANC verder 'n voorvereiste dat Afrikaners hegemonie in hul weersin in apartheid moes bereik, alvorens hulle deel kon hê in die stryd om bevryding. Dit is inderdaad waar dat die lede van die Slabbert-groep 'n weersin in apartheid gedeel het, maar nie noodwendig in hul siening van die ANC nie. Slabbert het byvoorbeeld reeds vir die ANC gekies aangesien hy alle vertroue in die bevoegdheid van die regering verloor het, terwyl ander lede van die groep nog skepties tot die ANC gestaan het.⁵²

Dit wil verder voorkom of die ANC se verbintenis tot geweld wel die vernaamste bron van weersin en onsekerheid in die party was. Bogenoemde onenigheid onder Afrikaners, enersyds, en versetgroepe soos die ANC, andersyds, het die klem opnuut geplaas op die belang van onderhandeling tussen die regering en die ANC. In die stryd teen apartheid is die historiese rasionaal van die onbetwisbare sentrale rol van hierdie twee faksies die belangrikste argument. Die regering sou met die ANC moes praat, aangesien dit alleen 'n uiteinde tot die geskil kon bring.

Die "interne groep" het ook nie saamgestem oor die vlak waartoe die ANC ingelig was oor die situasie in Suid-Afrika nie.⁵³ Dit sou essensieël wees dat hulle wel hieroor saamstem om sodoende 'n uniforme persepsie van die ANC se beleid en ideaal vir die land se toekoms te kon huldig. Indien hulle dus saam met die ANC aan toekomstige samesprekings sou moes deel hê, kon 'n wanpersepsie van die ANC se toekomsvisie 'n fundamentele struikelblok in onderhandelings wees.

Die konferensie het opgeleë in die samestelling van die sogenaamde Dakar-Verklaring op 12 Julie 1987. Die Verklaring het die wense vir verdere onderhandelings as oplossing vir die toestand in Suid-Afrika uitgespreek, maar is ongeteken gelaat deur twee lede van

⁵² Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

⁵³ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 19.

die interne groep wat in hul persoonlike hoedanigheid die konferensie bygewoon het.⁵⁴ Die Verklaring het verder 'n weersin in die praktyke van die regering uitgespreek, en dit as sentraal in die weg van konflikresolusie gesien.⁵⁵ Die vrylating van politieke gevangenes en die ontbaning van anti-apartheidsorganisasies is ook as essensieel gesien in die beëindiging van geweld in die land.⁵⁶

Daar is verder in die Verklaring genoem dat die lede van die interne groep die konferensie in hul persoonlike hoedanigheid bygewoon het, maar dat hulle, ten spyte hiervan, apartheid se beginsels en implimentering teengestaan het. Die vernaamste besprekingspunte is ook in die Verklaring uitgelig, asook die feit dat die grootste punt van onenigheid en kommer die ANC se verbintenis tot geweld as middel tot die beëindiging van apartheid was. Die verbintenis tot verdere gesprekvoering, en wel met 'n groter deursnit van die Afrikaner bevolking, is uitgespreek, asook die ANC se sentrale rol hierin.⁵⁷

Die eerste verklaring het bepaalde bewoording bevat waarmee van die prominente lede van die interne groep hul nie kon vereenselwig nie.⁵⁸ Nadat die Verklaring onder oë geneem is, is die hersiende weergawe wel deur die betrokke lede aanvaar. Daar is gevoel dat die eerste weergawe geheel en al ten gunste van die ANC opgetrek was. Aangesien Slabbert so 'n leidende rol in die konferensie gespeel het, en omdat hy reeds ten gunste van die ANC gekies het, het hy self nie 'n probleem met die bewoording van die aanvanklike verklaring gehad nie, terwyl Giliomee en ander steeds ten gunste van 'n kompromie tussen die ANC en die regering was. Slabbert het by wyse van spreke reeds die regering as tiranne afgeskryf.⁵⁹

⁵⁴ Die name van hierdie persone is onbekend. Die Verklaring is onder bespreking gebring na die aanvanklike opstel daarvan en uiteindelik deur 59 lede van die interne groep onderteken.

⁵⁵ A. Boraine. "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 207.

⁵⁶ *Ibid.* p. 207.

⁵⁷ <http://www.anc.org.za>; asook in *Die Suid-Afrikaan*. September 1987, p. 23.

⁵⁸ Twee van die lede wat nie met die aanvanklike bewoording saamgestem het nie, was proff. Hermann Giliomee en Laurence Schlemmer. Hierdie inligting is verkry uit 'n onderhoud met prof. Giliomee op 2 September 2002.

⁵⁹ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

Bogenoemde reaksies op die Dakar-Verklaring trek weer die aandag na die onmisbare sin van onenigheid wat daar wel binne die Slabbert-groep bestaan het. Daar was, in die breë, twee vername sienswyses jeens die ANC tydens die Dakar konferensie.⁶⁰ Aan die een kant is die ANC as Afrika Nasionaliste beskou. Volgens hierdie sienswyse is hulle vergelyk met die rewolusionêre diktature van ander Afrika lande. In hierdie verband is die werk van *Sechaba* belangrik, aangesien dit die beeld van die ANC tot en met die laat-tagtics op so 'n wyse voorgestel het, dat diegene wat met *Sechaba* bekend was die ANC in geen ander lig as 'n rewolusionêre een kon sien nie.⁶¹ Die lede van die Slabbert-groep wat hierdie mening gehuldig het, het uit die aard van hul definisie van die ANC moontlik steeds skepties tot die ANC gestaan teen die einde van die konferensie. Die ANC se gebruik van geweld was waarskynlik vir hulle ook baie kommerwekkend.

Aan die ander kant was daar die lede van die groep wat die ANC as die enigste uitweg tot demokrasie gesien het. Aangesien IDASA, en dus ook Slabbert, vanaf meet so kragtig tot demokrasie verbind was, was daar geen keuse vir dergelike persone as om die ANC as die enigste uiteindelijke bevryders van Suid-Afrika te sien, aangesien daar geen ander politieke alternatief benewens die ANC was, wat boonop die magsbasis en potensiële bedingingsmag van die ANC gehad het nie. In 'n sin sou die verwerping van die ANC vir Slabbert en vir IDASA ook op die verwerping van 'n demokratiese alternatief vir Suid-Afrika neerkom met inbegrip die toestand in die land teen 1987.

6.4. Reaksie op Dakar

Met die eerste parlementêre geleentheid wat opgeduik het, het Botha beide IDASA en die konferensie in Dakar fel gekritiseer. Sy reaksie was om 'n spesiale parlementêre komitee op die been te bring om die werksaamhede van IDASA en ander soortgelyke organisies te ondersoek. Hy het voorts beslis dat daar strenger opgetree sou word teen Afrikaners wat beplan om die ANC in ballingskap te besoek, en dat paspoorte summier ingetrek sou word. Daar was ook 'n wesenlike waarskuwing dat Botha IDASA se buitelandse

⁶⁰ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

⁶¹ J. Jacobs. *Sechaba as mondstuk in die ANC se stryd teen blanke oorheersing, 1967-1989*. (Doktorale proefskrif, UP) p. 230.

befondsing, waarop strek gesteun is, sou afsny.⁶² Soos reeds gesê was Botha van mening dat die Slabbert-groep self hul foute in Dakar moes agterkom, aangesien hy hulle reeds “gewaarsku” het teen die ANC en sy SAKP verbintnisse.

Kritiek is egter teen Botha uitgespreek in die lig van sy oënskynlike onvermoë om die Dakar-groep aan die pen te laat ry. Kritiek het veral luidens uit regse kringe basuin, asook vanaf die regerings-gesinde pers. *Die Afrikaner*, wat nie regeringsgesind was nie, het die besoek aan Dakar as sameswering met die vyand gesien en het die regering gepleit om die Slabbert-groep met hul terugkoms te arresteer en van hoogverraad aan te kla.⁶³ *Die Afrikaner* was verder veral krities ten opsigte van die Skandinawiese geld waarvan Slabbert en sy groep gebruik gemaak het om die besoek aan Dakar te finansier, aangesien dergelike lande in “openlike vyandskap” met Suid-Afrika gestaan het. Botha is verder van onbevoegdheid verdink. Daar is as volg berig oor die Dakar konferensie:

*“Dat hierdie knoets van erkende linkse propagandiste uit Suid-Afrika hulle voordoens as segsmanne van die Afrikanerdom is nie net ‘n belediging van die Afrikanervolk nie, maar is ‘n siek groep.”*⁶⁴

Die ANC is voorts as kommuniste en terroriste in onder meer spotprente in *Die Burger* en *Die Afrikaner* voorgestel, die lede van die interne groep as bangerig en tentatief, terwyl Slabbert self telkemale met ‘n skelm uitdrukking op sy gesig voorgestel is.⁶⁵ Dit wil op grond van noukeurige analise van beriggewing in bogenoemde publikasies voorkom of die konserwatiewe Afrikanerpers nog aan ‘n vorm van Dingane-fobie ten opsigte van die Dakar konferensie gelei het.

Soos Piet Retief en sy Voortrekkers by Umgungundluvo deur die Zoeloes in ‘n lokval gelei is, so is daar gevrees dat die Afrikaner in dieselfde strik sou trap, hierdie keer in

⁶² A. Boraine. “A democratic alternative: A brief history of IDASA.” In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. p. 207.

⁶³ *Die Afrikaner*. 15 Julie 1987. p. 1.

⁶⁴ *Ibid.* p. 1.

⁶⁵ Dergelike uitbeeldings kom periodiek voor in *Die Burger* en *Die Afrikaner*, veral waar verslag gedoen word oor die Dakar konferensie. Die materiaal is ooglopend propagandisties en illustreer uitstekend die ondeurdagte en veralgemeende aard van die oorgrote deel van die Afrikaner pers in die tagtigs.

Dakar. Weer, so is daar in konserwatiewe kringe redeneer, was die Afrikaner se vyand die swartman, terwyl die hergebore stryd van die Afrikaner een teen Kommunisme was. Dit wou verder voorkom of die grootste wroeging onder konserwatiewe Afrikaners die feit was dat hulle hulself nie kon vereenselwig met Slabbert se oënskynlike definisie van Afrikaners nie, en is die ekspidisie na Dakar gevolglik as verraad bestempel.

Die Afrikaner Weerstandbeweging (AWB) het eweneens die besoek aan Dakar onder die loep gebring. In die oë van die AWB was die Slabbert-groep, hoewel hulle hulself as Afrikaners bestempel het, afgedwaaldes van die Afrikanerdom.⁶⁶ Slabbert en sy groep is verder daarvan beskuldig dat hulle wetend aan die propaganda van die ANC gehoor gegee het en op hierdie wyse die res van die land in gevaar gestel het. Die AWB het baie gedoen om hul weersin in die Dakar konferensie uit te spreek. 'n Groot skare AWB lede was die Slabbert-groep te wagte by die Johannesburgse lughawe, en het beplan om die groep aan te rand.

Die konferensie-lede het egter besluit om op die vliegtuig te bly en na Kaapstad te vlieg, waar toestande meer bedaar sou wees.⁶⁷ Die AWB is egter nooit as organisasie gevrees nie, maar reëlins moes wel getref word om te voorkom dat hulle individue bereik.⁶⁸ Ander verregse bewegings wat krities tot die beraad gestaan het, het onder meer die Blanke Bevrydingsbeweging (BBB) ingesluit. Hulle het onder andere 'n klag van hoogverraad teen die groep wat na Dakar gereis het by die Polisie ingedien.⁶⁹

Afgesien van regerings-gesinde publikasies se kritiek op Botha se onvermoeë om die Slabbert-groep se aksie te hanteer, is die Progressiewe pers ook beskuldig van verraad, aangesien laasgenoemde op positiewe wyse oor die gebeure in Dakar verslag gedoen het. *Die Burger* het voorts ook kritiek op die gebruik van ander Wes-Afrika lande as modelle vir Suid-Afrika gelewer, en daar is veral van die oënskynlike belaglikheid van hierdie missie in *Die Burger* se briewekolomme en rubrieke melding gemaak. Opskrifte wat in

⁶⁶ <http://www4.stormfront.org/whitehistory/awb/chap6.htm>

⁶⁷ <http://www4.stormfront.org/whitehistory/awb/chap6.htm>

⁶⁸ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

⁶⁹ *Die Burger*. 17 Julie 1987, p. 10.

Die Burger verskyn het aangaande die Dakar-konferensie, het as volg geles: “*Rooies sal oorheers in terroriste se afvaardiging.*”; asook: “*ANC-safari oopgevlak.*”⁷⁰ Die implikasie was dat die Kommuniste, oftewel die SAKP, die konferensie sou oorheers, terwyl die veroordelende aard van die opskrifte duidelik propagandisties van aard is. *Die Burger* het verder op baie Afrikaners se persepsie van die ANC as ‘n terroriste organisasie gespeel, en op hierdie wyse moontlik reaksie teen die Slabbert-groep probeer uitlok. *Die Burger* het geslaag in sy doel, soos wat duidelik uit die lesers se ewe afkeurende briewe jeens die konferensie geblyk het.

Ander voorbeelde van ondeeglike en ondeurdagte beriggewing was onder meer in die analise van die ANC se strategie by die beraad te vinde, en het weereens by uitstek in *Die Burger* voorgekom. Die onprofessionele verslaggewing van laasgenoemde publikasie is naas onverstaanbaar, veral in die lig van die feit dat *Die Burger* ‘n joernalis in Dakar gehad het vir die duur van die beraad. *Die Burger* was vervolgens doelbewus eensydig en veroordelend jeens die saak van die Slabbert-groep, juis omdat die koerant regerings-gesind was, en getuig verder van die regering se effektiewe beheer oor die trans en inhoud van die Nasionalistiese publikasies. Die Engelse en Progressiewe pers het taamlik positief gereageer en verslag gedoen oor die konferensie.

Daar was taamlik min reaksie vanuit kerk-oorde op die Dakar konferensie. Die NG kerk het dit nie openlik veroordeel nie, maar het dit allermens goedgepraat.⁷¹ Vir baie ander kerkgroepe was die feit dat enkele geestelikes die missie meegemaak het verblydend, aangesien etlike van hierdie groepe gesprek as die sleutel tot die oplossing van die probleme wat apartheid gebied het, beskou het.⁷²

Eerwaarde Allan Hendrickse van die Arbeidersparty het ook positief tot die gedagte van gesprekvoering reageer, en het die Dakar beraad as ‘n belangrike stap in die rigting van uiteindelijke versoening gesien.⁷³ Daar is op diverse wyse uit akademiese oorde op

⁷⁰ *Die Burger*. 7 Julie 1987. p. 1.

⁷¹ Onderhoud met dr. Carel Anthonissen. 21 Oktober 2002.

⁷² *Die Burger*. 7 Julie 1987, p. 2.

⁷³ *Ibid.* p. 2.

Slabbert se ekspidisie reageer. J.R. Lambson, voorsitter van die vereniging van vryheid van spraak aan universiteite, het Slabbert byvoorbeeld gekritiseer op grond van sy besluit om die res van die Afrikaanse publiek “uit te sluit”.

Die reaksie uit Afrikaner-oorde op die Dakar konferensie was dus uiteenlopend, en het gestrek van die AWB se militante optrede, tot die passiewe meegevoel wat sommige kerkleiers getoon het. Die reaksie op die Slabbert-groep se besoek aan die ANC is uit die aard van die saak gebaseer op die individuele groepe en individue se definisie en persepsie van die konferensie. Die belangrikste singewende persepsie is egter dié van die lede wat die missie meegemaak het.

6.5. Die betekenis van die Dakar konferensie

Die blote feit dat die media soveel dekking aan die Dakar konferensie toegestaan het dui per se op die belang wat daaraan geheg is, positief of andersins. Die Slabbert-groep self het nie ver wag dat daar internasionale pers by die beraad sou wees nie, aangesien die grootste deel van die interne groep dit as bloot “nog ‘n besoek” gesien het.⁷⁴ Die doel was ook nie om die pers te betrek nie, aangesien daar geen verpligting op die individue geplaas is en geen verklaring beplan is nie. Lede het in hul persoonlike hoedanigheid onderhoude aan die pers toegestaan.

Slabbert het dit verder van die begin af duidelik gestel dat die groep op geen wyse die regering verteenwoordig het nie, en dat hulle dus ook nie as groep gehoop het om die regering se standpunt te verander nie.⁷⁵ Die besoek het eerder om die inwin van inligting omtrent die ANC se beleid en perspektief gedraai. ‘n Belangrike doel was egter om die publiek bewus te maak van die menslikheid van die ANC, aangesien die groter gros van

⁷⁴ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002. Die internasionale media het ‘n diverse mening oor die beraad gelig. Die *New York Times* het dit byvoorbeeld as ‘n groot stap in die lang trek van die 60 Afrikaners bestempel, wat dus ‘n beperkte inpak impliseer. *The Times* van London het die beraad as ‘n mors van tyd gesien, aangesien dit betwyfel is of die beraad enige impak op die verwikkelinge in Suid-Afrika sou hê.

⁷⁵ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

die Afrikaner publiek onder 'n wanindruk jeens die ANC verkeer het.⁷⁶ Die organisasie is blatant in die media en deur Botha as terroriste veroordeel. Hulle is as kollaboreerders met kommuniste gesien waarmee daar onder geen omstandighede onderhandel behoort te word nie. Hierdie houding aan die kant van die regering het, te same met die voortslepende geweld in die land, juis in 'n sin die pogings van die Slabbert-groep aangemoedig.⁷⁷

Dit is moeilik om die effek wat Dakar op die publiek gehad het te peil, aangesien die onmiddellike reaksie onder Afrikaners taamlik skepties van aard was. Daar was genoeg inligting in die media beskikbaar, veral in publikasies soos *Die Suid-Afrikaan*, waar Andre du Toit, Hermann Giliomee, en andere wat die konferensie bygewoon het deeglik verslag gedoen het van die doel, agenda en gebeure van die beraad. Die blote feit dat die regering nie vanuit die staanspoor heftig reageer het op die besoek nie het waarskynlik die publiek se belangstelling laat kwyn, en kon dit wel as net nog 'n vrugtelose besoek aan die ANC afgemaak word.

Die groter Afrikaner publiek was moontlik bloot nog nie reg vir die implikasies wat deur die besoek ingehou is nie, naamlik demokratiese onderhandelinge tussen die ANC en Afrikaners om 'n post-apartheid Suid-Afrika. Die belangrikste gebeurtenis in die konteks van die besoek aan Dakar het eers sowat twee jaar na die konferensie plaasgevind, naamlik die val van die Berlynse Muur, en die mislukking van die kommunistiese ideologie. Dit was 'n noemenswaardige gebeurtenis met implikasies vir die Afrikaanse publiek, juis omdat die ANC teen die einde van die tagtigerjare steeds as kommuniste gesien is.

Die val van die Berlynse Muur het dus die proses van samesprekings en toenadering tot die ANC soos 'n proses laat lyk, 'n proses wat twee jaar na Dakar volbring is. In hierdie lig moet die sogenaamde *non-history* van die val van Kommunisme dus oorweeg word, aangesien Dakar moontlik bloot nog 'n wanhopige besoek aan die ANC deur

⁷⁶ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

⁷⁷ A. Boraine. "Dakar report back." *IDASA occasional paper*. p. 3.

andersdenkende Afrikaners sou wees indien die Muur nie geval het nie. Dakar sou as 'n onomwonde mislukking deur die regerings-gesinde media, asook deur die regering self afgemaak word. Botha se waarskuwings aan Slabbert aangaande die onbetroubaarheid en ontoeganklikheid van die ANC sou water gedra het. Die val van Kommunisme het dus publieke sin aan die Dakar konferensie gegee.

Indien Kommunisme nie tot 'n einde gekom het nie, sou die Afrikaner publiek waarskynlik uiteindelik die waarde van Botha se hervormings gesien het, ten spyte van die groeiende druk van internasionale ekonomiese sanksies en interne swart ontevredenheid. Afrikaners sou herhaaldelik, maar sonder veel mandaat die ANC in ballingskap besoek het, maar sou waarskynlik uiteindelik besef het dat 'n demokratiese toekoms vir die land slegs met samesprekings tussen die regering en die ANC bereik sou kon word, aangesien die regering die staatsmag volkome in pag gehad het. Sanksies kon die regering totaal en al lamgelê het, en die ekonomie sou in duie stort. Die ekonomiese ideaal van lae inflasie en substansiële groei sou waarskynlik nooit bereik word sonder politieke hervorming nie.⁷⁸ Maar wanneer sou die regering se eie tekortkoming hom tot openlike oorgawe gedwing het? Sou F.W. de Klerk in 1990 alle anti-apartheid organisasies ontban het, en sou die eerste swart president van Suid-Afrika, Nelson Mandela, vrygelaat word? Daar kan maar net spekulêr word.

Die proses van amptelike onderhandelinge tussen die ANC en die regering sou waarskynlik wel plaasgevind het, maar sou 'n eensydige proses wees, soortgelyk aan die regering se gesprekke met Mandela gedurende die tagtigerjare. Die regering was wel in die proses van onderhandelinge betrokke; onderhandelinge wat geskied het op grond van die regering se deeglike oorweging van die agenda en aard daarvan. Dit het geheel en al op die regering se terme geskied, en in soverre Botha gereed was om konsessies te maak.

Die vernaamste doel van die Dakar beraad was om die bestaande siklus van geweld te eindig, en om te dui op die moontlikheid en noodsaak van onderhandelinge deur ewewigtige gesprekvoering. Die beraad is egter op kwalitatiewe beoordeling as nutteloos

⁷⁸ D. O' Meara. *Forty lost years*. p. 379.

gesien. Hierdie was onder meer die standpunt van die regering se politieke adviseur, dr. Jan du Plessis. Volgens dr. Du Plessis, asook die regering en die Afrikaanse media, was die werklike kwessie die ANC se verhouding met die SAKP. Daarom is die Dakar beraad as 'n mislukking beskou, juis omdat hierdie aspek nie aangeraak is nie.⁷⁹ Die Dakar konferensie se betekenis kan egter vanuit twee perspektiewe beoordeel word, naamlik uit dié van die regering, en dus alle regeringsondersteuners (media en publiek); maar ook uit die oogpunt van die Slabbert-groep. Uit eersgenoemde perspektief was die beraad inderwaarheid 'n mislukking. Die feit dat die ANC se kommunistiese verbintenisse nie daadwerklik aangeraak is nie, het geen nuwe inligting aangaande die ANC aan die regering verskaf nie.

Die media en publiek kan egter op grond hiervan veroordeel word, deurdat hulle oënskynlik blind was tot die waardevolle kontak wat wel met die ANC gemaak is, en die gevolglike inligting wat wel ingewin is. Daar is verder bloot op die waarde van die beraad vir die ANC se propaganda doeleindes gefokus. Die Slabbert-groep wou juis die demonisasie van die ANC teenwerk, wat sou impliseer dat daar moontlik met opset nie op sy kommunistiese verbintenis gefokus is nie. Aan die ander kant het Slabbert nie met 'n regerings-mandaat na Dakar gegaan nie, en was die agenda van die beraad juis nie daarop gemik om die regering se vrae te beantwoord nie.

Uit die Slabbert-groep se oogpunt was die beraad egter suksesvol. Tien jaar na die besoek aan Dakar is daar op 26 Julie 1997 op die *Spier* landgoed buite Stellenbosch 'n "bestekopname" gehou om die nut en waarde van die Dakar beraad te probeer peil, en is die sukses daarvan beklemtoon.⁸⁰ Die groep, wat 'n groot deel van die oorspronklike Dakar-gangers ingesluit het, was dit eens dat die gesprek wel 'n bydrae gelewer het tot die totstandkoming van 'n demokratiese bestel in die land.⁸¹ Ten spyte van die feit dat hulle nie die regering verteenwoordig het nie, is daar op vele geleenthede genoem dat daar aan die regering bewys is dat die ANC nie die ondergang van Afrikaners wil

⁷⁹ *Die Burger*. 17 Julie 1987. p. 2.

⁸⁰ *Die Burger*. 26 Julie 1997. p. 2.

⁸¹ *Ibid.* p. 2.

bewerkstellig nie.⁸² 'n Deeglike ontleding van ANC-beleidsrigtings wat nie in Suid-Afrika beskikbaar was nie is ook met die beraad ingewin.⁸³ Die groep het verder beloof om weer in die toekoms met die ANC in gesprek te tree, wat daarop dui dat die toekomstige sukses van soortgelyke pogings op die volhoubaarheid daarvan berus het.⁸⁴ Die Slabbert-groep het besef dat hulle waarskynlik met hierdie eerste ontmoeting bloot die wiel in die ander rigting gedraai het, en dat baie voorts gedoen sou moes word. Weer eens kan die punt gemaak word dat die val van Kommunisme die proses van toenadering en psigiese verandering in Suid-Afrika wesenlik versnel het.

Een van die vernaamste punte van kritiek op die beraad vanuit Afrikaner-kringe, was die feit dat die beraad nie werklik die Afrikaner se belange verteenwoordig het nie, maar dat die groep bestaan het uit sogenaamde liberale denkers wat verblind is deur Kommunisme. Die groep het inderwaarheid nooit aanspraak op verteenwoordiging gemaak nie.⁸⁵ Die groep het besef, hoewel daar nie volkome eenstemmigheid oor sommige aspekte was nie, dat die situasie in Suid-Afrika 'n historiese oorsprong gehad het, en dat dit dus slegs binne die land opgelos kon word. Daarom is daar nooit op verteenwoordiging van enige groep binne die land aangedring nie, maar is die besoek eerder in persoonlike hoedanigheid bygewoon. Hierdie oriëntasie het aan die individuele lede meer vryheid tot opinie en uitspraak op die beraad self gegee, en kan as verduideliking vir die sporadiese onenigheid dien.⁸⁶

Die beraad het die lede van die interne groep verder bewus gemaak van die ideologiese stryd wat selfs binne die ANC se elite bestaan het. So is daar tot die besef gekom dat dit die jeugdige massas is wat onwrikbaar tot militante aksie verbind was, terwyl demokraties-georiënteerde lede soos Pallo Jordan en Thabo Mbeki onderskei kon word

⁸² *Die Burger*. 17 Julie 1987. p. 10.

⁸³ R. De Villiers. "In die gesprek lê 'n nuwe vertrekpunt opgesluit." *Die Suid-Afrikaan*. September 1987, p. 14.

⁸⁴ *Business Day*. July 13, 1987. p. 1.

⁸⁵ H. Giliomee. "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan." *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 9.

⁸⁶ Onderhoud met prof. Hermann Giliomee. 2 September 2002.

van ouer lede wat gehandel het binne 'n streng geloof in Afrika Nasionalisme.⁸⁷ Die regering se veralgemening van die ANC van die tagtigs as 'n kommunistiese party is dus verregaande. Hermann Giliomee het verras opgemerk dat die ANC en die regering in 'n sin as spieëlbeelde van mekaar gesien kon word, veral in die lig van hul absolute verbintenis en geloof in hul onderskeie weë.⁸⁸ Daar is verder tot 'n hernieude besef in die ANC se verbintenis tot die gewapende stryd gekom, juis vanweë die feit dat die ANC dit op historiese gronde fundeer het, en dit as die sleutel tot internasionale erkenning gesien het. Die groep was ook nie van plan om die ANC se beleid in sake geweld te laat verander nie, maar het hulself bloot as “verkennende gespreksgenote” gesien, aldus prof. Lourens du Plessis.⁸⁹

Ironies genoeg, aangesien die Slabbert-groep nooit van plan was om 'n amptelike verklaring te gee nie, was die belangrikste resultaat van die beraad die Dakar-Verklaring wat aan die einde daarvan onderteken is. Dit is juis betekenisvol omdat dit gesamentlik deur die interne groep sowel as die ANC afvaardiging onderteken is, asook die inhoud wat met die ondertekening daarvan gestaaf is. Dit het beteken dat die onus voorts op die regering sou rus om die ANC te nader ten einde 'n oplossing vir die konflik in die land te bewerk, aangesien die ANC hom reeds tot onderhandelende beslegting verbind het. Die ANC het hom ook met hierdie dokument tot die skep van 'n demokratiese bestel vir Suid-Afrika ten doel gestel; 'n onderneming waartoe die Nasionale regering onder president Botha hom nooit sou wend nie. Direkte onderhandeling met die ANC was moontlik teen 1987 Botha se laaste oorweegde uitweg ter stabilisering van die land. Die voortbestaan van die Nasionale Party en die beveiliging van Suid-Afrika was Botha se vernaamste doelstellings. Aangesien Botha hom nooit tot onderhandelinge met die ANC se Uitvoerende Komitee sou wend nie, het die Slabbert-groep se besoek aan Dakar nie daarin geslaag om onderhandeling hoër op die regering se agenda te plaas nie.

⁸⁷ H. Giliomee. “Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan.” *Die Suid-Afrikaan*, September 1987. p. 10.

⁸⁸ *Ibid.* p. 30.

⁸⁹ *Die Suid-Afrikaan*. September 1987. p. 13.

*"There is a disturbing passivity and even fatalism among whites in South Africa... It is the degree of participation of whites in shaping new democratic structures which will be their best guarantee for the future."*⁹⁰

Pallo Jordan (lid van die ANC se Uitvoerende Komitee en hoof-navorsingsbeampte)

⁹⁰ R. De Villiers. "In die gesprek lê 'n nuwe vertrekpunt opgesluit." *Die Suid-Afrikaan*. September 1987, p. 22.

Hoofstuk 7

Slotbeskouing

Saans as ek op die balkon gestaan het, kon ek uitkyk oor die Bo-Kaap en al sy herhinneringe; sy gang fights en sy Klopse, sy Moslems en sy button merchants. Ek onthou dat ek duidelik in een kombuisvenster kon insien, en saans het die bruin meisies daar gewerfskaf en kos gemaak; so naby; 'n stuk of dertig meter weg, en tog so ver; want tussen ons was nie net 'n straat nie, maar 'n muur...Die muur was veertig jaar van apartheid, veertig jaar van verbete kliekvorming en snobisme. André Letoit (Koos Kombuis)

Die ANC se aanspraak op die posisie van hoof-onderhandelaar en primêre nie-amptelike opposisie tot die regering gedurende die tagtigerjare het wel gewig gedra. Hul wens om slegs met Afrikaners te onderhandel steun verder hierdie aanname, aangesien die besoeke deur andersdenkende Afrikaners moontlik die naaste was wat hulle aan onderhandelinge met die regering kon kom. Die Dakar konferensie, sowel as die ander kontaktsituasies tussen Afrikaners en die ANC, was vir laasgenoemde net so onseker en gespanne soos wat dit vir die besoekendes was. Die ANC wou verstaanbaar van elke moontlike geleentheid gebruik maak om met Afrikaners in gesprek te tree.

Die ANC was, in die eerste plek, gereed vir samesprekings, hoewel hulle steeds tot die opsie van geweld verbind was. Geweld het gedurende die laat-tagtigerjare bloot as magsvertoon met die oog op onderhandeling met die regering gedien, veral aangesien dit geen amptelike siviele teikens gehad het nie. Die ANC wou verder deur middel van geweld die internasionale wêreld se oë op Suid-Afrika en apartheid vestig. Die ANC se Uitvoerende Komitee was gedurende die tagtigs in die breë aanhangers van Westerse demokrasie, en het in hierdie verband vreedsame konflikresolusie gesteun, soos wat tydens die Dakar beraad duidelik geword het.

Sedert 1948 het die ANC, asook ander versetbewegings, hulle tot en met 1960 tot passiewe verset gehou. Die Swart Bewussyn het gedurende die laat-sestigs en vroeë-sewentigs grootliks van literatuur as meganisme van weersin in apartheid gebruik gemaak. Dit was niks meer as ideologiese bemagtiging nie, en het 'n vroeë dood gesterf. Die vernaamste doring in die vlees van Suid-Afrikaanse verset was naamlik die onenigheid binne en tussen organisasies met betrekking tot die middele en strategie van teenstand teen die regering.

Die gebeure in Soweto in 1976 het egter 'n nuwe era vir die bevrydingstryd ingelui. Soos wat die geval in baie historiese voorbeelde van rewolusie was, was dit uiteindelik die regering se pogings om te hervorm wat die meeste weersin onder die swart massas uitgelok het en gelei het tot die onluste van die middel-tagtigerjare. Die regering se daaropvolgende militante optrede, asook die instelling van spesiale wetgewing onder die noodtoestande, het wel die onluste bekamp, maar het bloot die spreekwoordelike deksel op die kokende pot van swart ontevredenheid geplaas.

Die ANC se invloed was steeds sterk binne die landsgrense, soos afgelei kon word van die hoeveelheid ANC slagspreuke en banniere wat deur rewolusionêres ingespan is ten tye van die onluste. Voorts is die regering deur ekonomiese sanksies lamgelê, en het hom teen die laat-tagtigerjare in 'n benarde posisie bevind. Teen hierdie agtergrond was dit veral die sakelui, wat met hul vingers op die internasionale mark se pols gestaan het, wat van die eerste pogings aangewend het om met die ANC in Lusaka in gesprek te tree. Hoewel hierdie besoeke moontlik deels in eie belang was, en wel ter beskerming van die vryemark sou die ANC die land oorneem, het dit nietemin die illusie waarin die publiek verkeer het jeens die posisie van die land aangeraak. Die regering se onbeslisse optrede teen hierdie en ander besoeke aan die ANC getuig verder van sy besef dat daar een of ander tyd met die ANC in gesprek getree sou moes word, maar wou Botha waarskynlik die aanvanklike toenadering aan ander oorlaat in stede daarvan om kiesers te verloor sou hy die ANC nader. Onderhandelinge tussen die regering en die ANC se magstruktuur was vir Botha 'n laaste opsie, en sou dui op oorgawe deur die NP.

Dit was te midde van hierdie wankelrige politieke atmosfeer dat verdere besoeke vanuit verskillende oorde aan die ANC geloods is, waarvan die meeste in persoonlike hoedanigheid. Liberale Afrikaners het 'n sielkundige denkverskuiwing ondergaan waarin hulle tot 'n besef van ongeduld en morele self-veroordeling in die imposisie van apartheid gekom het. Terwyl Frederik van Zyl Slabbert die grootste besoek tot op daardie stadium aan die ANC gereël het, het andersdenkendes hulle op 'n verskeidenheid wyses, en elk op sy eie terein, teen apartheid uitgespreek.

Hierdie pogings van openlike verset was, vir die grootste deel, slegs verenig in soverre die uiteindelijke doel van demokrasie en geregtigheid nagestreef is. In baie gevalle was die impak van verset groter as die beoogde resultaat daarvan, veral met betrekking tot alternatiewe musiek, wat naamlik daarin geslaag het om 'n volkome alternatiewe jeugkultuur aan die stryd teen apartheid te koppel wat uniek gestaan het tot swart teenstand. Alternatiewe kunstenaars en musikante het nie net veral aan die sporadiese ontvanklike jeug die misdrywe van apartheid uitgewys nie, maar het aan hulle 'n kulturele middel tot die stryd teen apartheid verskaf. Daar is verder vasgestel dat die verset onder Afrikaners in die tagtigs deel gevorm het van 'n groter, omvangryker sin van weersin in die wanpraktyke van apartheid. Gevolglik was daar grootse steun uit die buiteland aan byvoorbeeld die Slabbert-groep wat die ANC in Dakar besoek het.

Ter evaluering van die waarde van die aktiwiteite van die andersdenkendes kan daar bloot gekyk word na die potensiële verloop van gebeure in die land, sou hul pogings nooit bestaan het nie. Die waarde van die besoeke aan die ANC sou waarskynlik slegs vir die betrokkenes van waarde gewees het, sou Kommunisme nie teen die einde van die tagtigerjare tot 'n val gekom het nie. Die regering was ten tye van die vernaamste samesprekings met die ANC steeds in 'n illusie jeens die ANC se kommunistiese verbintnisse. Die band en rol van die SAKP met betrekking tot die ANC is grootliks oorskat. Die mees direkte bydrae van erkende Kommuniste in die geskiedenis van die ANC was binne die raamwerk van die Vryheidsmanifes van 1955. Hoewel bepaalde beginsels van die Vryheidsmanifes steeds aangehang is, was die ANC bereid om afstand daarvan te doen, en binne die bestaande staatstrukture van die regering te werk sou hulle

die NP in 'n verkiesing verslaan. Die besoeke aan die ANC, ten spyte van die feit dat baie daarvan nie-amptelik en in persoonlike hoedanigheid was, was onmisbaar as verkennende funksie jeens die ANC. Sou die regering ontvanklik wees, was daar baie te leer uit die sporadiese gesprekke met die ANC in die buiteland.

Die grootste punt van kritiek teen die onderskeie groepe wat met die ANC in gesprek getree het, was waarskynlik die feit dat hulle aanvanklik die waarde van hul eie pogings onderskat het. Tydens die reünie van die Dakar konferensie in Julie 1997, is dit egter gestel dat die besoek aan Dakar 'n "onderskatte waterskeidingspunt" in die geskiedenis van die land was.⁹¹ Hierdie persepsie was waarskynlik nie 'n gedeelte een nie, en hou verder verband met die individue se verwagtinge vóór die Dakar konferensie van 1987. Dit is ook uit die aard van die saak makliker om dit tien jaar later in retrospek as 'n sukses te beoordeel, al dan nie.

Die feit dat die meeste van die groepe wat die ANC besoek het nie bereid was om formele verklarings daaroor te gee nie, dui egter op die vrees wat daar vir die regering se potensiële optrede bestaan het, maar ook op die groepe se persoonlike mandaat. Hul dade het egter eerder 'n vrees vir die onbekende weerspieël as wat dit op selfsug gedui het. Die belangrikste en mees realistiese maatstaf vir die groep se sukses is seker in die hede te bespeur. Niemand kritiseer huidiglik die politici, akademici, kerkleiers, joernaliste, ensomeer, wat met die ANC kontak gemaak het nie. Hulle word nie veroordeel deur die breë Afrikaner-publiek as die argitekte van die val van die regering en die bewindsoorname van die ANC nie. Blanke ekstremiste, wat sedert 1994 taamlik sluimerend was, het onlangs beskuldigings in die rigting van voormalige president F.W. De Klerk, etlike gewese ministers, ensomeer gegooi dat hulle die Afrikanervolk uitverkoop het aan die ANC. Hierdie sentiment is in die onteenseglike minderheid.

Slabbert se vernaamste doel met die Dakar konferensie was om die persepsie van die ANC as terroriste te verander, en om te bewys dat kontak met hierdie vermeende "kommuniste" wel moontlik was. Hierin het hulle wel geslaag, aangesien dit sekerlik die

⁹¹ *Die Burger*. 10 Julie 1997. p. 2.

Botha-regering tot die besef gebring het dat onderhandeling uiteindelik onvermydelik sou wees, hoewel die regering onderhandeling nie naastenby as eerste oplossing gesien het nie. Die vernaamste oogmerk van die verskeie besoeke aan die ANC was juis die menslikheid daarvan, aangesien etlike vriendskappe deur die loop van hierdie gesprekke gesmee is; vriendskappe wat vandag steeds bestaan. Daar is veel te sê hierop, aangesien hierdie bande tussen Afrikaners en swartmense gevind is na sowat 40 jaar van apartheid, en dit binne die kwessie van enkele ontmoetings. Die menslikheid van die verskeie besoeke aan die ANC het verder na vore gekom in die ruimte wat daar vir informele ontspanning gelaat is.

Die groepe wat met die ANC kontak gemaak het kan op grond van hul openlike verbintenis tot 'n alternatiewe politieke ideologie van mekaar onderskei word. In hierdie verband het individue soos H.W. van der Merwe en Willie Esterhuyse hulle nie noodwendig tot 'n alternatiewe ideologie verbind nie, en het bloot op aanvraag met die ANC kontak gemaak. Frederik van Zyl Slabbert en ander het hulle wel openlik tot 'n demokratiese alternatief, en selfs tot die ANC as organsiasie verbind. Sommige individue wat die ANC besoek het was dus vanaf meet openlik teen die regering gekant, en het relatiewe radikale verandering voorgestaan, terwyl ander eerder samewerking tussen die regering en die ANC gesteun het, en dus eerder 'n koalisie in die vooruitsig gestel het.

Die vraag na die oorsprong van die andersdenkendes kom weer na vore, aangesien hulle op grond van politieke oortuiging in twee groepe verdeel kan word. Dit wil voorkom of die gematigde, gereserveerde groep andersdenkendes meer stelselmatig die omverwerping van die regering (soos hy in die tagtigs daar uitgesien het) gesteun het. Onder hierdie groep ressorteer Willie Esterhuyse, asook lede van sy afvaardiging. Hierdie groep word onderskei van individue soos Slabbert, wat reeds voor sy besoeke aan die ANC volkome teen die regering gekant was. Hierdie individue het dus geen rol vir die regering in 'n demokratiese Suid-Afrika gesien nie. Die gemene oogmerk van alle andersdenkende Afrikaners was wel hul weersin in apartheid. 'n Derde groep kan egter ook onder die andersdenkendes uitgelig word. Hierdie groep mense huldig prominente individue soos Max du Preez, en het naamlik so te sê oornag 'n politieke wedergeboorte

beleef. Dit is bekend dat Du Preez byvoorbeeld as student taamlik konserwatief van oortuiging was, maar teen die tagtigs tot ander insigte gekom het. Op soortgelyke wyse is baie Afrikaners gedurende die tagtigs eerder deur die wanhopige omstandighede in die land van liberaler denke oortuig, as wat hulle 'n self-vernuwing beleef het. Dit behoort dus duidelik te wees dat 'n egte verbintenis tot rasse-gelykheid en verwerping van apartheid 'n verandering van geestesingesteldheid impliseer het, asook die individu se vatbaarheid vir 'n "andersdenkende benadering".

Dit was dan juis in hierdie verband wat kunstenaars, musikante, en ander persone in die vermaaklikheidsbedryf hulle teen apartheid beywer het. Kritiek is dan ook juis op hierdie gronde deur apartheids-ondersteuners uitgespreek, aangesien die wese van die Afrikaner deur die andersdenkendes bevraagteken is, te same met sy geloof en aanspraak op selfregering. Gevolglik is verandering op grond van die Afrikaner se ingeburgerde Calvinistiese opvattinge teengestaan, asook alle propageerders van die afskaffing van apartheid. Ironies genoeg was die denke agter die uiteindelijke vernuwing onder sommige andersdenkendes gesetel in heroorweegde Calvinistiese opvattinge.

Met inbegrip bogenoemde halstarrigheid, het die Afrikaner en sy instellings formidabele verandering in die afgelope tien of vyftien jaar ondergaan. Vandag is dit slegs militante blanke-ekstremiste wat aanspraak maak op die Afrikaner se voorrang as uitverkore volk en heilige missie ter kerstening van Suid-Afrika. Die gevaar bestaan egter dat die Afrikaner, ten spyte van die feit dat hy noodgedwonge moes assimileer binne die nuutgevonde Suid-Afrikaanse konteks, sy aanspraak op eiesoortige en unieke groep binne die land sal prysgee. Daar word gesê dat die Afrikaner hom nie teen die huidige regering kan uitspreek nie, aangesien die gevaar bestaan dat hy as hopeloos konserwatief gesien sou word, as teenproduktief, en as belemmerend tot verandering. Vyftien jaar terug is die Afrikaner as hopeloos liberaal gesien, sou hy hom teen die destydse regering uitspreek.

Die Afrikaner is oënskynlik steeds 'n verwarde groep in 'n kontinent van misverstand.

Bronnelys

Literatuur:

Arendt, H.: *On Revolution*. Viking Press, New York, 1963.

Barber, J.: *South Africa in the twentieth century: A political history in search of a nation state*. Blackwell, Oxford, 1999.

Beck, R.B.: *The history of South Africa*

Beinhart, W.: *Twentieth century South Africa*. Oxford University Press, Oxford, 1994.

Boraine, A.: "A democratic alternative: A brief history of IDASA." In I. Liebenberg (ed.) *The long march: The story of the struggle for liberation in South Africa*. HAUM, Pretoria, 1994. p. 205.

Caunce, S.: *Oral history and the local historian*. Longman, London, 1994.

Davis, R.H. & Johns, S.: (ed.) *Mandela, Tambo, and the African National Congress*. Oxford University Press, Oxford, 1991.

De Kock, E.: *A long night's damage: Working for the apartheid state*. Contra, Randburg, 1998.

De Tocqueville, A.: *The old regime and the French Revolution*. Vertaal deur J.P. Mayer, in *Alexis de Tocqueville: A biographical study in Political Science*. Harper & Brothers, New York, 1960.

De Villiers, F. (ed.): *Bridge or Barricade? The constitution: A first appraisal*. Ball Paperbacks, Johannesburg, 1983.

Frankel, P. & Pines, N. & Swilling, M. (ed.) *State, Resistance and change in South Africa*. Croom Helm, London, 1988.

Giliomee, H. & Schlemmer, L. (ed.) *Negotiating South Africa's future*. Southern, Johannesburg, 1989.

Gurr, T.R.: *Why men rebel*. Princeton University Press, Princeton, 1970.

Harvey, R.: *The fall of apartheid: The inside story from Smuts to Mbeki*. Palgrave, Hampshire, 2001.

Henige, D.: *Oral historiography*. Longman, London, 1982.

Hirschman, A.O.: *Journeys toward progress*. Twentieth century fund, New York, 1963.

Holland, H.: *The struggle: A history of the African National Congress*. George Braziller, New York, 1990.

Kombuis, K.A.: *Seks & drugs & boeremusiek: Die memoires van 'n volksverraaier*. Human & Rousseau, Kaapstad, 2000.

Krog, A.: *Country of my skull*. Random House South Africa, Parktown, 1998.

Liebenberg, B.J. and S.B. Spies (ed.): *South Africa in the twentieth century*. J.L. van Schaik, Pretoria, 1993.

Louw, C.: *Boetman; en die swanesang van die verligtes*. Human & Rousseau, Kaapstad, 2001.

Louw-Potgieter, J.: *Afrikaner Dissidents: A social psychological study of identity and dissent*. Multilingual matters ltd., Clevedon, 1988.

Mckinley, D.T.: *The ANC and the liberation struggle: A critical political biography*. Pluto Press, London, 1997.

Meli, F.: *A history of the ANC: South Africa belongs to us*. Zimbabwe publishing house, Harare, 1988.

Moskowitz, M.: *The global market place: 102 of the most influential companies outside America*. Macmillan, New York, N.Y, 1987.

Moss, G. & Obery, I.: (ed.) *South African Review 4*. Ravan Press, Johannesburg, 1987.

O' Meara, D.: *Forty lost years: The apartheid state and the politics of the National Party, 1948-1994*. Ravan Press, Randburg, 1996.

Price, R.M.: *The apartheid state in crises: Political transformation in South Africa: 1975-1990*. Oxford University Press, Oxford, 1991.

Prinsloo, D.: *Stem uit die Wilderness*. Vaandel uitgewers, Mosselbaai, 1997.

Sampson, A.: *Mandela: The authorised biography*. Harper Collins, Johannesburg, 1999.

Schlemmer, L.: *Black attitudes, capitalism and investment in South Africa*. Centre for applied social science, University of Natal, Durban, 1984.

Schlemmer, L.: "South Africa's National Party government". In B. Godsell and P. Berger (ed.). *A future South Africa*. Westview Press, Boulder, Colorado, 1988.

Slabbert, F.v.Z.: *Afrikaner Afrikaan*. Tafelberg, Kaapstad, 1999.

Sparks, A.: *Tomorrow is another country*. Struik, Sandton, 1994.

Thompson, P.R.: *The voice of the past: Oral history*. Oxford, 1978.

Tosh, J.: *The pursuit of history*. Longman, London, 1989.

Trotsky, L.: *The history of the Russian Revolution*. University of Michigan Press, Ann Arbor, 1957.

Van der Merwe, H.W.: *Peacemaking in South Africa: A life in conflict resolution*. Tafelberg, Kaapstad, 2000.

Van Rensburg, A.P.J.: *Die nuwe Afrika*. HAUM, Kaapstad, 1979.

Vansina, J.: *Oral tradition as history*. James Currey, London, 1965.

Waldmeir, P.: *Anatomy of a miracle: The end of apartheid and the birth of the new South Africa*. Viking, London, 1997.

Worden, N.: *The making of modern South Africa*. Blackwell, Oxford, 1994.

Tydskrifartikels:

Boraine, A.: "Dakar report back.", in *IDASA occasional paper*. No. 10.

De Villiers, R.: "In die gesprek lê 'n nuwe vertrekpunt opgesluit.", in *Die Suid-Afrikaan*. September 1987.

Drewett, M.: "Satirical opposition in popular music within apartheid and post-apartheid South Africa.", in *Society in Transition*, 33(1), 2002.

Du Plessis, L.: "Keuse vir bevryding verg volle oorgawe.", in *Die Suid-Afrikaan*, September 2002.

Du Toit, A.: "Die verkiesing, hervorming en die verligtes se swanesang.", in *Die Suid-Afrikaan*, September, 1987.

Du Toit, A.: "Misapprehensions of the future and illusions of hindsight: Some reflections on the significance of intra-Afrikaner debates to the 1980's.", in *A South African conversation on Israel and Palestine*. September 2002.

Du Toit, A.: "No chosen people: The myth of the Calvinist origins of Afrikaner Nationalism and racial ideology.", in *American Historical Review*, 1983.

Faure, C.: "Konflik tussen die pers en die regering: 'n Konflik-teoretiese beskouing.", in *Communicatio*, Vol. 16, no. 1, 1990.

Giliomee, H.: "Broedertwis: Intra-Afrikaner conflicts in the transition from apartheid.", in *African affairs*, 91, 2002.

Giliomee, H.: "Die ANC, die Afrikaners en die storie van die bobbejaan.", in *Die Suid-Afrikaan*, September 1987.

Huntington, S.P.: "Reform and stability in South Africa.", in *International Security*, vol. 6, no. 4, 1982.

Insig. Maart 2001.

Jury, B.: "Boys to men: Afrikaans alternative popular music 1986-1990.", in *African Languages and cultures*, 9(2), 1996.

Le Roux, F.: "Brutal, demented and quite brilliant.", in *The Weekly Mail*, February 12-18, 1989.

Le Roux, F.: "Young Afrikaners dance to the beat of rebellion.", in *The Weekly Mail*, May 26-June 1, 1989.

Louw, P.E.: "The English and Afrikaans press in South Africa: One press or two?", in *Communicatio*, 9(2), 1983.

Neocosmos, M.: "From people's politics to state politics: Aspects of national liberation in South Africa, 1984-1994.", in *Politeia*, Vol. 15, no. 3, 1996.

Rathbone, G.: "Gereformeerde moves in die Afrikaner Blues.", in *The Weekly Mail*, March 31-April 7, 1988.

Stevens, P.: The uses of oral traditions in the writing of African history. (*Tarick, Historical method*, 1978)

Taylor, I.: "South Africa's transition to democracy and the change industry: A case study of IDASA.", in *Politikon*, 29(1), 2002.

Van Staden, H.: "Voëlvyf of op hok?", in *Vrye Weekblad*, Maart 1992.

Venter, C.: "Die Swart Bewussynsbeweging en Suid-Afrika.", in *Gister en Vandag*. Nr. 31, Mei 1996.

Koerante

Die Afrikaner. 15 Julie 1987, p. 1.

Die Burger. Julie 1987.

Die Burger. Julie 1997.

Business Day. July 6, 1987. p. 1.

Cape Times. Monday, July 6, 1987.

The Citizen. 1 Mei 1987.

Leadership. 1988. Vol. 7, no. 6, p. 32.

Die Matie, Maart 1985.

Multinational monitor. September 1988, vol. 9, no. 9.

Stet, 1984.

Die Suid-Afrikaan. Herfs 1987.

Die Suid-Afrikaan. Augustus 1988.

The Weekly Mail. July 3 to July 9, 1987.

The Weekly Mail. Volume 3, no. 27, Friday July 10 to Thursday July 16, 1987.

The Weekly Mail. February 2, 1989

Verhandelinge en Proefskrifte

Jacobs, J.: *Sechaba as mondstuk in die ANC se stryd teen blanke oorheersing, 1967-1989*.
Universiteit van Pretoria, November 1992. (D.Phil)

Internet bronne:

<http://www.btimes.co.za/96/1027/news/news9.htm>

<http://www.leadership.co.za/issues/1997sep/oct/articles/>

<http://www.idasa.org.za>

<http://www.anc.org.za>

<http://www4.stormfront.org/whitehistory/awb/chap6.htm>

<http://www.misanet.org>

<http://www.insig.com>

<http://www.fxj.org.za/campaign/litiga.htm>

Mondelinge onderhoude:

Prof. Hermann Giliomee, 2 September 2002

Dr. Carel Anthonissen, 21 Oktober 2002

Prof. Willie Esterhuyse, 22 Oktober 2002

Mr. Le Roux van der Westhuizen, 12 November 2002